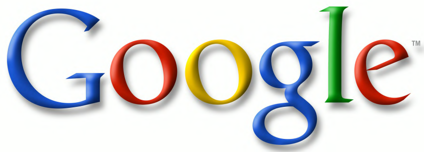

LESSEN
OVER DE
REDEKUNDE.

LESSEN

OVER DE

REDEKUNDE,

TEN DIENSTE VAN JONGE LIEDEN, DIE DE SCHOLEN HEBBEN VERLATEN.

UITGEGEVEN DOOR DE

MAATSCHAPPIJ:

TOT NUT VAN 'T ALGEMEEN.

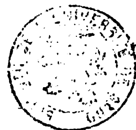
Te LEYDEN, DEVENTER en GRONINGEN, bij

D. DU MORTIER EN ZOON,

J. DE LANGE en

J. OOMKENS.

MDCCCXXVIII.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

VOORBERIGT.

Onder de middelen, ter bereiking van het doel, hetwelk zich de Maatſchappij ten Jare 1822 voorſtelde, bij het uitgeven der bekroonde Prijsverhandeling van den Heer W. H. SURINGAR, behoorde ook het verkrijgen eener REDENEERKUNDE VOOR jonge lieden, welke, de lagere ſcholen verlaten hebbende, geacht moesten worden genoegzame ontwikkeling te hebben verkregen, om zich tot een meer gezet denken te bepalen, dan men van kinderen verwachten of vergen kan.

Op de hiertoe uitgeſchrevene Prijsſtoffe, ontving zij twee Antwoorden: dat, hetwelk hierbij onder den hiervoor ſtaanden titel het licht ziet, mogt den Eereprijs wegdragen, terwijl, bij de opening van het Naambriefje, van hetzelve bleek Schrijver te zijn de Heer Mr. ALEXANDER BAKE, Rector der Latijnſche Scholen te Leeuwarden.

Daar de Schrijver, in zijne hierop volgende Voorrede, zelf het ſtandpunt heeft aangewezen, waaruit zijn Werk behoort beſchouwd te worden,

acht zich de Maatſchappij, hier ter plaatſe, van alle verdere ontwikkeling ontſlagen; zij eindigt dus met den wensch, dat het Werk tot het voorgeſtelde doel moge ſtrekken, terwijl zij zich vleit, dat het tevens een niet onbelangrijk hulpmiddel zal zijn voor zoodanige jonge lieden, als welke bepaaldelijk tot hooger wetenſchappelijke vorming worden opgeleid.

Op last der Maatſchappij:

Hendk Ravekes
Secretaris.

Amſterdam,
13 *November*, 1828.

VOOR-

VOORREDE

VAN DEN

SCHRIJVER.

Dat deze Lesſen geſchreven zijn in het bijzonder ten dienſte van jongelingen, die de ſcholen hebben verlaten, blijkt reeds uit den titel. Het zij mij evenwel geoorloofd er nog dit bij te voegen, dat ik mij onder dezen naam heb voorgeſteld, vooreerst, jongelingen uit de meest beſchaafde burgerklasſe, hoedanige door den Heer W. H. SURINGAR, in zijne in het Jaar 1820 bekroonde Prijsverhandeling, bl. 94, worden aangeduid; en, ten andere, jongelingen, die, gelijk men in deze klasſe veilig vooronderſtellen mag, op dien tijd, den ouderdom van ten minſte zestien jaren hebben bereikt. Deze moeten, dunkt mij, op eene welingerigte ſchool onderwezen, zoo verre in hunne verſtandsontwikkeling gevorderd zijn, en die algemeene en noodzakelijke kundigheden hebben opgedaan, dat zij met vrucht van een meer bepaald, ja zelfs (gelijk almede door den Heer SURINGAR in zijne meergemelde Verhandeling is aangewezen) van een meer *ſystematisch* onderrigt in het denken en redeneren kunnen gebruik maken. De ſtof kwam mij voor te ernſtig en te belangrijk te zijn, om dezelve op een' meer kinderachtigen toon te behandelen. *Kinderen* toch zal men geen boek over de *Logica* in de handen geven; en *jongelingen*, die willen *leeren denken*, zullen zich dan toch, hetgene onvermijdelijk is, de moeite moeten getroosten *om te denken*, even als een timmermansleerling, die eene plank zal leeren ſchaven, hoe het dan ook zij, de moeite moet nemen *om te ſchaven*, al gaat dit in den beginne wat ſtroef,

en

en al moet hij zijnen armen nu en dan eenige rust gunnen. Het kan zijn, dat mijne wijze van zien hieromtrent niet die van *alle* menschen is; doch ik voor mij houd het daarvoor (en eene bijna achttienjarige ondervinding heeft mij in deze meening bevestigd), dat alle onderrigt in eene ernstige of hoogere wetenschap, althans aan jongelingen, met dien ernst, die grondigheid en naauwkeurigheid moet worden medegedeeld, welke aan het onderwerp en deszelfs doel passen. Ik ben het daaromtrent eens met den beroemden WALTER SCOTT, die, in de Voorrede van zijne *Geschiedenis van Schotland*, ten dienste van zijn kleinzoontje geschreven, zegt: „Het kan geen
„ kwaad, het is in tegendeel zeer goed, om
„ aan een kind nu en dan denkbeelden voor te
„ stellen, die hij niet te gemakkelijk en bij den
„ eersten oogopslag vatten kan: de hinderpalen, die
„ hij ontmoet, mits zij niet te groot en te veel-
„ vuldig zijn, wekken zijne weetgierigheid op, en
„ moedigen hem, bij het inspannen zijner pogingen,
„ aan." En hoe veel meer mag men dan niet van *jongelingen* verwachten! Indien er evenwel, onverhoopt, onder mijne jeugdige lezers mogten zijn, die, bij eene eerste lezing, hetgene hun wordt voorgesteld, hier en daar wat moeijelijk vinden om te begrijpen, zoo moedig ik hen aan met dezelfde woorden, welke de zoo even genoemde Schrijver tot zijnen kleinzoon bezigt: „Denk maar, dat gij in
„ een jaar of twee zonder moeite zult begrijpen,
„ wat gij nu terstond nog zoo niet vat; of lie-
„ ver, geef u voor het oogenblik *wat meer* moei-
„ te, en gij zult eindigen met het te begrijpen;
„ even zoo als gij doet, wanneer gij lust hebt
„ om iets te krijgen, hetwelk op eene hooge plank
„ staat, en gij u dan op de teenen opheft, in
„ plaats van te wachten totdat gij grooter ge-
„ worden zijt."

En dit zij genoeg voor het tegenwoordig oogmerk. De goede Hemel bekroone *mijne* pogingen met zijnen zegen!

DE SCHRIJVER.

RE-

REDENEERKUNDE.

INLEIDING.

Wat is *Redeneerkunde?* Waarin bestaat derzelver nuttigheid en belangrijkheid? Deze zijn de eerste vragen, die wij ten behoeve van u, jongelingen, die dit boek ter hand neemt! moeten doen en beantwoorden. Wat *redeneren* is, zal een ieder uwer toch wel verstaan, of althans meenen te verstaan. Desniettegenstaande moeten wij het u vooraf verklaren, daar de beteekenis, die men er aan hecht, niet altoos dezelfde is. Hoe vaak toch zeggen wij niet, als wij iemand zien, die zich aan hevige gramschap, moedeloosheid of wanhoop overgeeft: „ Hij redeneert niet, — hij spreekt of handelt onberedeneerd, — hij moest meer redeneren." Wat beteekent dit nu? Wat anders, dan dat zoo iemand de vervoering zijner *hartstogten* volgt, en zijne *rede* werkeloos laat? Hier merken wij dus op, dat *redeneren*, als het gebruiken of doen gelden van onze *rede*, eenvoudig gesteld wordt tegenover het inwilligen en opvolgen onzer hartstogten. Beide namelijk, zoowel *hartstogt* als *rede*, zijn eigenschappen onzer ziel, die eenen onmiddellijken invloed op onzen *wil* hebben, en ons alzoo doen handelen; doch hoe? De *hartstogt* (*), als hebbende deszelfs beginsel in de begeerte of den afkeer, die in de ziel uit aangename of onaangename gewaarwordingen ontstaat, is onzer natuur eigen, en doet ons wel menigmalen goed, ja voortreffelijk zelfs handelen; doch, omdat

(*) Over den aard der hartstogten en derzelver verband met ons ligchamelijk gestel, wordt breeder gehandeld door J. F. ZUCKERT, *Genees- en Zedekundige Verhandeling over de Hartstogten;* P. C. HARTMAN, *Des menschen geest in betrekking tot zijn ligchaam*, p. 63, volg. Zie verder F. V. REINHARD, *Christelijke Zedeleer*, I. Deel, p. 379, volg.; HOFFBAUER, *Natuurkunde der Ziel*, p. 367, volg.; J. F. HENNERT, *Lessen over de eerste beginselen der Wijsbegeerte*, III. Deel, p. 131, volg.; J. BEATTIE, *Grondbeginselen der Zedelijke Wetenschappen* (vertaald door J. F. HENNERT), I. Deel, II. Stuk, p. 47, volg.

dat zij in zich zelve geene palen kent, vervoert zij ons nog meermalen tot kwaad. Hoe edel, b. v., kan de verontwaardiging, hoe regtmatig de droefheid in onze ziel oprijzen? Tot welke groote daden kan ons de eergierigheid niet aanſporen, en hoe krachtdadig werkt niet het gevoel van ſchaamte, om ons van hetgene onedel en laag is terug te houden! Dan, hoe vaak ziet men het niet gebeuren, dat deze goede en den mensch vereerende aandriften, aan derzelver eigene leiding overgelaten, tot een uiterſte geraken, hetwelk hem onteert, en niet zelden in het ongeluk ſtort! En wat moeten wij dan van de hartstogten als de drijfveren van onzen wil en van onze handelingen denken, indien wij de edele verontwaardiging in toomelooze gramſchap, de regtmatige droefheid in moedeloosheid en wanhoop, de eergierigheid in ijdele roemzucht, en de ſchaamte in laffe bloohheid zien ontaarden? — De hartstogt moet dus blijkbaar, zal hij ons niet tot kwaad brengen, bedwongen, beſtuurd en gewijzigd worden; en hoe kan hij, die zelf in onze ziel huisvest, dit anders, dan door een vermogen, hetwelk in die zelfde ziel is ingeplant, hetwelk denzelfden reinen oorſprong heeft, hetwelk in kracht met hem kan wedijveren, *door het vermogen van de rede?* Dit vermogen alzoo, „ hetwelk ons de wetten „ voorſchrijft, naar welke wij, bij ons *kennen* en *willen*, „ en bij gevolg bij al ons handelen, moeten te werk „ gaan;" dit vermogen, waardoor wij menſchen ons, bij uitſluiting van alle andere aardſche ſchepſelen, den naam van *redelijke wezens* toeëigenen, is een goed, van welks gebruik het al of niet beantwoorden aan onze beſtemming, ja vaak ons tijdelijk en eeuwig geluk of ongeluk afhangt.

Het is dus in dezen eerſten en algemeenen zin, dat *redeneren* ons van *alle* kwaad, van *alle* dwalingen terughouden, en ons op den weg onzer beſtemming geleiden en onderſteunen moet; het is in dien zin, dat ieder mensch, wiens zielsvermogens niet gekrenkt zijn, niet alleen redeneren *kan*, maar ook redeneren *moet*; dewijl hij zonder dat nimmer aan zijne zedelijke verpligting kan voldoen, voor hetwelk hij toch eenmaal door zijnen *Schepper* ter verantwoording zal worden opgeroepen (*).

Em-

(*) Over het verpligtende van de *Wet der rede*, leze men vooral de Verhandeling van R. KOOPMANS, over dit onderwerp, in zijne *Redev. en Verh.* I. D. p. 256, volg.

Ernstig moet ik u dit, jongelingen! op het hart drukken; niet om u af te schrikken, door u onze gemeenschappelijke bestemming als onbereikbaar, en het betrachten onzer verpligting als onmogelijk voor te stellen; want al zeide *ik* het u niet, de zaak blijft daarom even waar, maar omdat het uwe dierbaarste belangen geldt; en hoe zouden wij over die belangen anders dan ernstig en nadrukkelijk tot u kunnen en mogen spreken? — Het zij dus slechts eene herinnering, eene vermaning, om u over de gewigtige beteekenis der woorden *rede* en *redeneren* te doen nadenken, en u tot onderzoek, betrachting en oefening aan te sporen. Hij, die van het gewigt dezer beteekenis niet overtuigd en doordrongen is, moge vrij dit boek ter zijde leggen; doch hij brenge zich vooraf de woorden van onzen Zaligmaker te binnen: *Zoekt en gij zult vinden.*

Het is evenwel het hoofddoel der *Redeneerkunde* niet, om u in die algemeene beteekenis, waarin wij het woord *redeneren* genomen hebben, eene aanwijzing te geven van alles, wat dienen kan om uwe rede over uwe hartstogten te doen zegevieren, en beide deze hoofdeigenschappen onzer ziel in het volkomenst verband te brengen; in één woord, om u eene aanwijzing van al uwe pligten als redelijk wezen te geven; behalve in uw eigen zedelijk gevoel, vindt gij die aanwijzing in de *zedekunde* en in de getrouwe betrachting van derzelver grondregels. — Doch wat is dan *Redeneerkunde?* vraagt gij. — Wij hebben gezien, dat *hartstogt* en *rede*, schoon beide eigenschappen onzer ziel zijnde, in welker volkomene overeenstemming wij het denkbeeld der menschelijke volmaaktheid vinden, afzonderlijk kunnen, ja moeten worden beschouwd, willen wij derzelver wederzijdsche vermogens juist leeren kennen. Even zoo is het nu met het vermogen der *rede*, op zich zelf beschouwd, als wij zeggen, dat hetzelve ons de wetten voorschrijft, naar welke wij in ons *kennen* en *willen* moeten te werk gaan. Beide deze hoofdwerkzaamheden der ziel staan met elkander in het naauwste verband; doch wij kunnen niet alleen, maar moeten dezelve ook scheiden, willen wij weten, hoedanig dit verband is, en welken noodzakelijken invloed zij op elkander hebben. Al wat nu ons *willen* bepaalt en regelt, als zijnde datgene, wat ons handelen meer onmiddellijk voorafgaat, behoort tot het gebied der *zedekunde*; het *kennen* alleen, hetwelk

welk wederom ons *willen* moet voorafgaan, blijft alzoo aan de *Redeneerkunde* overgelaten; en het is in deze meer bepaalde beteekenis, dat wij het *redeneren* als eene op zich zelve ſtaande werkzaamheid der ziel beſchouwen, ſtrekkende, *om*, *naar den aanleg van onze rede*, *de waarheid te leeren kennen en betoogen*, *en alzoo zoowel ons zelve als anderen voor dwaling te hoeden.*

En buiten twijfel rust ook deze verpligting op alle menſchen; vooreerst, omdat het vermogen daartoe als van zelf met het geſchenk van onze rede verbonden is, en niemand er aan twijfelen kan, of wij moeten al de vermogens, waardoor wij menſchen of redelijke wezens zijn, gebruiken en ontwikkelen tot dat einde, waartoe ze ons gegeven zijn; ten andere, omdat het blijkbaar is, dat het *redeneren* ook in dezen bepaalden zin een' krachtdadigen invloed moet hebben, en op ons eigen geluk, en op de betrachting onzer zedelijke en maatſchappelijke pligten. Immers, als wij zeggen, dat ons *kennen* ons *willen* moet voorafgaan, kunnen wij daarmede niets anders bedoelen, dan dat wij het goede, dat wij doen, en het kwade, dat wij laten zullen, eerst als zoodanig moeten leeren kennen, ten einde die *kennis* onzen *wil* beſture; want zonder dezelve zouden wij ligt *goed* voor *kwaad* en *kwaad* voor *goed* kunnen houden, en alzoo juist door zulk eene dwaling in onze pligtbetrachting te kort komen. En wat nu den invloed op ons geluk betreft: kunnen wij niet zeggen, dat alle menſchen in dit leven volkomen gelukkig zijn, zoo is dit toch zeker, dat wij allen op deze wereld geplaatst zijn, om er tot geluk te worden gevormd; en aan deze vorming moeten wij immers door de kennis van goed en kwaad, en door onze eigene pligtbetrachting, zelve arbeiden? Zijn wij in het dagelijkſche leven niet gelukkig, of niet zoo gelukkig als wij het wenſchen, zoo ſtreven wij toch altoos naar datgene, wat wij denken, dat ons tijdelijk geluk bevorderen kan; de middelen nu, die daartoe dienen, moeten wij zelve kiezen; wij moeten zelve over hetgene wij daartoe te doen en te laten hebben oordeelen; en wat is nu het gevolg, indien ons oordeel niet waar, onze keuze niet juist, en, zoo als men dan zegt, niet wel *beredeneerd* is? Dan dwalen wij immers, en handelen verkeerd, en werken alzoo regtſtreeks dat geluk, waarnaar wij wenſchen, tegen. Daarenboven zijn wij niet voor ons zelve alleen in de wereld; wij le-

ven in eene maatfchappij, waarin wij ook voor anderen nuttig moeten trachten te wezen, en waarin wij dus verpligt zijn, ieder in zijne betrekking, de waarheid te zoeken, te handhaven en voor te ftaan; en hoe zullen wij nu aan dien pligt voldoen, indien wij, al meenen wij voor het overige nog zoo kundig en geleerd te zijn, door gebrek aan goede redenering, elk oogenblik dwalen en anderen met ons doen dwalen?

„ Doch indien het vermogen om te redeneren," dus zegt gij misfchien, „ van zelf met onze rede „ verbonden is, waarom fpreekt men dan van eene „ *Redeneer*KUNDE, als van iets, hetwelk medege„ deeld en aangeleerd moet worden? Is dan dat natuur„ lijk en ingefchapen vermogen niet genoeg? Menig een „ toch, die het nooit van een' ander' geleerd heeft, „ redeneert zeer goed, zeer verftandig." — Dit is zoo; doch ook menig een, die er zich niet op toegelegd heeft, en wien het toch niet onverfchillig is, of hij dwaalt of niet, redeneert zeer flecht; en van waar komt dat? Omdat hij foms met den besten wil en in den waan, dat hij goed redeneert, ongemerkt de regels en grondbeginfelen uit het oog verliest, die hem daarin moesten leiden, en dus, voordat hij het zelf weet, het fpoor bijster is geworden; terwijl hij zich daarenboven niet in ftaat bevindt, om de kunftige drogredenen, waarmede anderen hem zoeken te misleiden, te wederleggen (*). Immers het is met de *Redeneerkunde* even als met andere *kundigheden*, die ons voor het dagelijkfche leven en in den maatfchappelijken omgang van nut zijn, zoo als *Taalkunde*, *Rekenkunde*, *Meetkunde*, *Bouwkunde*, *Genees-* en *Heelkunde*, enz., waarvan het grondvermogen ons allen door den wijzen Schepper is gefchonken, doch die, naar mate van den voortgang onzer befchaving, ook eene meerdere ontwikkeling en vastere regelmaat vereifchen. De onbefchaafdfte Wilde fpreekt, rekent, meet, bouwt en geneest op zijne wijze, gelijk zijne behoefte dit vordert, en zijn toeftand dit veroorlooft; doch de meerdere behoefte, die de befchaafde mensch gevoelt, om in deze bedrijven naar vaste regels en beginfelen te werk

(*) Over het nut van het aanleeren der *Logica* of Redeneerkunde moge men vooral vergelijken, hetgene HENNERT zegt, in zijne Voorrede voor de *Grondbeginselen der Zedelijke Wetenschappen* van J. BEATTIE, p. XII, volg.

werk te gaan, en het *hoe* en *waarom* van hetgene hij doet, te weten, heeft hem langzamerhand, op grond zijner redelijke vermogens, die beginselen en regels doen opsporen en tot één geheel brengen, ten einde daardoor in deze werkzaamheden geleid, bestuurd en voor verkeerdheden of dwalingen zoo veel mogelijk behoed te worden. Alzoo is alles, wat men met den naam van *kunde* bestempeld, uit het vermogen, ons door de Natuur gegeven, en uit deszelfs gebruik en oefening voortgesproten; en de *Redeneerkunde* is dus in dien zelfden zin niets anders, dan *de aanwijzing van die grondbeginselen en regels, welke ons, bij hetgene wij* redeneren *noemen, moeten besturen.* Nu is het waar, dat ieder mensch, die het onwaardeerbaar voorregt geniet van ongekrenkte zielsvermogens te bezitten, als van de Natuur zelve geleerd, zijne rede kan gebruiken, gelijk hij, zonder kunstmatige aanwijzing, de ledematen zijns ligchaams gebruikt, hij redeneert volgens eene natuurlijke *Redeneerkunde*, en hij doet dit des te beter, naar mate hem de Natuur ruimer met dat vermogen heeft bedeeld. Doch daar het nu onzeker is, of ieder mensch, naar de behoefte zijner maatschappelijke betrekkingen, van dat natuurlijk vermogen, zonder hulp en leiding, een goed gebruik zal maken, en het daarbij zelfs bewezen is, dat velen, zonder zoodanige leiding, op den dwaalweg geraken, zoo is het niet te ontkennen, dat de teregtwijzing der *Redeneerkunde* voor allen, die, hetzij in de beoefening eener wetenschap, hetzij bij de belangen van het dagelijksche leven, de waarheid op prijs stellen, zeer nuttig, ja somtijds onontbeerlijk is (*). En al ware dit nu niet zoo, zou men dezelve dan, als bloote oefening des verstands beschouwd, immer voor onnuttig en overbodig mogen houden? Als men meent, dat, offchoon de Natuur zelve ons het gebruik onzer armen en beenen leert, het dansen en schermen evenwel tot eene beschaafde opvoeding behoort, alleen omdat die oefening de ledematen ontwikkelt, en aan dezelve eene meerdere vaardigheid bezorgt, met welk regt zal men dan deze ontwikkeling en deze vaardigheid aan onze redelijke zielsvermogens onthouden, die, wel beschouwd, in eene beschaafde opvoeding, eene niet minder belangrijke rol hebben te spelen dan onze armen en beenen? Zouden wij, die op beschaving aanspraak maken,

zoo

(*) Zie HENNERT, *Lessen*, I. D. p. 9.

zoo doende, niet met ons zelve en met onze gewigtigste belangen in tegenspraak komen?

Eer wij dan ter zake treden, nog een enkel woord tot nadere toelichting op den weg, welken wij met u zullen inslaan.

Vooreerst, als wij van *rede* spreken, wat kunnen, wat moeten wij dan daarmede verstaan? In den ruimsten zin kunnen wij er mede verstaan *den onderscheidenden aanleg onzer menschelijkheid*, dien *wij* als *menschen* boven het redelooze vee hebben ontvangen (waarin dezelve bestaat hebben wij reeds aangetoond). In dien zin hebben alle menschen *rede*, en blijven *redelijke* wezens, schoon zij al van hunne rede geen gebruik kunnen maken, gelijk krankzinnigen, beschonkenen, enz. Immers een appelboom is en blijft een appelboom, al draagt hij geene appelen. De *rede* is hier dus slechts het algemeene *kenmerk* onzer *menschelijkheid*, gelijk de bestemming om appelen te dragen dat van den appelboom (*). De *rede* evenwel in den meer bepaalden zin, welken wij er hier aan te hechten hebben, is „ *de* „ *aanleg en het vermogen*, *om al onze voorstellingen* „ *dienstbaar te maken tot de kennis der waarheid*, en „ wel door middel van die werkzaamheden onzer ziel, „ welke bestaan in *denken*, *oordeelen* en *besluiten*, wel„ ke werkzaamheden tot *redeneren* worden gevorderd, „ en daarin liggen opgesloten." In dezen zin kunnen wij dus met de *rede* niet anders dan de *gezonde rede* verstaan, dat is de rede in dien toestand, waarin zij al hare natuurlijke werkzaamheden geregeld en onbelemmerd verrigten kan, gelijk men dit ook van het ligchaam meent, als men hetzelve *gezond* noemt (†). En het is alzoo aan de *gezonde reden* alleen, dat wij het vermogen toekennen van te *redeneren*; waaruit volgt, dat wij niet alleen alle krankzinnigen van het getal der met rede begaafde menschen moeten uitsluiten, maar ook, dat alles, wat dien gezonden toestand der rede voor een tijd lang benadeelen of verstoren kan, en wel bepaaldelijk het inwilligen van toomelooze hartstogten (hetgene niet zelden krankzinnigheid ten gevolge heeft), het redeneren hoogst moeijelijk, ja soms onmogelijk maakt.

Door

(*) Zie VILLAUME, *Redeneerkunde*, p. 41.

(†) Zie VAN DER PALM, *Redev. over het Gezond Verstand*, Redev. en Verhand. III. D. p. 177.

Door kalmte en bezadigdheid alleen, en dus zoo lang de hartstogt de bovenhand nog niet heeft bekomen, kunnen wij onze *gezonde rede* tegen deze stoornis beveiligd rekenen.

Doch wij spraken zoo even van *Redeneerkunde* als *oefening des verstands:* is *rede* dan hetzelfde als *verstand?* Zoo niet, in hoe verre komt het laatste dan hier in aanmerking?

Rede en *verstand* worden zeer dikwijls voor elkander genomen, en dit kan ook, zoo lang men het wederzijds over de beteekenis dier woorden eens is. Doch eigenlijk zijn zij onderscheiden. Immers wij zeggen wel: „ Deze of gene heeft veel verstand," maar nimmer: „ Hij heeft veel *rede.*" Waarom niet? Omdat de *rede*, als de natuurlijke aanleg en bestemming van dat zielsvermogen, in haren eigenen aard onveranderlijk is, even zoo als al de deelen des ligchaams hunne onveranderlijke bestemming hebben; b. v. de beenen en voeten om te gaan, de handen en vingers om te grijpen, de oogen om te zien, enz. want alle menschen, die gezonde beenen en voeten hebben, bezitten daarmede het vermogen en den aanleg om te *gaan* (schoon de eene veel harder loopen kan dan de andere), en men heeft nog geen Land aangetroffen, waar de menschen op hunne handen gaan en met de voeten handen-arbeid verrigten. Vandaar dat men ten opzigte van de *rede* alleen zeggen kan, dat die aanleg er *is* of *niet is*, dat een schepsel tot de *redelijke* of tot de *niet redelijke* behoort, dat iemand *gezonde rede heeft* of *niet heeft* (schoon het van zelf spreekt, dat deze gezondheid, even als die van het ligchaam, wel in eene meerdere of mindere mate kan verstoord worden, want zoo als er menschen zijn, die, zonder ziek te wezen, toch geene volkomene gezondheid genieten, zoo vindt men er ook, die, zonder volslagen krankzinnig te zijn, toch niet kunnen gezegd worden geheel en al hunne gezonde rede te bezitten); het meerdere of mindere van den aanleg, als zoodanig, kan men bij de *rede* niet vooronderstellen. Doch zoodra dat vermogen, hetwelk tot *redeneren* vereischt wordt, met eene meerdere of mindere vlugheid, juistheid, kracht en klaarheid *werkzaam is*, noemen wij hetzelve *verstand*, en wij merken dan op, dat iemand veel of weinig verstand heeft, even zoo als wij opmerken, dat de eene mensch, hetzij door de

Na-

Natuur begunstigd, hetzij door oefening gesterkt, met zijne handen vaster grijpt, zijne vingeren vlugger beweegt, met zijne armen zwaarder lasten tilt, of ook wel verder ziet, scherper hoort, of een fijner gevoel heeft dan de andere; en gelijk men nu aan *onzen aanleg, om al onze voorstellingen dienstbaar te maken tot de kennis der waarheid*, den naam van *gezonde rede* geeft, zoo lang dezelve door geene in onze natuur liggende oorzaken wordt verstoord of onderdrukt, zoo geven wij ook den naam van *gezond verstand* aan de werkzaamheid van ons *redeneervermogen*, zoo lang dezelve ontdaan blijft van alle zoodanige inmengselen en kunstgrepen, die doorgaans of de hartstogt of het vooroordeel (*) haar doen bezigen, en die dus haren geregelden loop belemmeren en verdacht maken. En zoo is het dan ook, dat men aan het *verstand*, naar mate die werkzaamheid het kenmerkt, de eigenschappen van vlugheid, helderheid of juistheid toekent, hetgene men, ten opzigte van de *rede*, als den oorspronkelijken en onveranderlijken aanleg, niet doen kan.

Als wij nu de *rede* noemen: „ *den aanleg en het vermogen, om al onze voorstellingen dienstbaar te maken tot de kennis der waarheid*," zoo meenen wij hiermede niet, dat dit vermogen tot waarheidskennis oneindig is, en zich tot alle mogelijke voorstellingen uitstrekt; want gelijk de vermogens van het ligchaam, zoo zijn ook die der ziel beperkt, en de kring der menschelijke kennis is als de gezigteinder voor ons oog binnen zijne grenzen besloten, welke het niet mogelijk is te overschrijden. Onder onze *voorstellingen* verder moeten wij verstaan deels de *aanschouwingen* (†), die onze ziel door de zinnen of het ervaringsvermogen van zekere voorwerpen en toestanden heeft, deels de *begrippen*, die, na voorafgaande aanschouwing, alleen door ons verstand worden gevormd. Eene *aanschouwing* is dus, b. v., die van *mijnen vriend*, hetzij hij voor mijne oogen tegenwoordig is, en ik hem door mijn zintuig aanschouw, hetzij ik mij hem, afwezend zijnde, door mijne verbeeldingskracht

(*) Over hartstogt en vooroordeel wordt in de Derde Afdeeling gehandeld.

(†) Het spreekt van zelf, dat *aanschouwingen* zich hier geenszins bij die van het gezigt bepalen. Zie HOFFBAUER, *Natuurk. der Ziel*, p. 46; SNELL, p. 23.

kracht voorſtelle; een *begrip*, daarentegen, is de voorſtelling van *vriend* en *vriendſchap*, welke voorſtellingen ik niet door mijn zintuig waarnemen, maar alleen door mijn verſtand vormen kan. Uit het gezegde nu, dat onze *ziel* aanſchouwingen heeft, en ons *verſtand* begrippen vormt, blijkt het, dat de kennis van al onze voorſtellingen oorſpronkelijk tot de eigenſchappen der ziel behoort, en wel bepaaldelijk tot die, welke men in de Zielkunde het *kenvermogen* noemt (*), welke eigenſchap men, voor zooverre zij ons met de zinnelijke voorſtellingen of aanſchouwingen bekend maakt, het *lagere kenvermogen* genoemd heeft, omdat wij hetzelve eenigermate met de dieren gemeen hebben; terwijl men aan het vermogen om begrippen te vormen en de voorſtellingen des verſtands te leeren kennen, als den mensch uitſluitend eigen, den naam heeft gegeven van het *hoogere kenvermogen*.

Naar aanleiding dus van deze onderſcheiding, zullen wij, *vooreerst*, de beginſelen der Zielkunde volgende, handelen *over het ſtreven naar waarheid bij het gebruik van ons lager kenvermogen, en het aannemen van onmiddelkijke klaarblijkelijkheden des verſtands*; *vervolgens*, op grond van hetgene men *hooger kenvermogen* genoemd heeft, de meer bepaalde werkzaamheid van onze rede, in het opſporen en betoogen der waarheid, ontwikkelen, en, *eindelijk*, aantoonen, in hoe verre de *gezonde rede*, bij het beperkte van haar vermogen, datgene, wat buiten betoog valt, of als waarheid aanneemt, of als onwaarheid verwerpt, met bijvoeging van eenige herinneringen en wenken tot het verhoeden van dwaling en het bevorderen onzer waarheidskennis.

Het geheel hebben wij gemakshalve in kleine Lesſen of Vertoogen verdeeld, ten einde alzoo uwe aandacht beter te gemoet te komen.

Neemt, jongelingen! deze Lesſen ter harte; maakt ze nu en dan tot het onderwerp uwer nadere overdenking; en wanneer zij u in de ontwikkeling uwer edelſte vermogens tot de kennis der waarheid eenigzins zullen behulpzaam geweest zijn, zal ik mijne moeite overvloediglijk beloond achten.

(*) De Zielkunde (Psychologie) onderscheidt de vermogens der ziel doorgaans in *kenvermogen*, *gevoelvermogen* en *wilvermogen*. Zie SNELL, *Leerboek over het eerste onderrigt in de Wijsbegeerte*, I. D. §. 15, volg. Vergel. HENNERT, *Lessen*, II. en III. D.

EER-

EERSTE AFDEELING.

OVER HET STREVEN NAAR WAARHEID BIJ HET GEBRUIK VAN ONS LAGER KENVERMOGEN, EN HET AANNEMEN VAN ONMIDDELLIJKE KLAARBLIJKELIJKHEDEN DES VERSTANDS.

---

§. 1.

Waarheid.

Stellen wij ons voor, dat wij er op uit zijn om goud te zoeken, en dat wij, gelijk weleer de togtgenooten van COLUMBUS bij de eerste ontdekking van *Amerika*, na herhaalde aanwijzingen, eindelijk daar gekomen zijn, waar het te vinden is, mitsdat wij de moeite slechts nemen, om het op te sporen en uit te delven. Nu spreekt het van zelf, dat wij vooraf dienen te weten, wat goud is, en welke deszelfs kenmerken zijn; vervolgens, dat wij onzen arbeid, naar de ons gegevene aanwijzingen, daar ter plaatse beginnen, waar wij weten, of althans vermoeden, dat het ligt; dat wij ons van al die werktuigen voorzien, welke noodig en geschikt zijn, om onzen arbeid te bespoedigen en wel te doen gelukken; ja, dat wij ons, eer wij die werktuigen in de hand nemen, vooraf omtrent derzelver gebruik doen onderrigten; eindelijk, dat wij, na datgene te hebben gevonden, wat wij voor goud houden, ten einde ons niet bedrogen te zien, naauwkeurig onderzoeken, of het wel echt goud is, om eerst dan, wanneer wij tot de zekerheid hiervan gekomen zijn, tot deszelfs gebruik over te gaan.

Zullen wij nu in datgene, wat wij door *redeneren* moeten verkrijgen, in de *waarheid* minder belang stellen?

len? Zullen wij in het opsporen derzelve minder naauwkeurig en zorgvuldig te werk gaan? Zullen wij die aanwijzingen, welke ons daartoe moeten dienen, van de hand wijzen, en de kennis van het gebruik, zoowel onzer redelijke zielsvermogens, als van onze ligchamelijke zintuigen, die wij hier als onze werktuigen moeten aanmerken, gering achten? Of is de waarheid voor ons van minder waarde dan het goud? Immers, ieder, die zich voor goud geen koper in de hand wil laten steken, toont juist hiermede, dat hij zich niet wil laten bedriegen, en dus, dat hij de waarheid op prijs stelt. — Doch, *wat is waarheid?* „Deze vraag," dus zegt onze groote Redenaar (*), „door wien of met „welk oogmerk zij eenmaal gedaan zij, is eene al„lerbelangrijkste vraag, waardig, dat wij ze gedurig „aan ons zelve, of aan anderen, op wier inlichting „wij prijs stellen, voorhouden. Niet slechts voor den „Regter in de vierschaar, voor den Geleerde bij zijne „nuttige onderzoekingen, voor den Burger in zijne „maatschappelijke betrekkingen; ook voor den mensch, „als mensch, als redelijk schepsel beschouwd, ten aan„zien zijner bestemming voor het tegenwoordige en toe„komende leven, is het eene gewigtige vraag: *Wat is „waarheid?* is het van het eerst en grootst belang, te „weten, wat waarheid is."

Het moet ons dus, eer wij verder gaan, het allereerst te doen zijn, om te weten, wat wij met *waarheid* te verstaan hebben. — Als iemand ons een' dukaat voorlegt, aan welks echtheid wij twijfelen, en wij stellen er belang in, om te weten, of hij wel echt is, dan zullen wij hem immers wegen en toetsen: welnu, welk ander oogmerk hebben wij daarmede, dan om te weten, of wij dien dukaat voor echt of voor valsch zullen houden? Wij willen, om niet mis te tasten, weten, wat wij er van denken moeten; wij willen onze gedachten en ons oordeel juist met het wezen der zaak doen overeenstemmen, en het is *in die overeenstemming*, dat wij de *waarheid* zoeken. Doch waarin bestaat nu dat *wezen* eener zaak? vraagt gij wederom. Waarin bestaat het wezen van een' driehoek? Immers daarin, dat hij drie hoeken heeft, want dat alleen maakt, dat het een driehoek is. Evenwel dit antwoord is, wel beschouwd, niet

(*) VAN DER PALM, *Redev. over het Gezond Verstand;* Redev. en Verh. III. D. p. 171.

niet veel meer dan dat ik zeg: „Het wezen van „ goud is, — dat het *goud* is; het wezen van eene koe, „ van een paard is, — dat het eene *koe*, dat het een „ *paard* is;" waarmede wij dan willen zeggen, dat het al die kenteekenen heeft, die noodig zijn, om *dat* stuk metaal *goud*, *dat* dier eene *koe*, en het andere een *paard* te kunnen noemen; en om dit te kunnen doen, moeten wij eerst *door aanschouwing* weten, hoedanig die voorwerpen zijn, aan welke wij deze namen geven. Het is dus die aanschouwing, welke ons van kindsbeen aan allengs doet bekend worden met de voorwerpen, die ons omringen, en die ons, naar gelang van de uitbreiding onzer kennis, ook hoe langer hoe naauwkeuriger die kenmerken mededeelt, welke de voorwerpen voor ons dat doen zijn, wat wij er mede verstaan. Zoodra nu die kenmerken, of door eene oppervlakkige aanschouwing, of door gebrek aan de noodige ervaring, door ons niet juist zijn waargenomen, en er, ten gevolge van dien, eene gedachte in ons oprijst, die niet volkomen overeenstemt met het voorwerp *zoo als het is*, b. v. als wij een' *muilezel* voor een *paard* aanzien, of een stuk *koper* voor *goud* houden, dan *dwalen* wij; en deze dwaling is het, die de *Redeneerkunde*, in de eerste plaats, door het aanwijzen der vaste regelen en beginselen, waarnaar men in zijn oordeel moet te werk gaan, wil trachten te verhoeden.

„ Dus bestaat er geene waarheid, dan omtrent zulke „ voorstellingen, die wij met onze zintuigen kunnen aan„ schouwen?" — Deze gevolgtrekking zou te voorbarig zijn; want dan zouden wij al de voorstellingen van ons verstand, b. v. *deugd*, *wijsheid*, *rede*, en alle dergelijke, moeten uitsluiten, en zeggen, dat onze gedachten over dezelve nimmer *waar* konden zijn; en dit mogen wij toch nooit aannemen, want als wij niet weten kunnen, wat *deugd* is, kunnen wij ook niet zeggen, dat de man, wiens onbesproken handel en wandel wij gadeslaan, een *deugdzaam* man is; en zoo doende zouden wij de ware gesteldheid van vele voorwerpen, die wij zinnelijk aanschouwen, niet kunnen beoordeelen. Het *wezen*, dus van dergelijke voorstellingen moet bepaald worden door zulke kenmerken, die er door het gezond en geoefend verstand zelf aan gegeven worden; zoodat zij dan daaruit hun wezenlijk en onveranderlijk bestaan erlangen. Doch wij gaan nog

ver-

verder. Zelfs zinnelijke voorstellingen kunnen *waar* zijn, al bestaan zij niet werkelijk, en al kunnen wij ze niet zinnelijk waarnemen. B. v., wanneer iemand ons een werktuig *beschrijft* of *voorstelt*, waardoor een mensch vliegen kan, moeten wij dan daarom zeggen, dat die voorstelling *onwaar* is, omdat zulk een werktuig niet *bestaat?* Als men eens middel wist te vinden, om alle luchtpompen, alle slingeruurwerken, en alle stoommachines te vernietigen, zou dan daarom de voorstelling van zulke werktuigen *onwaar* zijn, omdat wij dezelve niet meer met onze zinnen aanschouwen konden? Immers neen; want dan zouden wij die zelfde voorstelling, welke wij straks *onwaar* noemden, nu voor *waar* moeten erkennen, en alzoo niet alleen met ons zelve in tegenspraak komen, maar ook aan dezelfde zaak twee tegenstrijdige eigenschappen toekennen, hetgene wij toch niet wel doen kunnen. Hier moet dus de *waarheid* bestaan in de overeenstemming onzer gedachte met de *mogelijkheid*; en in dien zin kunnen wij alle voorstellingen *waar* noemen, welke niet tegen de mogelijkheid strijden, schoon wij dezelve al nimmer met onze zintuigen aanschouwd hebben, of aanschouwen kunnen: het is genoeg, wanneer zij slechts uit onze verbeeldingskracht, en uit ons denkvermogen hun bestaan ontleenen. Als ik, b. v., een' mensch gezien heb van 6 voet lengte, kan ik mij zeer wel iemand verbeelden, die 7 en 8 voet lang is; en kan ik dit, zoo kan ik nog verder gaan, en scheppen door mijne verbeeldingskracht reuzen van torenshoogte; ik kan mij op die zelfde wijs een gevleugeld paard, een' mensch met bokspooten, een paleis van diamant, enz. voorstellen. De vraag is dan niet meer: Bestaan zulke voorwerpen? want dat was ook het doel niet der voorstelling, maar alleenlijk: Bevatten zij geene tegenstrijdigheid, of strijden zij niet tegen de mogelijkheid? in één woord: *Zijn zij denkbaar?* En deze is dan de waarheid, die men in den eigenlijken zin de *logische* of redeneerkundige waarheid heeft genoemd, omdat de *Logica* of Redeneerkunde zich hierin bij de wet van het denkvermogen, als bij het grondbeginsel van alle redenering, bepaalt. Het tegenovergestelde nu van zulk eene waarheid, waardoor de voorstelling onmogelijk wordt, is *tegenstrijdigheid*, welke maakt, dat zij zelfs niet *denkbaar* is. Het staat mij, b. v., wel vrij, om te *zeggen: een vierkante cirkel*,

kel, een *ronde driehoek*, eene *heldere duisternis*, enz.; doch *denken* kan ik mij zulke dingen niet, omdat zij in zich zelve eene tegenstrijdigheid bevatten. (Anders is het, wanneer ik mij in een' oneigenlijken zin van zulke spreekwijzen bedien, als: *eene naakte kleeding*, *een gelukkig ongeluk*, *levende dood*, enz.) Wij zien dus hieruit, dat, hoezeer de waarheid, betreffende de voorstellingen, die een stoffelijk bestaan hebben, van die, welke slechts denkbaar is, verschilt, deze beide soorten van waarheid onderling in eene naauwe betrekking staan, en wel bepaaldelijk zoo, dat niets stoffelijk *bestaan* kan, of het moet kunnen *gedaaht* worden, en dat dus de laatste *waarheid*, dat is de *mogelijkheid* of *denkbaarheid*, een volstrekt vereischte is tot de eerste; doch ook daarentegen spreekt het van zelf, dat men beide waarheden zorgvuldig moet onderscheiden, daar het *denkbare* eener voorstelling geenszins een' grond oplevert tot het *stoffelijk bestaan* der zaak, die men zich voorstelt; want al kan ik mij de voorstelling van een spook of een kaboutermannetje denken, bewijst dit geenszins, dat zulke wezens bestaan; terwijl het, als wij spreken over het geloof aan spoken, alleenlijk op derzelver stoffelijk bestaan aankomt, hetwelk wij voor eene onwaarheid houden, zoo lang wij ze niet zinnelijk hebben waargenomen.

Wij hebben alzoo bij de waarheid in het algemeen slechts naar derzelver kenmerk te vragen, en dit bestaat in *overeenstemming*. Dit kenmerk der waarheid vinden wij, in welken zin het woord waarheid ook genomen worde; wij vinden hetzelve in de woorden van hem, die *zegt*, wat hij *denkt*, ofschoon hij dan ook *dwalen* moge, omdat zijne woorden met zijne gedachten overeenstemmen; de onwaarheid, die hiertegenover staat, heet *leugen*. Zoo kennen wij *zedelijke waarheid* toe aan datgene, wat met de algemeene gronden der zedelijkheid overeenstemt. Wanneer, b. v., aan een deugdzaam mensch daden worden toegeschreven, die, naar zedelijke beginselen, met een deugdzaam karakter onbestaanbaar zijn, noemen wij zulks eene zedelijke tegenstrijdigheid of onwaarheid; en als wij iemand, dien wij als een braaf man kennen, hooren lasteren, zeggen wij onwillekeurig: „ Dat is niet „ *waar*, dat kan niet *waar* zijn" (*). Even zoo be-

(*) Vergel. REINHARD, *Christel. Zedeleer*, IV. D. p. 336, volg.

bestaat er eene *dichterlijke waarheid* in de voortbrengselen der kunst, wanneer de voorstelling van iets, wat op zich zelf reeds denkbaar is, met de regelen der schoonheid en evenredigheid in verband en overeenstemming gebragt is (*). Zoo kunnen wij dichterlijke waarheid vinden in eene schilderij, waarop de strijd tusschen de Reuzen en de Goden is voorgesteld; wij zullen die waarheid vinden in de Grieksche Godenbeelden, in eenen Jupiter, in eenen Apollo, doch in de Egyptische Isis- en Anubisbeelden, en de Sphinxen, Griffoenen en andere dergelijke gedrogten niet; en het is hierin, dat zeker Dichter te regt de regelen der schoonheid met die der waarheid verbindt, als hij zegt (†):

Wat *waar* is kan alleen den naam van *schoon* verwerven.
De *waarheid* is 't alleen, die onze liefde boeit.

§. 2.

Kenvermogen. Uitwendige ervaring.

Onze eerste kennis der waarheid ontstaat uit het vermogen, hetwelk de goede en wijze Schepper in onze ziel heeft ingeplant, om hetgene in en buiten ons omgaat, door gewaarwording te leeren kennen; en wij mogen dus dit *kenvermogen* als den eersten grondslag aanmerken, niet alleen van al de overige vermogens onzer ziel, maar ook in het bijzonder van al ons denken, oordeelen en streven naar waarheid. Hetgene wij onmiddellijk door die gewaarwording weten, noemen wij *ervaring*; en daar dezelve betrekking heeft, of op voorwerpen, die ons uitwendig omgeven, of op onzen eigenen inwendigen toestand, wordt zij onderscheiden in *uit-* en *inwendige ervaring* (§). Het zijn onze vijf

z.

(*) Zie RIEDEL en VAN ALPHEN, *Theorie der Schoone Kunsten en Wetenschappen*, I. D. p. 315, volg. Men vergelijke hier ook de Verhandeling van J. LUBLINK, DEN JONGEN, *Over het bevorderen van Waarheid, Kunsten en Wetenschappen*. Verh. II. D. p. 293.

(†) Rien n'est beau que le vrai, le vrai seul est aimable.
BOILEAU.

(§) SNELL, p. 23. HOFFBAUER, p. 45, volg. HENNERT, *Lessen*, I. D. p. 15. REINHARD, I. D. p. 142.

zintuigen, het gezigt, het gehoor, het gevoel, de reuk en de ſmaak, die wij als de ligchamelijke werktuigen moeten beſchouwen, waardoor onze ziel de indrukken ontvangt van de voorwerpen, die buiten ons zijn, aan welke indrukken wij alzoo in de eerſte plaats den naam van *aanſchouwingen* of *zinnelijke voorſtellingen* geven. Met deze begint al onze kennis, en uit dezelve alleen ontleent het verſtand, om zoo te ſpreken, de ſtoffe tot hare bearbeiding. Het is derhalve voor ons, willen wij de waarheid leeren kennen, van het uiterſte belang, om reeds bij onze zinnelijke gewaarwordingen zoodanig te werk te gaan, dat wij, zoo veel immer mogelijk is, alles, wat tot dwaling leiden kan, vermijden. Nu mogen wij wel in het algemeen aannemen, dat deze onze gewaarwordingen ons *de waarheid zeggen*, voor zooverre namelijk onze zintuigen, elk naar deszelfs vermogen, in ſtaat zijn om de voorwerpen buiten ons waar te nemen; doch deze waarneming zoude ons elk oogenblik bedriegen, en ons al zeer ligt *ſchijnen* voor *zijn* kunnen doen nemen, indien wij daarbij niet met de inſpraak van onze gezonde rede te rade gingen. Men heeft in de Zielkunde wel te regt eene onderſcheidende lijn getrokken tusſchen het *hooger* en *lager* kenvermogen, en het laatſte daardoor gekenmerkt, dat wij hetzelve eenigermate met de dieren, die ook hun ervaringsvermogen bezitten, gemeen hebben; doch, hoe dit ook zij, *wij menſchen* moeten reeds bij onze eenvoudigſte zinnelijke gewaarwordingen toonen, dat wij *redelijke* wezens zijn; dat is, wij moeten niet alles voor waar aannemen en als zoodanig bevestigen, wat ons door de oogenblikkige en onwillekeurige waarneming onzer zintuigen alzoo toeſchijnt, maar indachtig aan het ſpreekwoord: *Schijn bedriegt*, door opmerkzaamheid het wezen der zaak trachten op te ſporen, ten einde de gedachte, die bij de waarneming in ons oprijst, met hetzelve volkomen overeenſtemme.

Hoe menigmaal toch gebeurt het niet, dat wij zeggen: „Ik zie — ik hoor dit of dat" wanneer wij ſlechts meenen te zien of te hooren! Indien ons dáár onze rede niet reeds te hulp kwam, zouden wij niet durven zeggen: „Ik verlaat mij gerust op de getuige-„nis mijner zinnen;" want wie zal ontkennen, dat ons wel iets kan toeſchijnen, hetgene werkelijk niet zoo is? En wat anders zal ons in dit geval den ſchijn van de wezenlijkheid doen onderſcheiden, dan naauwkeurig onderzoek en de werkzaamheid van onze rede? En hoe-

dikwijls is het niet deze laatste alleen, die ons uit den droom helpt?

Het droomen (*) zelf zij ons hier ten voorbeelde. Ook in den droom hebben wij zinnelijke gewaarwordingen; wij zien, wij hooren, wij gevoelen, wij handelen en spreken zelfs, en nogtans is hetgene wij droomen en droomende gewaarworden, niet waar, op grond, dat onze rede, die zoowel ons *kennen* als ons *willen* moet besturen (†), buiten werking is gesteld, en onze zintuigen alzoo, in dien middentoestand tusschen slapen en waken, deels aan de willekeur onzer ligchamelijke aandoeningen, deels aan de leiding onzer verbeeldingskracht zijn overgelaten. De gewaarwording toch der zintuigen is daarom een zeker kenteeken der waarheid, omdat zij bij alle menschen, die hunne gezonde rede en het volle gebruik hunner zintuigen bezitten, dezelfde is, en dus, om zoo te spreken, door de gezamenlijke zintuigen van alle menschen wordt bevestigd; hetwelk daarentegen bij het droomen het geval niet is, en het zekerst bewijs oplevert, dat er tusschen den toestand van droomen en waken een wezenlijk verschil bestaat.

Hetgene nu met het droomen het geval is, kan ook gezegd worden van elken anderen toestand der ziel, waarin, door eene bijzondere, op het zenuwgestel, en hierdoor op het verstand en de verbeeldingskracht werkende oorzaak, de rede in hare geregelde werkzaamheid is gestoord en belemmerd, al is het, dat deze belemmering zich alleen bij zulk eene enkele aanschouwing bepaalt, die met de hoofdoorzaak der zielsongesteldheid in eene onmiddellijke aanraking staat, gelijk het straks volgende voorbeeld bewijst. Immers, behalve dat dit in het algemeen zigtbaar is bij hen, die in eene ijlende koorts liggen, kan men zulks vooral waarnemen bij menschen, die door een bijzonder toeval in zwaarmoedigheid en mijmering zijn vervallen, en ten gevolge daarvan, in eene volslagene verbijstering van zinnen geraken. — Zeker man was door het verlies zijner echtgenoote tot zulk eenen zonderlingen staat van waanzinnigheid gebragt, dat hij zich zijn verlies volstrekt niet konde voorstellen. Zijne verbijstering bragt hem in den waan, dat zijne vrouw nog leefde, dat hij haar zag en met haar aan de tafel zat, alwaar zijne huisgenooten

moes-

(*) Over de droomen zie men HENNERT, *Lessen*, III. D. p. 34; HOFFBAUER, p. 146, volg.

(†) Zie onze Inleiding, p. 3.

moesten zorgen, dat altoos een stoel voor haar gereed stond. Zijne vrienden evenwel op het denkbeeld gekomen zijnde, om dezen zonderlingen zielstoestand op de proef te stellen, en, zoo mogelijk, te doen ophouden, verzochten eene zuster der overledene, die veel gelijkenis met haar had, in het dagelijksch gewaad van deze gekleed, op den gewonen tijd hare plaats in te nemen; waarop de man, in de kamer gekomen zijnde, met schrik uitriep: „ o Hemel! nu zitten er twee!" — Hetzelfde ziet men bij menschen van eene zoogenaamde zwartgallige (*melancholieke*) gesteldheid, en bij hen, die door *hypochondrie* of verbeeldingskrankheid zijn aangedaan; men treft er onder deze niet alleen aan, die zich, schoon gezond zijnde, verbeelden ziek te zijn, maar zelfs die voorgeven allerlei belagchelijke ongemakken te hebben; die zich b. v. verbeelden eene gerstekorrel te zijn, en op het zien van kippen de vlugt nemen; of glazen beenen te hebben, en daarom van hunnen stoel niet durven opstaan, enz. Waarom anders ontkennen wij de waarheid van hetgene die menschen voorgeven, dan omdat *onze* zintuigen daarvan niets gewaarworden, en onze gezonde rede daarbij ten volle en ongestoord werkzaam is? — Zijn de verhalen van spoken en hekserijen niet aan dezelfde oorzaak hun bestaan verschuldigd? Is het niet meestal vrees, beangstheid, of wel de door allerlei vertelsels opgewondene verbeeldingskracht, die sommige menschen tot zulk eene mate van zinsverbijstering brengen, dat zij werkelijk spoken meenen te zien of te hooren? — Wij hebben dus bij hetgene wij *zinnelijke gewaarwordingen* noemen, de volgende hoofdbijzonderheden in acht te nemen.

Vooreerst: Met het volle gebruik van onze gezonde rede, en met gezonde zintuigen, worden wij voorwerpen gewaar, die *werkelijk buiten ons bestaan*, en wij mogen uit deze onze gewaarwording veilig besluiten, *dat zij bestaan*. Deden wij dit niet, en namen wij de stelling aan van die Wijsgeeren, welke men Idealisten heeft genoemd, omdat zij al onze gewaarwordingen voor *ideaal* of denkbeeldig hielden, en dus het *bestaan* der ligchamen buiten ons ontkenden (*), dan zouden wij *zijn*

(*) Zie HENNERT, *Lessen*, III: D. p. 1., volg. Vergel. H. C. CRAS, *Redev. over de ingeschapene gevoelens*, in zijne Nagelatene Verhandelingen, II. D. p. 150; REINHARD, *Christel. Zedel.* I. D. p. 125; HARTMAN, p. 7.

zijn en *schijnen*, waken en droomen, de onmiddellijke voorstellingen onzer zinnen en die van onze verbeeldingskracht ten eenemale voor hetzelfde moeten houden, en dus ook moeten aannemen, dat al deze voorstellingen ook dezelfde uitwerking hebben op onze handelingen; doch ieder, die b. v. eens in het geval geweest is van te gaan zitten op eenen stoel, die hij zich slechts *verbeeldde*, dat achter hem stond, zal toch het verschil tusschen eenen stoel en het denkbeeld van eenen stoel wel gevoeld hebben.

Ten tweede: Hetgene wij door onze zintuigen gewaarworden, moet *tegenwoordig* zijn: dat is, het moet zelf of onmiddellijk op het zintuig werken, als b. v. de spijzen op de tong, enz., of middellijk door eene daartusschen zijnde fijne stoffe, als de lucht op het oor, het licht op het oog, enz. (*). Doch ook hier zijn onze zintuigen alleen niet toereikende, om ons uit de bloote beschouwing der tegenwoordige voorwerpen te doen besluiten, *hoe* dezelve met betrekking zoowel tot ons als tot elkander bestaan. — Zekere Engelsche Wondarts, CHESELDEN genaamd, deed bij een' blindgeborenen, dien hij door eene gelukkige kunstbewerking het gezigt had teruggegeven, de belangrijke opmerking, dat zijn herstelde lijder wel de voorwerpen zag, doch volstrekt geen denkbeeld had van derzelver verschillende afstanden. Hij geloofde in het eerst, dat al de voorwerpen zijn ligchaam onmiddellijk aanraakten, en dat het kunstwerktuig, hetwelk de Wondarts in de hand hield, een deel der hand zelve was; toen hij opstond, vreesde hij, hoe ver de voorwerpen ook verwijderd waren, elk oogenblik zich te zullen stooten, enz.: alle welke dwalingen noodwendig daaruit ontstonden, dat, bij het verkrijgen van dit voor hem geheel nieuwe zintuig, zijne rede ten opzigte van deszelfs gebruik en vermogen geheel werkeloos en onontwikkeld was gebleven. Hetzelfde kan men bij kinderen waarnemen, die evenzeer naar de maan grijpen als naar hun speelgoed, en eerst bij de ontwikkeling van hunne rede door oefening leeren, welk een oordeel zij over de voorwerpen hunner aanschouwing te vellen hebben.

Ten derde: De zintuigen vertoonen ons alleen de voorwerpen, met derzelver eigenschappen en werktuigen, *uitwendig*: derzelver inwendige natuur, kracht en oorzaak van bestaan en werking, kan nimmer door de zinnen

(*) SNELL, I. D. §. 23.

nen zelve waargenomen, maar slechts door het verstand opgespoord en aan het verstand, niet aan de zinnen, voorgesteld worden: *wij zien* b. v. de zon op- en ondergaan; doch *hoe* en door welke oorzaken zulks geschiedt, weten wij alleen door de nasporing, de berekening en de gevolgtrekking van ons verstand. Waarbij men eindelijk ook

Ten vierde, moet aanmerken, dat alle *uitwendige ervaringen* uit haren aard *stellig* zijn, dat is: men kan niet ervaren, dat iets *niet bestaat*, of *niet zoo is*; doch onze zelfbewustheid kan alleen betuigen: „ Ik ben het „ mij niet bewust dit te hebben ervaren." Het *niet ervaren* is alzoo iets anders dan het *niet zijn* der dingen, en men kan eerst alsdan het *niet ervaren* als een bewijs van het *niet zijn* der dingen doen gelden, wanneer men zeggen kan: „ Ik had het moeten ervaren, in„ dien het daar geweest ware." Zoo zeg ik, wanneer ik iets zoek: *Het is er niet*, omdat ik het niet gevonden of ervaren heb, daar ik het anders toch had moeten vinden; doch eigenlijk is dit slechts eene gevolgtrekking van mijn verstand, even als wanneer ik zeg: *Het is geen nacht*, wanneer ik de zon zie schijnen; want alleen dit laatste zegt mij mijn zintuig; doch mijn verstand zegt: „ Het is óf dag of nacht," en trekt dus dit gevolg: „ Nu is het dag, derhalve *is het geen nacht*" (*).

§. 3.

Behoedzaamheid bij onze zinnelijke gewaarwordingen.

Uit hetgene wij omtrent de algemeene eigenschappen onzer zintuigen, in verband met het gebruik onzer rede, hebben gezegd, mogen wij veilig opmaken en besluiten, dat zij ons slechts eene en dezelfde waarheid zeggen; wat b. v. rond is, zullen allen, die gezonde zinnen hebben, voor rond en niet voor vierkant houden; wat wij wit noemen, zal geen verstandig mensch voor zwart aanzien, enz. En evenwel gebeurt het niet zelden, dat onder een aantal menschen, die allen gezonde zintuigen bezitten, de gevoelens en oordeelvellingen omtrent het waargenomene zeer uiteenloopen, en sommige dit, andere iets anders voor waarheid houden. Dan

(*) SAILER, I. D. p. 19.

Dan juist hier komt het er weder op aan, hetgene wij in de vorige Les hebben gezegd, dat onze ervaringen van de gevolgtrekkingen des verstands wezenlijk zijn onderscheiden. De laatste liggen dikwijls zoo nabij onze ervaringen, dat zij er, om zoo te spreken, in opgesloten zijn, zoo als in het voorbeeld: „ Mijne ervaring „ zegt mij, dat het geen nacht is, omdat zij mij zegt, „ dat het dag is." Doch dikwijls liggen deze gevolgtrekkingen veel verder van onze ervaringen, zoodat men niet te behoedzaam zijn kan met dezelve wezenlijk te onderscheiden, en de vraag is dan slechts: Strookt de gevolgtrekking, die ik op grond mijner ervaring maak, met de wetten der gezonde rede en met de mogelijkheid (*)? Bij voorbeeld: een behendig goochelaar vertoont voor eene gemengde vergadering zijne kunsten. Hij schenkt uit ééne flesch dan wijn, dan water; hij legt een' ring onder eenen beker, en als hij dien weder opligt, komt er een kanarievogel voor den dag; hij verbrandt uw' zakdoek, en gij vindt dien ongeschonden in uw' zak terug, enz. Hier zien nu alle aanschouwers hetzelfde, namelijk datgene, wat de goochelaar voorgeeft te doen. Doch al heeft hij nu zoo behendig gegoocheld, dat niemand zijne kunstgrepen of zijne verwisseling van speeltuigen heeft gemerkt, is het daarom *waar*, dat hij geene kunstgrepen gebruikt, of zijne speeltuigen niet verwisseld heeft, en dat dus alles zoo is geschied als het ons toescheen? Immers neen; want als onze gezonde rede ons zegt, dat hij geen water in wijn veranderen kan; dat hij van een' ring geen' kanarievogel kan maken; dat hij geen' doek, die tot asch verbrand is, ongeschonden kan teruggeven, is het geheel iets anders, dit oogenschijnlijk te hebben waargenomen, hetgene niet te ontkennen is, of te zeggen: „ *Het is zoo*, omdat ik het heb waar„ genomen," hetgene *niet waar* zou zijn. — Even zoo is het gelegen met onze waarnemingen in het Rijk der Natuur. Hoe dikwijls zijn wij niet hierin van voorbarigheid in ons oordeel en onze gevolgtrekkingen te beschuldigen, omdat wij geene juiste lijn trekken tusschen deze en onze ervaringen! In zooverre wij met zekerheid kunnen zeggen, dat wij de krachten en werkingen der Natuur allezins kennen, zullen wij ook, omtrent de verschijnselen, die zich aan onze zinnen voordoen, juiste en ware gevolgtrekkingen maken; en wij

(*) SAILER, I. D. p. 21.

wij zullen zeer wel doen met deze kennis te baat te nemen, om de waarheid van hetgene wij hebben ervaren, te bevestigen, of te ontkennen. Als wij b. v. bij een' helderen zomeravond eene ster zien verschieten (zoo als men dat noemt), zullen wij dan terstond op grond dezer ervaring zeggen: „ Er is werkelijk eene ster „ neêrgevallen;" of zullen wij niet beter doen van de gevolgtrekking onzer ervaring te rigten naar de waarnemingen, die door deskundigen omtrent den aard dezer luchtverheveling zijn gedaan? Zoo twijfelde men, in vroegeren tijd, schoon de oude Schrijvers er meermalen van verhalen, aan de mogelijkheid van den *steenregen* (aërolithen) (*); doch de waarnemingen, die in de laatste dertig jaren omtrent dit verschijnsel zijn gedaan, hebben bevestigd, dat zulke steenen werkelijk, ten gevolge van eene of andere uitbarsting, uit onzen dampkring op de aarde zijn neêrgevallen. Men hield dus te voren de gevolgtrekking, dat dit bestond, schoon men het waargenomen had, voor valsch; en nu houdt men dezelve, evenzeer op grond der ervaring, voor waar, omdat eene naauwkeurige en herhaalde waarneming het bestaan der zaak heeft bevestigd, en er dus niet meer aan de mogelijkheid van den steenregen te twijfelen valt; doch zijn ons nu daarom de oorzaken dezer mogelijkheid begrijpelijker en de gissingen of onderstellingen, die men dienaangaande gemaakt heeft, allezins bewezen waar te zijn? — Het is dus inderdaad, vooral voor hen, die over de mogelijkheid of onmogelijkheid van zekere verschijnselen uit hunne Natuurkennis meenen te kunnen beslissen, allerbelangrijkst hierover na te denken; dit althans moet men bekennen, dat, hoe vele vorderingen men ook in deze kennis hebbe gemaakt, er nog oneindig veel voor ons verborgen is, en wel altoos blijven zal; en men kan dus te dezen opzigte met het aannemen of verwerpen der gevolgtrekkingen, op grond van hetgene onze zinnen hebben waargenomen, niet te behoedzaam zijn.

Doch bedriegen ons dan ook somtijds onze zintuigen? Zoo ja, in hoe verre, en onder welke bepalingen, kun-

(*) Over den *steenregen* en het *sterren-verschieten* zie men het *Woordenboek van Kunsten en Wetenschappen* van G. NIEUWENHUIS, op deze woorden; alsmede UILKENS, *De Volmaaktheden van den Schepper in deszelfs Schepselen beschouwd*, II. D. p. 597, volg.

kunnen en mogen wij ons op dezelve verlaten? Wij antwoorden hierop, dat, zoo lang wij met bedaardheid en kalmte bij al onze gewaarwordingen ook onze gezonde rede gebruiken, wij met gezonde zintuigen en naauwlettende opmerkzaamheid genoegzaam tegen alle zinbedrog zijn gewaarborgd. Dat hij, die gedroomd heeft, niet zeggen kan, dat hetgene hij gedroomd heeft, waarheid is, komt immers doordat gedurende den slaap zijne rede, gelijk wij reeds zeiden, buiten hare gewone werkzaamheid is gesteld; bij zinnelooze, zwartgallige en mijmerende lieden is dit mede het geval, omdat bij de zoodanigen het zenuwgestel en de verbeeldingskracht tot zulk eene overspanning zijn gebragt, dat de gezonde rede voor derzelver geweld heeft moeten onderdoen, en alzoo de zinnelijke gewaarwording aan de willekeur van een' ontstelden geest is overgelaten. Doch nu vragen wij, die, bij gezonde zintuigen, onze gezonde rede geheel en al magtig zijn, ons zelven af: „ Zijn *wij* nooit in het „ geval geweest van door onze zintuigen (zoo als „ wij het dan doorgaans noemen) bedrogen te wor„ den, en de buitengewone uitwerking van dit zooge„ naamde bedrog op onze zielsgesteldheid te ondervin„ den?" En wij zullen dit alligt met *ja* moeten beantwoorden. Dan op welke wijze gebeurt zulks? Hoe komt het, dat ons in het donker of in de schemering een buitengewoon verschijnsel meer ontstelt dan bij klaarlichten dag? Hoe komt het, dat ons in de stilte des nachts een ligt gedruisch veel sterker voorkomt, ja, ons allerlei gissingen doet maken, die angst en onrust in onze ziel verwekken? Immers omdat de gezonde rede, die anders altoos werkzaam is om alles aan gewone en natuurlijke oorzaken toe te schrijven, op dat oogenblik door de eerste bijna onwillekeurige uitwerkselen der verbeeldingskracht wordt verrast. Dat dit slechts eene verrassing is, wordt bewezen door de terugkeering onzer bedaarde gemoedsstemming, zoodra het eerste oogenblik van schrik voorbij is, of wij, hetzij door overdenken, hetzij door nader onderzoek, zijn gewaargeworden, dat hetgene wij gezien of gehoord hebben, niets bijzonders is. Bedenken wij nu wel hoedanig het hiermede gelegen is, zoo blijkt, dat wij zelfs verkeerd doen met te zeggen: „ Onze zinnen hebben ons „ bedrogen." Neen, deze zeggen ons in soortgelijke ge-

val-

vallen niets meer of minder dan hetgene zij waarnemen; indien wij een verkeerd oordeel vellen, en ons daardoor aan dwaling ſchuldig maken, is dit wederom alleen de ſchuld van het niet of verkeerd gebruiken onzer rede, waardoor alles, wat wij gewaarworden, ons zoo toeſchijnt als onze oogenblikkelijke zielsgeſteldheid, of andere toevallige omſtandigheden het ons doen voorkomen, terwijl wij het wezenlijke der zaak over het hoofd zien. Op den helderen dag hoor ik op den zolder boven mijn hoofd ratten en muizen; ik hoor ſteenen en kalk vallen, eene deur kraken, enz.; en keur dit alles naauwelijks mijne aandacht waardig; doch des nachts wekken die zelfde geluiden het denkbeeld bij mij op, dat ik onraad hoor, en de angst drijft mij den ſlaap uit de oogen. Is dit nu de ſchuld mijner ooren? Geenszins; maar wel van mijne voorbarige beſluiten, die de bedaarde en gezonde rede vooruitloopen; want even zoo zal hij, die aan ſpoken gelooft, die zelfde geluiden voor ſpokerij houden; die zijne verbeelding vol van hekſerij heeft, zal denken en zeggen, dat het huis betooverd is; doch hij, die weet of ſlechts vooronderſtelt, dat er voor dit alles gewone en natuurlijke oorzaken beſtaan, zal hetgene hij hoort, ook, bij eenig nadenken, aan die oorzaken toeſchrijven.

Dit gewaande zinbedrog is trouwens zeer algemeen. Verwachten wij een rijtuig, elk gerommel of geratel van wielen doet ons opzien; denken wij de koorts te zullen krijgen, wij ſchrikken op elke huivering; verbeelden wij ons eenig ligchamelijk ongemak te hebben, elke onbeduidende pijn, welke wij op die plaats gevoelen, is ons een bewijs daarvan, enz. Van dit alles hebben wij de oorzaak te zoeken in onze vooringenomenheid, in vooroordeel, opgewondene verbeeldingskracht en wat dies meer zij, niet in het bedrog onzer zinnen zelve; niet deze, maar wij zelve bedriegen ons, en het is het gebruik onzer bedaarde en gezonde rede, hetwelk ons in dezen tegen dwaling en derzelver gevolgen hoeden kan.

§. 4.

Bedrog der zinnen.

Indien er zinbedrog beſtaat, kan men dit in de eerſte plaats alleenlijk van zoodanige misleidingen zeggen,

gen, die terstond aan den bijzonderen toestand of aan de buitengewone werktuigelijke wijziging onzer zintuigen (*organen*) zijn toe te schrijven. Wanneer in de hitte der koorts het kaarslicht ons vuurrood toeschijnt, of in de geelzucht alle voorwerpen zich geel aan ons oog vertoonen, is dit een bedrog, hetwelk op dat oogenblik in ons zintuig zelf ligt; doch niemand, die zijne gezonde rede gebruikt, zal zich daardoor dermate laten misleiden, alsof nu alle voorwerpen die kleur werkelijk hadden aangenomen; want hij weet door eigene ondervinding, dat gezonde zintuigen zulks niet gewaarworden, en dat zijne gewaarwording gelijk staat met die van hem, die een' bril met roode of groene glazen opzet, waardoor zich de voorwerpen rood of groen aan hem vertoonen. Als dus eene of andere ligchamelijke ongesteldheid of bijzondere aandoening zich op ons gehoor bepaalt, en wij, ten gevolge daarvan, een ruischend, sissend of brommend geluid meenen te hooren, is dit alleen in zooverre een zinbedrog, als de naaste oorzaak van hetzelve in de buitengewone aandoening van ons gehoor-orgaan ligt. Even zoo worden somtijds, b. v. door verkoudheid, onze zintuigen van reuk en smaak verstompt, of eene onpasselijkheid is oorzaak, dat alles, wat wij eten of drinken, ons bitter smaakt; en buitendien kunnen gewoonte, leeftijd, leefwijze en luchtgesteldheid als zoo vele oorzaken van den bijzonderen toestand, of van de meerdere of mindere gevoeligheid onzer zintuigen worden aangemerkt; zoodat hij, die dezelve naauwlettend in het oog houdt, niet ligt gevaar zal loopen, om bij het bevestigen der stellige waarheid op grond zijner ervaring mis te tasten. Een gebrek, of zelfs eene mindere verfijning van een of ander zintuig, bewijst hier evenmin, dat men zich in het algemeen niet op dezelve zoude kunnen verlaten. Dat sommige menschen doof en andere wederom blind zijn, doet geenszins te kort aan de gewone kracht en werking van het gezigt en het gehoor; en daarom noemt men dit ook gebreken. Dat er menschen zijn, die geene kleuren kunnen onderscheiden, en andere, bij welke het gevijl en gekras in den smidswinkel dezelfde aandoening (*sensatie*) veroorzaakt als de welluidendste muzijk, is geen bewijs, dat wij, die het geluk hebben van een fijner gezigt en gehoor te bezitten, op de gewaarwording van deze on-

ze

ze zintuigen niet zouden mogen vertrouwen. Immers, hieruit een bewijs tot het bedriegelijke onzer zinnelijke gewaarwordingen te ontleenen, zoude even belagchelijk zijn als het gezegde van zekere oude vrouw, die doof geworden was, en toen een' haan ziende kraaijen, met smart uitriep: „ Ach! voorheen kraaiden de hanen nog, „ en nu gapen ze maar!" Hetzelfde geldt omtrent de bijzondere werktuigelijke wijziging van sommige onzer zinnelijke gewaarwordingen, b. v. van gezigtsbedrog (*optische illusie*), wanneer de voorwerpen, door eene kleine opening beschouwd, zich grooter en duidelijker vertoonen; wanneer een voorwerp, waarop wij lang staren, zich voor ons oog verdubbelt, of zekere kleuren aanneemt of zich schijnt te bewegen; zoo ook voor het gevoel, wanneer men met de beide toppen der voorste vingers, over elkander geslagen, een' knikker aanraakt en rolt, hetwelk eene gewaarwording veroorzaakt, alsof er twee waren, of voor het gehoor, wanneer een horen, voor het oor gehouden, ons een geruisch als dat der zee doet hooren, of wanneer men een' draad, waaraan eenig klinkend metaal, b. v. een zilveren lepel, hangt, met de vingers aan beide zijden in de ooren brengt, en de aanslag van dat metaal ons het geluid van de zwaarste klok doet hooren, enz., dit alles moge men voor zinbedrog nemen, zoo men wil, het is niet van dien aard, dat het iemand, die slechts eenigzins zijne rede gebruikt, tot dwaling zal brengen.

Het is waar, onze zintuigen schijnen soms niet altoos dezelfde te zijn; dezelfde spijs en drank smaakt ons heden beter dan gisteren; wij zien en hooren den eenen dag scherper dan den anderen; of wel het zien of hooren van dezelfde zaak maakt op verschillende tijden een' verschillenden indruk op onze ziel. Doch hangt dit alles eigenlijk niet af van den verschillenden toestand van ons ligchaam en onze ziel zelve? Het verschil bestaat toch niet daarin, dat dezelfde gezonde zintuigen ons hetzelfde voorwerp nu zoo, en dan weder anders doen gewaarworden; dat hetgene gisteren rood was, heden groen is; dat hetzelfde geluid ons nu zoetvloeijend, dan weder krassend voorkomt; dat dezelfde spijs of drank ons nu zoet, straks bitter smaakt; maar alleen in het meerdere of mindere, zwakkere of sterkere onzer gewaarwording; terwijl zij in haren aard dezelfde blijft. En juist dit laatste is het, wat ons

eigenlijk het grootste vertrouwen op dezelve inboezemt. Want schoon men al aan den eenen kant niet bewijzen kan, dat dezelfde zintuigen bij alle menschen volkomen dezelfde indrukselen en gewaarwordingen verwekken (*), dat b. v. de kleur, die wij rood noemen, ook in de oogen van anderen zoo is als in de onze; dat de smaak, dien wij bitter noemen, op de tong en het gehemelte van alle andere menschen dezelfde prikkeling en gewaarwording veroorzaakt (iets, waarvan het bewijs ons toch weinig verder zoude brengen), zoo is het toch aan den anderen kant zoo veel te zekerder, dat de gezonde zintuigen van een' ieder onzer zich voor ons altoos gelijk blijven, en voor ons de werktuigen *onzer* uitwendige ervaring zijn. En het is daarom, dat SAILER (†) deze aanmerking als een' der eerste grondregels der ervaringskunst vastftelt. „ Ieder," zegt hij, „ kan slechts met *zijne* zintuigen gewaar„ worden, niemand met de zintuigen van een' ander. „ Het zinvermogen en het vermogen van bevatting zijn „ ons, tegelijk met ons gansche wezen, gegeven. Is „ nu het zintuigelijk zamenstel, het zenuwgestel, het „ geheele gewaarwordingsvermogen, het geheele IK *ge*„ *geven*, dan hebben wij daarop slechts te letten, „ dat wij *dat*, en *slechts dat*, en *dat alles* worden, wat „ *wij*, en *alleen wij*, met *ons* zintuigelijk zamenstel, met „ *ons* zenuwgestel, met *ons* ligchaam, met *ons* gewaarwor„ dingsvermogen, met *onze ikheid* worden kunnen en „ moeten." En hij trekt daaruit deze gewigtige les: „ Zie datgene, wat *gij* met *uw* oog zien kunt; word „ datgene, wat *gij* met *uw* gewaarwordingsvermogen „ worden kunt; beschouw dat, wat *gij* kunt beschou„ wen; gebruik dat, wat *gij* hebt; zie niet naar hetgene „ *anderen* zijn, maar naar hetgene *gij* kunt zijn; woeker „ met *uw* talent; wees hetgene *gij kunt en moet zijn!*"

§. 5.

Begoocheling of illusie.

In weêrwil van dit alles evenwel, hoe bedaard wij ook zijn mogen, hoe zeker onze zinnelijke gewaarwording ons toeschijne, loopen wij gevaar van ons door de-

(*) Vergel. VILLAUME, *Redeneerkunde*, p. 76.
(†) I. D. p. 35.

dezelve tot verkeerde besluiten, en alzoo tot dwaling, te laten leiden, als wij ons te voorbarig op de gewaarwording van één enkel zintuig vertrouwen, zonder tevens, met onze rede, ook onze overige zintuigen te raadplegen (men moge dat dan *zinbedrog* noemen of niet). Scherpe en verdubbelde opmerkzaamheid doet hier reeds veel af, daar dezelve tot alle waarneming met de zintuigen, wil men op dezelve zijne redenering als op waarheid bouwen, volstrekt vereischt wordt (*). Als ik b. v. een fraai geschilderd panorama binnentreed, mag ik voor eenige oogenblikken in een' staat van begoocheling (*illusie*) gebragt worden; doch het opmerken b. v., dat er geen leven en beweging in bestaat, of ook wel het naauwkeurig letten op deze of gene bijzonderheid, waarop mijne aandacht valt, brengt mij al spoedig tot de gedachte terug, dat hetgene ik zie, slechts geschilderd is. Somtijds evenwel is deze eenzijdige opmerkzaamheid nog naauwelijks genoegzaam, en de gewaarwording van één enkel zintuig bijna ontoereikend, om ons de waarheid te doen kennen. De illusie van één of meer geschilderde voorwerpen kan, op zekeren afstand, zoo sterk zijn, dat men zich op zijn gezigt niet durft betrouwen, en bij een wel geschilderd bas-relief zullen wij onwillekeurig met uitgestrekte handen naderen, om ons alzoo door het gevoel te overtuigen, of het schilder- dan of het beeldhouwwerk is. Een stuk geschilderd hout zal het marmer zoo goed naboolsen, dat wij onmogelijk kunnen beslissen, of het hout dan steen is, zonder ons gevoel te hulp te roepen. Hoe ligt gebeurt het, dat wij, op het eerste gezigt alleen, beelden voor levende voorwerpen, of deze voor beelden houden? Men weet, dat de Grieksche Schilder ZEUXIS met zijne geschilderde vruchten zulk eene illusie verwekte, dat hij zelfs vogels misleidde; doch die begoochelingskunst scheen zich ook hierbij te bepalen; want als hij eens een' knaap had geschilderd, die een korfje met wijndruiven droeg, en de vogelen weder op de druiven afkwamen, wischte hij dezelve verdrietig uit, zeggende: „ Indien de knaap „ even

(*) Over het regt gebruik der zintuigen en de opmerkzaamheid, zie men HENNERT, *Lessen*, I. D. p. 24, volg. III. D. p. 67, volg. Vergel. SAILER, I. D. p. 46, volg.

„ even zoo natuurlijk geschilderd geweest ware, zouden „ de vogels wel bang voor hem geworden zijn." Voor zijnen tijd- en kunstgenoot PARRHASIUS, die eene gordijn zoo natuurlijk geschilderd had, dat ZEUXIS hem verzocht hetzelve weg te schuiven, om te zien, wat er achter stond, verklaarde hij zich overwonnen, daar hij zelf slechts vogels, doch deze eenen in de Gezigtkunde geoefenden kunstenaar misleid had.

Dat dit *zinbedrog* of deze begoocheling nu meestal met het *gezigt* plaats heeft, is omdat wij dit zintuig het meest gebruiken, en op hetzelve het meeste vertrouwen stellen, terwijl het ons evenwel geenszins de natuur der dingen, maar alleenlijk derzelver uitwendige gedaante vertoont. Dat alles, wat zich aan ons oog voordoet, slechts oppervlakte is, blijkt daaruit, dat men volgens de regelen der Doorzigtkunde (*Perspectief*) niet alleen ligchamen, maar ook derzelver voor- en achterwaartsche stelling (diepte genaamd), op een vlak kan voorstellen. Nemen wij nu hierbij in aanmerking, dat kleur en glans, datgene waardoor alléén de voorwerpen voor ons zigtbaar zijn, uitwendig aan dezelve kunnen worden medegedeeld, zoo is niets begrijpelijker, dan dat ons gezigt ontoereikend is, om ons over den waren aard der voorwerpen te doen oordeelen; en dat, zoo wij ons, althans in zaken, die met reden eenigzins aan twijfel onderhevig kunnen zijn, alleen op dit zintuig zouden willen verlaten, wij gevaar zouden loopen van door *zinbedrog* in dwaling te geraken (*).

Hetzelfde kan met het *gehoor* het geval zijn. Het nabootsen van allerlei stemmen en geluiden, zoowel van menschen en dieren, als van levenlooze voorwerpen, brengt ons, zoo lang wij niet onderzoeken en niet tevens onze andere zintuigen ter bevestiging gebruiken, in den waan, dat wij de ware en natuurlijke stemmen en geluiden hooren. Zoo weten wij b. v., dat een hond blaft, dat eene koe loeit, dat een paard hinnekt; wij weten niet alleen, dat menschen spreken; maar wij onderscheiden zelfs de spraak van kinderen en bejaarden, van mannen en vrouwen; wij kennen het eigenaardig gekras van de zaag, de vijl en de schaaf, enz. Als ik nu geblaf hoor, zeg ik onwillekeurig: „ Ik hoor een' hond," omdat blaffen eenen hond eigen

(*) HOFFBAUER, p. 60—71, volg.

gen is; even zoo zeg ik: „ Ik hoor eene vrouw, een „ kind, eene kat, — ik hoor zagen, vijlen, schaven, „ enz."; doch ik kan mij uit dat hooren alleen evenmin verzekerd houden, dat er zich een hond, eene vrouw, een kind of eene kat in mijne nabijheid bevindt, — dat er gezaagd, gevijld of geschaafd wordt: als ik op het gezigt van eenig voorwerp altoos stellig over deszelfs waren aard beslissen kan.

Wat het *gevoel* betreft, dat zegt ons eigenlijk alleen, of iets hard of zacht, koud of warm, ruw of glad is; welk het bestanddeel is van hetgene wij voelen; b. v. of de gladde oppervlakte, die wij met de toppen der vingeren aanraken, die van glas, steen, metaal of hout is, zal ons, zonder het gezigt er bij te gebruiken, allerbezwaarlijkst, ja somtijds onmogelijk zijn te beslissen. — En even zoo is het ook met de overige zintuigen van *reuk* en *smaak* gelegen.

Nu spreekt het van zelf, dat het scherpe onzer zintuigen (*) grootendeels van de oefening en het veelvuldig gebruik derzelve afhangt; hetgene, ten opzigte van het gevoel en het gehoor, bij blinden vooral blijkbaar is, die deze zintuigen juist door het gemis van hun gezigt, en alzoo door noodzakelijke en bijna gedwongene oefening, somtijds tot eenen schier onbegrijpelijken graad van fijnheid weten te brengen. De in *Engeland* beroemde SAUNDERSON, die als Professor in de Wiskunde aan de Hoogeschool te *Cambridge* werd aangesteld, was reeds als kind blind geworden. Behalve dat hij voor zijn vak uitstekend bekwaam was, had hij zijn gehoor zoodanig geoefend, dat hij, alleen op het hooren van zijne stem of van zijne voetstappen, zeggen kon, of hij zich in eene wijde of in eene naauwe straat, tusschen hooge of lage huizen, onder boomen of in het open veld bevond. Zijn gevoel was zoo scherp, dat hij, bij het tellen van geld, de valsche stukken, door welke zelfs scherpziende kenners misleid werden, van de echte onderscheiden kon. Van zekeren KERSTING, te *Hanover*, verhaalt men, dat hij, door de staar blind geworden zijnde, door eigene oefening, met de toppen zijner vingeren, boeken las, en de kleuren zij-

(*) Over de scherpheid en fijnheid der zintuigen, zie men HOFFBAUER, p. 79, volg. en over derzelver oefening, HENNERT, *Lessen*, I. D. p. 20, volg.

zijner bloemen wist te onderſcheiden, alsmede dat hij de nabijheid van een of ander vast ligchaam door de meerdere drukking der lucht bemerkte, en hetzelve alzoo ontweek. Doch toen hem het gezigt was teruggegeven, verdween allengs deze ſcherpheid van zijn gevoel. Dat de beoefening der Toonkunst het gehoor ſcherpt, is buiten twijfel. De bewoner der zeekust zegt ons, of er een twee- of driemastſchip in het gezigt is, als wij ter naauwernood zeggen kunnen, dat wij een zeil zien. Dat de Kaffers, de bewoners van *Kanada* en andere wilde volken, op een' verbazenden afſtand menſchen, dieren, den rook der hutten, enz. gewaarworden, dat zij de menſchelijke voetſtappen van verſchillende hun bekende natiën weten te onderſcheiden, toont hoe ver men het hierin door bloote oefening brengen kan.

Het komt er dus, vooral dan, wanneer men het eene zintuig niet bij uitſtek boven het andere geoefend heeft, op aan, dat men bij eene ſtrenge beoordeeling, op grond der ervaring, de gewaarwordingen der verſchillende zintuigen zamenpaart, de eene door de andere bevestigt, en alzoo dien trap van waarheid tracht te bereiken, waartoe de zinnelijke gewaarwording ons kenvermogen kan geleiden.

§. 6.

Lesſen der ervaringskunst.

Het beſluit nu, hetwelk wij na dit alles hebben op te maken, komt hierop neder: De waarheid van al wat ons omgeeft of bejegent, kan ons niet dan door onze zinnelijke gewaarwording worden verzekerd, en daardoor alleen op grond van *uitwendige ervaring* voor waarheid worden gehouden. Is dit nu zoo, begint onze waarheidskennis met onze zinnelijke gewaarwordingen, geven deze ons de eerſte indrukſelen van hetgene beſtaat, en met dezelve aan ons verſtand de ſtoffe tot denken, oordeelen, in één woord, tot het leeren kennen van die waarheden, welker kennis de uitſluitende eigendom is van onze rede, hoe belangrijk, hoe onmisbaar noodzakelijk is het dan niet voor ieder, die de waarde zijner menſchelijkheid gevoelt en op prijs ſtelt, dat hij de ligchamelijke werktuigen van zijn onſchat-

schatbaar kenvermogen in waarde houde, oefene en ontwikkele; dat hij zijn ligchaam, hetwelk door die werktuigen zoo naauw met zijne onsterfelijke ziel verbonden is, dat ligchaam, hetwelk den omgang der ziel met de zigtbare wereld, en van deze met de ziel onderhoudt, als zijn heiligdom eerbiedige! Jonge lieden! dankt er uwen Schepper vurig en opregt voor, dat Hij u een gezond ligchaam en gezonde zintuigen heeft geschonken; hebt deernis met hen, die van dat onwaardeerbaar voorregt zijn verstoken; doch leert tevens van zoo menig een', die een zwak ligchaam omdraagt, en het gemis van een of meer zintuigen te betreuren heeft, hoe de gezonde rede en de opregte belangstelling in kennis en waarheid dit gemis op eene schitterende wijze vergoeden kunnen. Heeft u de Natuur gunstig bedeeld, o, bewaart dan boven alles uwe gezondheid; want zoo gij haar baldadig en onnadenkend verwoest, krenkt gij tevens het vermogen uwer zintuigen, en vernielt gij alzoo moedwillig de middelen, waardoor gij uwen redelijken aanleg moest en kondet ontwikkelen. Uw zedelijk gevoel zegt u: „ Vliedt „ den wellust en de overdaad; zoo gij niet gelijk wilt zijn „ aan het redelooze vee;" doch uwe verpligting van naar waarheid te streven, om te leeren *kennen*, eer gij zult *willen* en handelen, zegt het u even overluid. Ontspanning, verslapping, uitzenuwing der zinnen is de vrucht van dezen breidelloozen hartstogt. Ziet den krachteloozen, den uitgeleefden, — het slagtoffer van den wellust! Ziet hoe het vuur van zijnen blik verdoofd wordt! hoe hem het oog diep in het hoofd wegzinkt! hoe het gezigtsvermogen wordt verstompt! hoe treurig en onvast zijn blik rondwaalt! en dan dat moeijelijk rondslepen van het zieke ligchaam, dat verdrietig morrend uitzigt van den strijd onpasselijken, — hoe verstikt het alle gevoel voor het schoone en ware, al is het ook, dat hetzelve nog niet geheel en al verstorven is! Wien derhalve de levendigheid en vastheid zijner zinnelijke werktuigen nog dierbaar zijn, die hoede zich voor de vrijwillige gif-mengerij en den zelfmoord des wellustigen; en de eerste les der ervaringskunst zij deze: *Zorgt voor de instandhouding uwer gezondheid, en waakt tegen den verderfelijken invloed der hartstogten op dezelve;* want met het werktuigelijk zamenstel van uw ligchaam staan al de vermogens uwer ziel in het naauwste verband (*).

In

(*) SAILER, I. D. p. 37.

In de tweede plaats: *Oefent uwe zintuigen geſtadig*; want er is geen middel, waardoor het gewaarwordingsvermogen der zinnen geſterkt, waardoor de kring der zinnelijke ervaring uitgebreid, waardoor de gevoeligheid der zinnen verfijnd kan worden, dan — door *oefening*. Doch deze oefening zij tevens doelmatig; zij moet ſteeds zoo ingerigt worden, dat zij onze zintuigen niet verſtompt en afſlijt, maar ſcherpt en ontwikkelt. Hoe veel de oefening hiertoe kan bijbrengen, bewijzen de voorbeelden, in de vorige Les vermeld; doch men ga daarin altoos met omzigtigheid te werk. Al te ſtarke aandoeningen der zinnen zijn even zoo ſchadelijk voor dezelve, als de zwakke ontoereikend zijn, om ons duidelijke aanſchouwingen te geven. Ieder weet, welk eene verblindende uitwerking het op onze oogen heeft, in de zon, of zelfs lang in het vuur of in het kaarslicht te zien, en hoe ons een harde ſlag of een geweldig geraas, van nabij gehoord, verdooven kan; en het zal wel niet noodig zijn, u hier breeder te betoogen; vooreerst, dat, bij al onze gewaarwordingen, ook de middelmaat der aandoening de beste is, zoowel voor ons zintuig zelf, als voor de gevolgtrekking, die wij er uit hebben te maken, en ten andere, dat de trapswijze overgang van zwakkere tot ſterkere aandoeningen der zinnen het geſchiktſte middel is, om derzelver vermogen van lieverlede tot de hoogstmogelijke volkomenheid te brengen.

Doch ook dit houde men vooral in het oog, dat men zich zoowel van alle langdurige inſpanning van hetzelfde zintuig, als van het ontijdig gebruik van kunstwapenen onthouden moet. Het eerſte toch kan niet anders dan het zintuig vermoeijen en afſlijten; en wat het andere betreft, zoo nuttig en doelmatig het is, om b. v. bij onze beſchouwingen ſomtijds van verklein- of vergrootglazen gebruik te maken, zoo dwaas en ſchadelijk is het, te vroeg en buiten noodzaak een' ſcherpen bril op den neus te dragen, die in korten tijd ons gezigt verſtompt en voor alle fijnere gewaarwordingen onvatbaar maakt.

Eindelijk, de oefening onzer zintuigen bepale zich bij zulke aanſchouwingen, die ons bekend maken met wetenswaardige en voor ons verſtand en hart bruikbare voorwerpen. Want even als in het algemeen ſlechte gezelſchappen voor de jeugd allernadeeligst zijn, daar zij, door den geſtadigen omgang, verſtand en hart bei-

de

de bederven, en ten laatste voor alle goede verkeering onvatbaar maken; zoo hangt ook bepaaldelijk van onze dagelijksche aanschouwingen en van de indrukselen, die onze ziel door dezelve ontvangt, alles af, wat ons gevoel voor het schoone en ware ontwikkelen of onderdrukken, en onze zucht naar kennis opwekken of verdooven kan. Het zij u dus nimmer onverschillig, welke de voorwerpen zijn, die gij uwe aandacht waardig keurt; want van de indrukselen, welke zij op uw hart of verstand maken, hangt ligt uwe geheele vorming af (*).

In de derde plaats: *Zijt opmerkzaam bij de aanschouwing van die voorwerpen, welke uwe aandacht waardig zijn, die uwe kennis vermeerderen en volmaken; en u alzoo tot de waarheid geleiden kunnen.* De *opmerkzaamheid* vordert, vooreerst: dat wij het voorwerp onzer aanschouwing voor dat oogenblik van alle andere voorwerpen afscheiden, en er onze aandacht onverdeeld op vestigen; vervolgens, dat wij bij voorkeur daartoe dat of die zintuigen gebruiken, welke ons met datgene, wat wij weten willen, kunnen bekend maken; en eindelijk, dat wij bij deze onze aanschouwing *bedaard nadenken.* Immers dit is de weg, dien wij allen, indien het ons der moeite waardig is iets goed te leeren kennen, onwillekeurig inslaan; want wij weten bij ondervinding, dat onze zintuigen, naar mate de voorwerpen onzer oogenblikkelijke aanschouwing talrijker en verscheidener zijn, ons ook van ieder derzelve minder diepe en blijvende indrukselen geven. Als wij op eene plaats geweest zijn, alwaar zich duizend of meer menschen te zamen bevonden, zullen wij, als niemand in het bijzonder onze opmerkzaamheid heeft gaande gemaakt, niet veel meer weten, dan dat er een groot aantal menschen was; — wij zullen, na het bezigtigen van een kabinet van Natuurlijke Historie, of van eene verzameling van schilderijen, als wij niet enkele voorwerpen afzonderlijk hebben beschouwd, niets kunnen zeggen, dan dat wij vele schilderijen, vele mineralen, opgezette dieren, enz., hebben gezien; en voorzeker zal deze wijze van aanschouwen onze kennis al zeer weinig verrijken. Voor hen dus, die zich op de eene of andere wetenschap toeleggen, is het van het uiterst belang, zich vroeg-

(*) Zie HENNERT, *Lessen*, I. D. p. 24, en III. D. p. 67 volg.

vroegtijdig aan deze *opmerkzaamheid* te gewennen, en, wanneer het hun om de kennis van vele en verscheidene voorwerpen te doen is, bij het afzonderen derzelve, met orde en bezadigdheid te werk te gaan. Zonder bezadigdheid toch, kunnen wij bij ons aanschouwen niet *nadenken* (gelijk wij zeiden), en zonder nadenken onmogelijk den tot kennis vereischt wordenden indruk ontvangen en behouden. Verstrooijing en onverschilligheid zijn daarbij onze grootste vijandinnen; immers hoe menig een' gebeurt het in dezen toestand niet, dat hij een uur lang een voorwerp aanstaart, zonder nog te weten, wat hij eigenlijk gezien heeft! — Dat men het met scherpe opmerkzaamheid, met nadenken gepaard, zeer verre kan brengen, om datgene te weten, waarin men belang stelt, hiertoe levert het volgende voorbeeld eene niet onaardige bijdrage. Een Indiaan ontdekte eens, in zijne hut terugkeerende, dat zijn wildbraad, hetwelk hij in de lucht te droogen gehangen had, gestolen was. Na op die plaats alles van alle kanten naauwkeurig beschouwd en onderzocht te hebben, zette hij den dief achterna, wiens spoor hij in het bosch vervolgde. Een groot eind wegs afgelegd hebbende, ontmoette hij eenige menschen, aan welke hij vroeg: „ of zij niet een' kleinen ouden „ blanken man, met een kort geweer voorzien, en be„ geleid van een' kleinen hond met een' korten afgehak„ ten staart, gezien hadden." Deze beantwoordden de vraag met ja; waarop hij hun zeide, „ dat die man „ zijn wild gestolen had." Op hunne vraag, „ hoe hij in „ staat ware, van dezen dief eene zoo naauwkeurige be„ schrijving te geven, dien hij toch nooit gezien had," antwoordde hij: „ Dat de dief *klein* is, maak ik daar„ uit op, dat hij steenen op elkander gestapeld heeft, „ om bij het vleesch te kunnen komen, hetwelk ik, op „ den grond staande, gemakkelijk kon ophangen; dat hij „ een *oud* man zijn moet, besluit ik uit zijne korte „ stapjes, die ik in de afgevallene bladeren in het bosch „ gevolgd heb; en een *blanke* moet het geweest zijn, „ want de indruksels zijner teenen staan buitenwaarts, „ hetwelk men bij een' Indiaan nooit vinden zal. Zijn „ snaphaan moet *kort* geweest zijn; dat ik ontdekt „ heb uit het geschaafde aan den bast des booms, waarte„ gen hij denzelven aangeleund heeft. Aan de voetstap„ pen van den hond zie ik, dat het dier *klein* was; „ en dat hij een' *korten afgehakten* staart had, ontdek

„ ik

„ ik uit het nagelaten indrukfel op den grond, waar de „ hond gezeten heeft." — Zoo verre bragt de opmerkzaamheid een' wilden Indiaan, wien het te doen was, om zijn gestolen wildbraad terug te hebben; en zouden wij er een oogenblik aan twijfelen, of die zelfde opmerkzaamheid ons te stade komt, wanneer wij datgene *willen* weten, waarin wij belang stellen, en wat wij door aanschouwing, met nadenken gepaard, ook weten *kunnen* (*)? Eindelijk, eene vierde les tot de ervaringskunst moge deze zijn: *Verzuimt geene gelegenheid, om die kundigheden te verwerven, welke u met den waren aard van alles, wat onder de aanschouwing valt, kunnen bekend maken;* want zonder deze kennis zullen u uwe aanschouwingen menigmaal doen dwalen. Wij hebben hier slechts te denken aan de menigvuldige dwalingen, waarin menschen van vroegeren en lateren tijd, ten gevolge van domheid of onkunde, hebben verkeerd, zonder nog eens te spreken van het bijgeloof en de dweepzucht, die er veelal de rampzalige gevolgen van waren of nog zijn. Dat sommige Oude Natuuronderzoekers zich de aarde als eene vlakte voorstelden, die door den hemel, als door een gewelf, werd overdekt, was een besluit of gevolgtrekking, gegrond op *hunne* ervaring, doch tevens eene dwaling, die uit onkunde voortsproot (†). Dat in het denkbeeld van vele oude volken, landen en zeeën vervuld waren met gedrogten, die nimmer bestaan hebben; dat zij in buitengewone Natuurverschijnselen, ja zelfs in donder, bliksem, zons- en maansverduisteringen, orkanen en overstroomingen, geduchte voorteekenen van rampen of ook wel dadelijke straffen van het Opperwezen zagen, was alleen een gevolg van hunne bekrompene en weinig opgeklaarde kennis; daar hunne onkunde hen van hetgene zij zagen of hoorden, verkeerde besluiten en gevolgtrekkingen deed maken, en hen alzoo tot dwaling en bijgeloof bragt. — Toen de togtgenooten van HEEMSKERK, in het jaar 1597, na een' langen poolnacht, de zon veertien dagen vroeger aan de kim zagen verschijnen, dan dit volgens eene naauwkeurige berekening konde plaats hebben, moesten zij, die met de-

(*) Zie HENNERT, *Lessen*, I. D. p. 28; SNELL, I. D. §. 158 en 171; HOFFBAUER, p. 36, volg.

(†) Vergelijk, hetgene in de 3de Les hieromtrent gezegd is.

deze berekening bekend waren, door hetgene wij zagen, hun vertrouwen op dezelve verliezen, en in dwaling geraken, alsof de Natuur met zich zelve in strijd ware; hetgene evenwel bij ons, daar wij met de uitwerkselen der straalbuiging, die dat verschijnsel te weeg brengt, bekend zijn, het geval niet behoeft te zijn. Hoe vele dwalingen, ja hoe veel bijgeloof is er niet voortgesproten uit onkunde omtrent de meest gewone verschijnselen der Natuur! Hoe vaak heeft men niet dwaallichten voor geesten of spoken, elektrieke vuurkolommen voor vliegende draken, enz. gehouden! Dit alles toch werd in vroegeren tijd eveneens waargenomen als nu; en nog vertoonen zich alle zoodanige verschijnselen aan den eenen mensch niet anders dan aan den anderen. Van waar kwam dus en komt nu nog de dwaling, die schijnbaar het gevolg is dezer ervaring? Van waar anders dan van de onkunde van hen, die, gelijk wij reeds aantoonden, uit die ervaring geheel verkeerde gevolgtrekkingen afleiden? En als wij nu zien, dat wij aan de vorderingen, die de verschillende wetenschappen tot op onze tijden gemaakt hebben, het voorregt verschuldigd zijn, dat *wij* ons van al hetgene onze zinnen gewaarworden, beter, duidelijker en meer met de waarheid strookende begrippen kunnen vormen, zouden wij dan mogen aarzelen of verzuimen, om ons die kundigheden ten nutte te maken, die ons alleen tegen dwaling, bedrog en bijgeloof moeten waarborgen? Neen, jongelingen! wij mogen dit niet; wij hebben er te veel belang bij, om datgene, wat wij zien of hooren, te leeren kennen *zoo als het is*; en deze kennis van de hand te wijzen, of te veronachtzamen, is niets anders dan moedwillig onzen redelijken aanleg verwaarloozen, en de hand loslaten, waarmede God zelf ons tot het aanschouwen zijner heerlijkheid en wijsheid geleiden wil. —

§. 7.

Inwendige ervaring. Zelfbewustheid.

Wij hebben reeds opgemerkt, dat datgene, wat wij doorgaans *ervaring* noemen, zich niet alleenlijk bepaalt

punt bij de voorwerpen, welke wij met onze vijf zintuigen waarnemen. Wanneer wij het gevoel van ſmart, vreugde of eene andere zielsaandoening ontwaren, dan weten of ervaren wij zulks ook, doch niet door ons gezigt, gehoor, ligchamelijk gevoel, reuk of ſmaak: het is alleen een zeker *zelfgevoel*, een inwendige zin (*), waaraan wij, omdat er geen zigtbaar zintuig of werktuig voor beſtaat, geen' anderen naam weten te geven, ten zij men het noeme *het inwendig oog, waardoor wij al de veranderingen van onzen zielstoeſtand gadeſlaan en aanſchouwen.* In deze aanſchouwing derhalve ligt onze *inwendige ervaring*, welke met onze *uitwendige zinnelijkheid* in het naauwst verband ſtaat, en met dezelve geheel ons waarnemings- en gewaarwordingsvermogen uitmaakt. Immers onze geheele kennis begint, gelijk wij gezegd hebben, met gewaarwordingen, die, door de beſchouwing van voorwerpen buiten ons, in onze ziel ontſtaan (†). Nemen wij nu het vermogen om die voorwerpen te beſchouwen, en bij gevolg ook die gewaarwordingen weg, zoo moet noodwendig ook die inwendige zin, dat gevoel, waardoor wij ons van die gewaarwordingen bewust zijn, werkeloos blijven; en wij kunnen de gewaarwordingen, die nimmer in ons ontſtaan zijn, ook niet leeren kennen. Iemand, die b. v. nimmer eene welluidende muzijk gehoord heeft, weet niet, welk eenen indruk of gewaarwording dezelve in hem veroorzaakt, en hoe dikwijls merken wij niet op, bij de eerſte aanſchouwing onzer zintuigen van te voren nimmer waargenomene voorwerpen, dat eene vreemde, onbekende, nimmer ondervondene gewaarwording in ons oprijst, die wij dan voor het eerst door onzen inwendigen zin leeren kennen: „Het uitwendig gevoel," zegt een Christen-Wijsgeer, „is de eenige voorwaarde, onder welke het *zelfgevoel* der ziel ontwaken, en haar vermogen van voorſtellen in werkzaamheid gebragt worden kan" (§). En aan den anderen kant is het even waar, dat de

(*) Zie SNELL, p. 50; REINHARD, I. D. p. 125; HOFFBAUER, p. 90. volg.

(†) Zie REINHARD, I. D. p. 140. Vergel. HARTMAN, p. 14.

(§) Zie REINHARD, I. D. p. 142.

de indrukfelen en gewaarwordingen, die de voorwerpen buiten ons in onze ziel doen ontftaan, ijdel en doelloos zouden zijn, indien wij niet tevens het vermogen bezaten, om dezelve te leeren kennen en van elkander te onderfcheiden; wat zou het ons b. v. baten, dat wij *hoorden*, indien wij niet wisten, *wat* wij hoorden; dat wij *zagen*, indien wij geene grootte, afftand en kleur konden onderfcheiden; dat wij gewaarwordingen hadden, indien wij niet wisten, *wat* wij gewaarwerden: ons denken, oordeelen, en handelen zelfs, zou zonder die kennis van allen grond, van alle waarheid ontbloot, ja geheel nietig worden. In één woord: wij kunnen ons, zonder de vereeniging van *in-* en *uitwendigen zin*, den mensch niet als een verftandelijk en zedelijk wezen voorftellen; want hij zou met dat vereenigde vermogen juist datgene ontberen, wat alleen den grondflag zijner kennis kan uitmaken, en zonder kennis zou hij niet in ftaat zijn, om zijnen wil tot een zedelijk doel te befturen.

Doch wij moeten in het oog houden, dat deze kennis, als zij niet verder gaat, nog maar bloot *zinnelijk* is, en dus, dat de bewustheid zelve onzer oogenblikkelijke gewaarwordingen ons nog niet tot redelijke en verftandelijke wezens maakt. Even zoo als de rede ons bij onze *uitwendige ervaring* vergezelt, en derzelver werkzaamheid ons de waarheid van hetgene wij ervaren, op eene niet bloot zinnelijke, maar verftandelijke wijze, bevestigt, zoo gaan wij ook bij onze *inwendige ervaring*, als van zelve, van het enkel *zinnelijke* tot het *verftandelijke* over. Wij gevoelen niet alleen de oogenblikkelijke gewaarwording van vreugd en fmart, hoop en vrees, enz., maar wij denken ook over dezen onzen toeftand en gewaarwording na; wij fcheiden dezelve en ons denken daarover van alle *uitwendige zinnelijke* voorwerpen af, en wij zijn *ons zelven* volkomen *bewust*, dat *wij* die ervaring hebben, en dat dezelve juist *zoo* en *niet anders* is, als onze inwendige zin het ons zegt. Deze *zelfbewustheid* alzoo, waardoor de ziel met zich zelve en haren eigenen toeftand bekend wordt, en daarover nadenkt, is meer het werk van ons *verftand* dan van onze *zinnelijkheid*; wij moeten daartoe kunnen *denken* en onze gedachten van de zinnelijke voorwer-

werpen kunnen afscheiden (gelijk wij nader zullen zien, als wij over de werkzaamheid van ons denkvermogen zullen handelen). Het spreekt dus van zelf, vooreerst, dat die *zelfbewustheid* aan ons menschen als redelijke wezens, en niet aan de dieren eigen is: een paard b. v. weet, omdat het zulks gevoelt, dat het een' ruiter draagt, of voor een' wagen gespannen is, en kent, ja herinnert zich zelfs (want ook dit laatste vermogen bezitten de dieren) de onaangename gewaarwording van de zweep of de sporen; doch het heeft geene zelfbewustheid van zijnen toestand en zijne krachten; immers indien dit zoo ware, zoude het zich, dier zijnde, niet door een kind laten temmen en regeren. Ten andere blijkt het, dat de gezonde toestand en het volle gebruik van onze rede tot die *zelfbewustheid* wordt gevorderd, en er eene volstrekte voorwaarde van is. Krankzinnigen en ijlhoofdigen zijn zich, zoo lang zij in dien toestand verkeeren, van denzelven niet bewust; of indien zij eenig teeken van *zelfbewustheid* geven, zal men deze onwillekeurig voor een bewijs houden, dat hunne gezonde rede hare kracht en werkzaamheid herneemt, of althans voor dat oogenblik hernomen heeft, gelijk de dagelijksche ondervinding door menigvuldige voorbeelden aantoont. Is het ook niet in dien zin, dat men iemand *bewusteloos*, *besefeloos*, *wezenloos* noemt, omdat hij zich van zijn aanwezen en zijn' zielstoestand niet bewust is; en zegt men niet, dat zoo iemand, als hij de blijken dier bewustheid geeft, tot *zijne kennis* komt? Wanneer wij zeggen, dat iemand, die zich door eenen of anderen hevigen hartstogt laat vervoeren, zoodat daardoor zijne *rede* onderdrukt of overweldigd wordt, *buiten zich zelven* is, wat anders beteekent dit, dan dat hij over zich zelven en zijnen toestand niet kan nadenken? Iemand, die droomt, heeft wel de oogenblikkelijke bewustheid van de gewaarwordingen, die hij droomt; doch hij weet op dat oogenblik niet, *dat hij droomt*, en is dus zich zelven van zijnen toestand niet bewust, enz. Wij mogen dus hieruit, in de derde plaats, dit gevolg trekken, dat, daar deze zelfbewustheid in eene werkzaamheid of wel bepaaldelijk in eene beschouwing der ziel bestaat, waarvan zij zelve alleen en onmiddellijk het voorwerp is, zij ons van dien zielstoestand niet anders

dan als waarheid zeggen, kan de ziel niet met zich zelve, en wij alzoo met ons eigen *ik* (*), in tegenspraak komen; doch ook tevens, dat deze waarheid voor anderen onbewijsbaar is, en dat wij dus nimmer moeten trachten: dezelve te gaan beredeneren. Als ik wil bewijzen, dat iets bestaat, kan ik mij op mijn zintuig beroepen, en zeggen: „Het is zoo, omdat ik het „zie of hoor;” en als ik vertoornd of bedroefd ben, weet ik dit, omdat ik het gevoel, en mijn inwendige zin mij zulks zegt; doch dat ik iets zie of hoor, dat ik zoodanig eene inwendige gewaarwording heb, kan en behoef ik niet nader te bewijzen, omdat mijn weten onmiddellijk is, en, om zoo te spreken, in mijne *ikheid* besloten ligt. Het eerste, wat mij mijne *zelfbewustheid* zegt, is, dat ik besta, dat ik aanwezig ben, dat ik denk; hoe dwaas en nietig zou het niet zijn dit te willen beredeneren, of er aan te twijfelen! „Een Sceptisch Wijsgeer,” zegt HENNERT (†), „aan „zijn bestaan twijfelende; zoude aan datgene twijfelen, „waaraan hij twijfelt; dewijl allen, die twijfelen, den- „ken. Die derhalve twijfelde of hij twijfelt, zou den- „ken of hij dacht; indien hij dus ontkende, dat hij „dacht, zoude hij denken, dat hij niet dacht.” Blijkbaar zou dan zulk eene redenering eene aaneenschakeling van belagchelijke ongerijmdheden worden (§).

Intusschen, hoe onbewijsbaar ook, is de waarheid, die de *inwendige ervaring* en de *zelfbewustheid* ons zegt, voor ons van het uiterste belang. Als onze zintuigen ons de wereld buiten ons leeren kennen, en ons alzoo de stof opleveren tot datgene, wat wij wetenschap noemen, zoo leggen onze inwendige ervaring en onze zelf-

(*) *Over de ziel, beschouwd als ons eigen ik*, zie men HENNERT, *Lessen*, II. D. p. 187; HOFFBAUER, p. 26.

(†) *Lessen*, II. D. p. 184. Over twijfelzucht, Scepticismus of Pyrrhonismus, aldus genoemd naar de school de Sceptici, waarvan PYRRHO het hoofd was, leze men SAILER'S *Redekunde*, II. D. p. 22; R. KOOPMANS, *Redevoering over den Wijsgeer* PYRRHO, Redev. en Verh., I. D. Vergelijk CRAS, *Redevoering over het bestaan van ingeschapen gevoelens*, Redev. II. D. p. 150.

(§) Vergel. over de zelfbewustheid, BEATTIE, *Grondbeginselen der Zedel. Wetenschappen*, I. D. I. St. p. 106, en de Verhandeling van MERIAN, *Over de gewaarwording van ons eigen bestaan*, — in de uitgelezene Verhandelingen van J. F. HENNERT, II. D. p. 170, en van SULZER, *Over de zelfbewustheid en haren invloed op ons oordeel*, — aldaar, III. D. p. 267.

zelfbewustheid den grondslag tot eene kennis, die wij wel de allerbelangrijkste mogen noemen; *de kennis van ons zelve* (*). Het is bekend, hoe reeds beroemde Grieksche Wijsgeeren de zelfkennis tot den grondregel van alle wijsheid stelden, en hoe de gedenkspreuk: KEN U ZELVEN, als een orakel van de Godheid zelve afkomstig, met gouden letteren op een' hunner beroemdste tempelen prijkte; en niet minder bekend is het aan hen, die den Bijbel aandachtig lezen, hoe de Zaligmaker zelf en zijne Apostelen die kennis tot de betrachting onzer zedelijke pligten als volstrekt onontbeerlijk aanprijzen en inscherpen. Belangrijk is bovendien deze waarheid, omdat zich op haar alleen ons *geweten* (†), die inwendige Regter, die het goed en kwaad onzer geheimste gedachten beoordeelt, kan en moet verlaten. Hij immers, die van zijne eigene gewaarwordingen, van zijn bestaan, van den toestand zijner ziel geene bewustheid heeft, zal noch kan immer dat gevoel van zelfvoldoening of zelfverwijt ontwaren, hetwelk alleenlijk gegrond is op het weten, dat men die gedachten en overleggingen zelf heeft, en dat zij juist zoo, en niet anders zijn. Wat baat het den misdadiger, dat zijne wandaad verholen is, als hij zich zelven daarvan bewust is? Spreekt hem de Regter vrij, omdat deze slechts de uitwendige waarheid kan beoordeelen, zoo veroordeelt hem de onwederlegbare uitspraak van zijn geweten, even als zij den onschuldig verdachten vrijspreekt. Hieruit blijkt van zelf, in de derde plaats, dat die waarheid den eersten grond legt tot alle *zedelijke toerekening* (§), dat is, tot den verschillenden graad van *verdienste* of *schuld*, welke aan onze daden moet worden toegeschreven. Hebben wij geene bewustheid onzer gewaarwordingen, gedachten en overleggingen, geene bewustheid van onzen eigenen toestand, zoo kunnen wij nog veel minder weten, of hetgene wij willen, of doen, goed of kwaad is; en dit niet wetende, kan

(*) Belangrijk is de Verhandeling over de *Zelfkennis* van J. MASON (uit het Engelsch), *Rott.* 1761. Zie ald. p. 4, volg. — Zie ook REINHARD, III. D. p. 264, volg.

(†) Zie CRAS, *Redevoering over het bestaan van ingeschapen gevoelens*, p. 154; HOFFBAUER, p. 345; REINHARD, I. D. p. 284, volg., en VIII. D. p. 149, volg.

(§) Vergel. REINHARD, I. D. p. 360, volg.

kan ons ook geen regtmatige lof of berisping ten deele vallen. Waarom anders legt men het redelooze vee geene straf voor het bedrevene kwaad, geene zedelijke verpligting op? Waarom neemt men bij menschen hieromtrent hunnen leeftijd, ontwikkeling van zielsvermogens, en geheel hunnen zielstoestand in aanmerking? Waarom spreekt de Wet krankzinnigen vrij van eene anders strafbare misdaad? — Zoo zegt men, dat de *Groote* FREDERIK II, het doodvonnis van eenen man ontvangende, die uit verregaande dweepzucht zijne eigene kinderen vermoord had, in plaats van het te bekrachtigen, daaronder schreef: „Naar het dolhuis!" Aan zulke daden ontbreekt immers alle inwendige, alle zedelijke en verstandelijke waarheid, die waarheid, die de kennis van het goed en kwaad vordert, zonder welke kennis onze gedachten onmogelijk met het wezen onzer daden kunnen overeenstemmen (*)?

En welke verpligting legt ons nu het belangrijke dezer waarheid op? Kunnen wij aan dezelve iets *toe-* of *afdoen?* — Het is hiermede gelijk met de zintuigen. Als wij de oogen opendoen, kunnen wij ons niet beletten, dat wij zien; als wij eenige zielsaandoeningen hebben, kunnen wij ons niet beletten, dat wij zulks weten; ja, dat wij van dat weten eene volkomene *zelfbewustheid* hebben, bekennen wij onwillekeurig, zoodra wij het ons afvragen. Doch wij weten even goed, dat gedachteloosheid, afgetrokkenheid, verstrooijing en onverschilligheid, als het er op aankomt, om de *waarheid* juist en in haar geheel te weten, ons in het eene zoowel als in het andere in den weg staan. Als wij geene opzettelijke inspanning gebruiken, kunnen wij uren lang een voorwerp voor onze oogen hebben, zonder nog te weten, wat wij zien; en even zoo kan het ons gaan bij onze inwendige beschouwingen. Hij toch, die eene mengeling van verschillende, soms strijdige, doch indruk makende aandoeningen gewaarwordt, moet bij de waarneming van zijnen inwendigen zin aandachtiger en meer ingespannen zijn, dan bij eene ligte en ras voorbijgaande gewaarwording. En zoude het ook niet waar zijn, dat vele menschen, schoon zich van hunne gewaarwordingen volkomen bewust, toch weinig

nig

(*) Vergel. HENNERT, *Lessen*, III. D. p. 190, volg.

nig over zich zelve nadenken, en alzoo het opsporen eener waarheid veronachtzamen, waaraan hun dikwijls het meest gelegen is? — Het komt dus ook hier, gelijk bij de uitwendige zinnen, op *oefening* en *opmerkzaamheid* aan. Het behoeft, ja het moet geene oefening zijn, die ons verstompt en afslijt, geene opmerkzaamheid, die ons verblindt, en van al het uitwendige aftrekt; wij kunnen door diepdenkendheid, en door al te veel in ons zelve gekeerd te zijn, in een uiterste vervallen, dat voor ons geluk, ja voor onze zucht tot waarheid even nadeelig is. Doch van den anderen kant mogen wij hieromtrent veilig deze aanbeveling ter harte nemen: „ Wees op uwe eigene gewaarwordingen steeds op„ merkzaam, en sla dezelve aandachtig gade; gewen u om „ vooral bij de verstrooijingen, die de beschouwing der „ zigtbare wereld veroorzaakt, tot u zelven in te keeren, „ opdat gij in alle omstandigheden weten moogt, wie „ gij zijt, en hoe het met u gesteld is. Bovenal vers„ mijd alles, wat aanleiding geven kan om u deze be„ wustheid van uwen eigenen toestand te ontnemen; be„ strijd ook hiertoe uwe drift, uwe gramschap, in één „ woord, elken hartstogt, die u buiten u zelven vervoeren „ kan, en — vlied de afschuwelijke dronkenschap! Be„ denk, dat de gevolgen van dit kwaad onberekenbaar zijn, „ en dat de schuld van hiermede moedwillig het belang„ rijkste gedeelte uwer menschelijkheid, te hebben ver„ zaakt, onverantwoordelijk is " (*).

§. 8.

Verbeeldingskracht.

Wij hebben in eene onzer vorige Lessen (†) gezien, dat tot onze *zinnelijke gewaarwordingen* vereischt wordt, dat de voorwerpen voor ons *tegenwoordig* zijn. Evenwel ieder weet, dat wij ook zinnelijke aanschouwingen kunnen hebben van dingen, die voor ons niet tegenwoordig zijn; wij hebben b. v. gisteren iemand gezien, wiens wezenstrekken en spraak wij ons heden nog zeer goed kunnen voorstellen, als zagen en hoorden wij hem nog; wij brengen ons nog zeer duidelijk voor den geest, hetgene wij

(*) Vergel. REINHARD, III. D. p. 273, volg.
(†) §. 2. p. 20.

op eene reize hebben gezien en ervaren, enz. Dit weldadig vermogen nu, waardoor wij onze zinnelijke aanschouwingen, door eene inwendige werkzaamheid van onzen geest, zonder hulp onzer zintuigen, kunnen terugroepen, ja zelfs vermenigvuldigen, heet *verbeeldingskracht* (*fantasie*) (*). Of dit vermogen belangrijk, ja noodzakelijk is tot de uitbreiding en bevestiging onzer kennis, hieraan kan wel niemand twijfelen; want hoe zouden wij de voorwerpen, die wij met onze zinnen aanschouwen, goed kunnen leeren kennen en beoordeelen, indien wij niet dadelijk onze verbeeldingskracht te hulp riepen, en, door het hernieuwen onzer vroegere aanschouwing, ons in staat stelden deze met onze tegenwoordige te vergelijken, of uit beide één geheel te vormen. Bij het zien b. v. van een gebouw, zou ik, zonder de medewerking mijner verbeeldingskracht, niet in staat zijn, hetzelve in grootte, gedaante, fraaiheid en evenredigheid met andere gebouwen, die ik vroeger gezien had, te vergelijken; ja, bij het aanschouwen van dat gedeelte, hetwelk voor mijn oog tegenwoordig was, zoude ik mij, zonder de hulp van dit vermogen, geene voorstelling van het geheel kunnen maken, omdat ik, telkens als mijne aandacht op een punt, b. v. op eene deur of een venster, bepaald was, al het overige zou vergeten, en ik dus nimmer het voorwerp mijner oogenblikkelijke beschouwing met het overige in verband zou kunnen brengen, om er mij in den geest één geheel van voor te stellen.

Deze *verbeeldingskracht* nu, welke alle menschen, als eene aangeborene zieleigenschap, in eene meerdere of mindere mate bezitten, roept ons, of de afwezige voorwerpen onzer zinnelijke beschouwing voor den geest terug, *zoo*, als wij ze vroeger hebben waargenomen (*terugroepende verbeeldingskracht*), of doet ons uit de verschillende voorwerpen, die wij te voren met onze zinnen hebben aanschouwd, nieuwe voorstellingen vormen en scheppen (*scheppende verbeeldingskracht*). Ik kan mij b. v. eene slang, een' vogel en een viervoetig dier, welke ik gezien heb, weder *even zoo* vertegenwoordigen; doch ik kan mij ook,

(*) Zie HENNERT, *Lessen*, I. D. p. 116, en III. D. p. 18; SNELL, p. 31; REINHARD, I. D. p. 150, volg; HOFFBAUER, p. 136, volg; HARTMAN, p. 20, volg.

ook, uit de zamenstelling dezer dieren, in mijne verbeelding een vliegenden draak scheppen, enz. en het is dus hier uit ligt te zien, dat dit vermogen de aanschouwingen der zinnen in het oneindige vermenigvuldigen kan. Komt het nu bij de enkel *terugroepende verbeeldingskracht* op gemakkelijkheid, getrouwheid en juistheid aan, waarmede wij ons die voorstellingen hernieuwen, zoo worden tot de *scheppende verbeeldingskracht* (*), welke men ook het *dichtvermogen* noemt, levendigheid, rijkdom en gepastheid gevorderd, zonder welke men zich geene klare, menigvuldige en welgeëvenredigde beelden vormen kan; en deze gaven zijn (gelijk wij reeds bij het onderscheid tusschen rede en verstand zagen) niet met het enkele vermogen aan alle menschen in gelijke mate geschonken. Zien wij dus nader, hoe het met dit vermogen gesteld is, zoo weten wij hetzelve kunnen en moeten aankweeken, en wat wij in acht te nemen hebben, ten einde hetzelve ons tot waarheid en niet tot dwaling geleide.

De verbeeldingskracht vernieuwt ons geheel of gedeeltelijk slechts de aanschouwing van die voorwerpen, welke wij te voren door onze zinnen hebben waargenomen. Hieruit blijkt al terstond, dat, hoe naauwkeuriger wij dit gedaan hebben, met des te meer getrouwheid en juistheid wij ons dezelve naderhand weder voor den geest kunnen brengen, en dat dus de oefening onzer zintuigen en de opmerkzaamheid ook voor de werking onzer verbeeldingskracht van groot belang is. Nu kunnen wij ons wel al de afwezige voorstellingen onzer zinnen weder hernieuwen, doch niet alle even duidelijk; dit ligt in den aard der zaak. Wat wij inwendig hebben ervaren, vertegenwoordigt zich zoo gemakkelijk niet, als onze uitwendige waarnemingen; en van deze kunnen wij ons de voorstellingen der edeler zintuigen, die namelijk van het gezigt en van het gehoor, het gemakkelijkst en het duidelijkst voor den geest brengen; waarvan de reden natuurlijkerwijze hierin te zoeken is, dat deze den diepsten indruk in onze ziel achterlaten, die zich telkens ook zonder de minste inspanning weder hernieuwt. Veel doet hier gewis de inwendige

(*) Zie HENNERT, *Lessen*, III. D. p. 49; HOFFBAUER, p. 143; REINHARD, p. 152.

ge kracht van ons zielsvermogen af; doch ook zeer veel kan zij door oefening worden gesterkt. Het bepaalt zich niet bij één voorbeeld, dat een schaakspeler, zonder het bord te zien, ja in een ander vertrek gezeten en zich met andere dingen bezig houdende, zijne partij goed speelde en won. De beroemde Wiskundige, LEONHARD EULER, die gedurende de zeventien laatste jaren zijns levens blind was, dicteerde de zwaarste Algebraïsche berekeningen, die verscheidene bladzijden groot waren, en moest zich dus noodwendig door zijne verbeeldingskracht, die hiertoe steeds meer en meer geoefend werd, het geheele beloop der berekening, met een oneindig aantal cijfers, letters en teekens, vertegenwoordigen. En over het geheel, hoe zou men zonder verbeeldingskracht de eenvoudigste rekenkundige opgave uit het hoofd kunnen bewerken? En is het niet bewezen, dat eene gestadige of wel gedwongene oefening aan dit vermogen eene groote kracht kan bijzetten? — Schilders kunnen menigmaal welgelijkende portretten van afwezende of wel afgestorvene personen vervaardigen; en Toonkunstenaars dikwijls zware muzijkstukken, die zij slechts eenmaal gehoord hebben, of opschrijven, of naspelen. — Maar, noemt men zulks niet *herinnering?* zult gij vragen. — De naam doet eigenlijk weinig ter zake; doch zoo wij juist willen spreken, verstaan wij onder *verbeeldingskracht* in het algemeen het vermogen, om afwezige voorwerpen voor de aanschouwing van onzen geest te brengen, zonder dat dit bepaaldelijk betrekking hebbe op eene vroegere aanschouwing; terwijl wij ons bij de *herinnering* als toen bewust zijn, dat wij die voorstelling juist zoo als wij die thans hebben, te voren, somtijds ook wel waar en wanneer, hebben gehad. — het vermogen nu, om zich zulke voorstellingen, die men eens of meermalen gehad heeft, zoo dikwijls men wil, te hernieuwen en voor den geest te brengen, noemt men *geheugen* (*). Schoon het bestek onzer Lessen ons thans

(*) Zie REINHARD, bl. 147; SNELL, p. 47; HOFFBAUER, p. 173, volg.; HENNERT, *Lessen*, I. D. p. 121 en III. D. p. 55, volg.; BEATTIE, *Grondbeg. der Zedel. Wetenschappen*, I. D. I. St. p. 110, volg. Vooral leze men de Verhandeling van LUBLINK, DEN JONGEN, *Over het Geheugen*, Verh. I. D. p. 133.

thans niet toelaat, om over dit vermogen afzonderlijk te ſpreken, hoe belangrijk deszelfs beſchouwing ook zij, vooral tot de uitbreiding en inſtandhouding onzer eenmaal verkregene kennis, zoo moeten wij u toch hier met nadruk de oefening van hetzelve aanprijzen; vooral daar er bijna geen vermogen der ziel beſtaat, hetwelk door enkele oefening meer kan worden opgeſcherpt en bevestigd. Wij moeten hier ſlechts opmerken, dat wij het *geheugen* niet met de *verbeeldingskracht* moeten verwarren; daar de laatſte wel het algemeene vermogen is, waarin het eerſte zijnen grond en beginſel heeft, doch beide in hunne werkzaamheid zeer verſchillen; want niet ieder, die eene vlugge en rijke verbeeldingskracht heeft, bezit daarom een vast geheugen, en zoo ook niet omgekeerd.

De aanſchouwing nu onzer verbeeldingskracht, ſchoon zij, gelijk wij zagen, haren grond heeft in die onzer zintuigen, is gewoonlijk uit haren aard zwakker dan deze; hetgene zich zeer goed uit de meer onmiddellijke en onwillekeurige werkzaamheid onzer zintuigen laat verklaren. Bij menigvuldige zinnelijke aanſchouwingen, die wij te gelijker tijd hebben, verdringt al zeer ligt de eene gewaarwording de andere, daar onze aandacht alsdan verdeeld wordt; hetgene bij gevolg ook op de aanſchouwingen onzer verbeeldingskracht bijna dezelfde uitwerking hebben moet; terwijl daarentegen, als onze zinnen in rust zijn, en wij ons in de eenzaamheid of in het donker bevinden, deze laatſte werkzamer wordt, en dikwijls tot een aanmerkelijken graad van levendigheid geraakt. Doch hier is het juist, dat wij ons omzigtig tegen dwaling moeten trachten te hoeden. Zoodra onze *verbeeldingen* even klaar worden als de zinnelijke aanſchouwingen, die wij hebben kunnen, loopen wij, vooral indien zij haren oorſprong hebben in gemoedsbewegingen, die ligt in ſtaat zijn om onze verbeeldingskracht op te winden, gevaar om dezelve voor zinnelijk waargenomene voorwerpen te houden; hetgene dan, wanneer het ons te doen is, niet om eene ſlechts *denkbare* (logiſche), maar om eene buiten ons *beſtaande* waarheid, de bron moet worden van de verderfelijkſte dwalingen, ja, onze geheele ziels- en ligchaamsgeſteldheid, door het opwekken der harts-

togten, op het hevigst schokken en verstoren kan (*). Denken wij slechts aan zoo vele spookverhalen, die hieruit hunnen oorsprong ontleend hebben. Hoe vele ongelukkige voorwerpen treft men niet in elk Gekkenhuis aan, welke eene opgewondene verbeeldingskracht, uit louter hoogmoed ontstaan, aan het raaskallen gebragt heeft! — Doet niet menigmaal de vrees voor eene ziekte eene ziekte ontstaan, en heeft het denkbeeld van te zullen sterven, niet weleens den dood veroorzaakt? Zoo gebeurde het eens in het Armhuis te *Haarlem*, dat de aanschouwing van een met vallende ziekte gekweld meisje, het ontzetten daarover, en de voorstelling van al de akelige verschijnselen dezer jammerlijke plaag, door de *verbeeldingskracht* gewekt, bij eene menigte van kinderen dezelfde ziekte voortbragt, die alleen een BOERHAAVE, door de sterke afwending der *verbeeldingskracht* op een ander voorwerp, genezen kon (†). Zekere rijke weduwe te *L.* had, bij eene heerschende, schoon niet besmettelijke ziekte, uit louter vrees voor dezelve, aan hare dienstmaagd verboden, om bij iemand harer bekenden naar den toestand der zieken te vernemen; dan, het toevallig ontdekken, dat deze dit eens heimelijk gedaan had, werkte zoo sterk op hare verbeeldingskracht, dat zij den volgenden dag dezelfde ziekte kreeg, en het in korten tijd bestierf. Belangrijk is het dus, zijne verbeeldingskracht, die altoos aan de heerschappij der rede moet onderworpen blijven, hierin tijdig te beteugelen, vooral door het bevorderen eener bedaarde gemoedsstemming, door het vestigen der opmerkzaamheid op zinnelijke voorwerpen, die ons van onze verbeeldingen afleiden, of derzelver indruk verzwakken kunnen, of eindelijk, als eene laatste toevlugt, door de zinnelijke gewaarwording van anderen te hulp te roepen, en op derzelver getuigenis te vertrouwen. — Dit moet men bovenal in het oog houden, dat van al onze zielsvermogens onze verbeeldingskracht wel het meest met den inwendigen toestand van ons ligchaam, met de gesteldheid van ons bloed, ons hersen- en zenuwgestel, kortom, met datgene, wat wij ons *tempera-*

ment

(*) Zie over den invloed der verbeelding op de hartstogten, ZUCKERT, *Verh. over de hartstogten*, p. 10. Vergel. ook GELLERT, *Zedekundige Lessen*, I. D. p. 214.

(†) ZUCKERT, p. 11.

ment noemen, in het naauwste verband staat (*), en dat dezelve dus niet alleen bij de aandoenlijkste gestellen het meest werkzaam is, maar ook over het algemeen in den teederen leeftijd der jeugd, wanneer noch het ligchaamsgestel zijne behoorlijke vastheid verkregen heeft, noch de rede door kennis en ondervinding tot genoegzame rijpheid gekomen is, de gemakkelijkste, levendigste en diepste indrukken maakt. Dit geldt dus u, mijne jeugdige vrienden, die in de waarheid belang stelt, en de middelen niet van de hand wijst, om u voor dwaling, ja voor uw ongeluk, hetwelk daarvan het gevolg zijn kan, te hoeden (†)! Hoe menig een kan het niet door zijne eigene ondervinding bevestigen, dat de indrukken zijner verbeeldingskracht, in de vroege jeugd ontvangen, hem tot in den ouderdom het levendigst zijn bijgebleven! ROUSSEAU schrijft de onwederstaanbare neiging zijner verbeeldingskracht tot al wat romanesk was, alleen toe aan het veelvuldig lezen van romans, waaraan hij een goed gedeelte van zijn' jeugdigen leeftijd had besteed; en hoe velen zijn er niet, die, zonder ROUSSEAU's te zijn, den besten aanleg daarmede hebben bedorven! Immers, het is natuurlijk, dat, zoo men aan den eenen kant het gevoel voor hetgene *waar*, *goed* en *schoon* is, door dien levendigen indruk op de verbeelding kan opwakkeren, men ook aan den anderen kant de uitsluitende neiging tot zoodanige indrukken dermate kan voeden en aankweeken, dat men voor alles, wat meer ernstig en afgetrokken is, voor de inspraak der bedaarde rede, genoegzaam geheel onvatbaar wordt; en waar moet het dan met onzen aanleg tot kennis, met onze zucht tot waarheid, zoo als die in de wereld bestaat, henen, indien wij ten laatste niet dan de hersenschimmen onzer verbeelding tot de voorwerpen onzer beschouwing willen maken? Het komt er dus hier slechts op aan, dat wij, bij onze ontwikkeling, alles, wat waar, goed, schoon en pligtmatig is, door de aanlokkelijkste en aangenaamste voorstellingen der verbeeldingskracht doen vergezeld gaan, en ons vooral wachten ons met beelden te verlustigen, die met het denkbeeld van ondeugd verbonden zijn: dit is het, wat on-

(*) Zie HARTMAN, *Physiol. van het denken*, p. 258, volg. Vergel. HENNERT, *Lessen*, III. D. p. 201, volg.
(†) Zie REINHARD, III. D. p. 236, volg. en 347.

onze vorming ten goede of ten kwade voor altoos beslissen kan. Weten wij echter den indruk der verbeeldingskracht ten onzen nutte aan te wenden, zoo is er geene wetenschap, geen bedrijf, geen stand in de maatschappij, waarin zij niet min of meer tot een heilzaam doel kan medewerken; men raadplege dan slechts, tot derzelver wijziging, zijnen aanleg en zijne bestemming. De Schilder, de Beeldhouwer, de Dichter kweekt zijne scheppende *verbeeldingskracht* aan, ten einde de meest afgetrokkene begrippen te verzinnelijken, en de denkbeelden van schoonheid, deugd en ondeugd door treffende beelden voor te stellen; de beoefenaar der Wis-, Meet- en Bouwkunde, om zich de juiste afmetingen van hetgene hij in de ruimte bepalen wil, zigtbaar voor den geest te brengen; de Scheikundige, om zich de oplossing en vereeniging der fijnste bestanddeelen, de Genees- en Heelkundige, om zich de verborgenste zamenstelling der menschelijke ligchaamsdeelen, de Natuurkundige, om zich de onderlinge werking der geheimste Natuurkrachten, de Wijsgeerige beoefenaar der Geschiedenis, om zich den geheelen omvang der gebeurtenissen door eeuwen en menschengeslachten heen, met derzelver oorzaken en uitkomsten, zinnelijk voor te stellen. Wie van u zou dus aan het belangrijke van dit zielsvermogen voor de waarheid, voor de ontwikkeling zijner kennis en de betrachting van hetgene goed en schoon is, kunnen twijfelen?

§. 9.

Natuurlijk waarheids-gevoel.

Eer wij nu van de beschouwing onzer zinnelijke voorstellingen tot die van de werkzaamheid onzes *denkvermogens* overgaan, moeten wij u nog bepalen bij eene eigenschap onzer ziel, die wel eigenlijk niet tot onze zinnelijkheid, maar louter tot het verstand behoort, doch waarvan wij de beschouwing nog daarom willen laten voorafgaan, omdat zij ons, even als de voorstellingen onzer zinnen, tot eene meer onmiddellijke kennis brengt, waarop wij ons, als het op het bevestigen der waarheid aankomt, in vele gevallen even goed als op onze zinnelijke gewaarwordingen kunnen beroepen. Deze eigenschap is het *natuurlijk waarheids-gevoel* (door som-

migen ook het *gemeen verstand* genoemd); eene eigenschap, waardoor wij, zonder eenige moeite of inspanning, zelfs zonder eenig betoog of redenering noodig te hebben, sommige waarheden gaaf erkennen, en als onbetwijfelbaar vaststellen, terwijl elke tegenwerping, hoe fijn gesponnen ook, door dat zelfde gevoel wordt wedersproken. Immers, wat verstaan wij door het woord *gevoel* in het algemeen? Wat anders dan eene inwendige gewaarwording, een inwendig *weten*; een oordeel, waarvan wij de reden niet kunnen, en ook veeltijds niet behoeven bij te brengen? Dat, wat men in de Zielkunde doorgaans het *gevoelvermogen* noemt, is het vermogen om gewaarwordingen van lust en onlust te ontvangen, en dus de eerste bron, waaruit de hartstogten ontstaan (*). Wanneer ik blijde of treurig ben, en men vraagt mij, hoe ik dat weet, kan ik wel niet anders antwoorden, dan „omdat ik zulks *gevoel*;" meerder bewijs valt hier niet te geven. Doch even zoo weet of *gevoel* ik ook somtijds, of iets *goed* of *kwaad*, *schoon* of *leelijk*, *waar* of *onwaar* is, zonder er juist bepaaldelijk de reden van te kunnen opgeven. De zelfopoffering, b. v. van eenen SCHAFFELAAR, eenen BEILING, eenen HAMBROEK, vind ik braaf, edel, grootmoedig, nog eer ik zulks hoor betoogen of beredeneren; voor het hatelijk karakter van eenen PHILIPS II, van eenen ALBA, voor de dweepzieke onmenschelijkheid van eenen RAVAILLAC en van eenen BALTHAZAR GERARDS, *gevoel* ik een' afschuw, zonder het juist terstond voor mij zelven met redenen te bewijzen. Deze goedkeuring van het goede en schoone, en deze afkeuring van het hatelijke en afzigtelijke, spruit voort uit mijn *gevoel*, nog eer ik tijd heb, om rijpelijk daarover na te denken. Niet evenwel, alsof dit nadenken onnoodig ware, of mijne rede niet in staat zoude zijn dit oogenblikkelijk en onwillekeurig oordeel te bevestigen, ja zelfs niet alsof dat *gevoel* een geheel afzonderlijk, en van de rede en het verstand geheel afgescheiden vermogen zoude zijn; maar omdat het besef van dat goede en kwade zoo vlug en bijna als eene *natuurdrift* (*instinkt*) in onzen redelij-

(*) Zie SNELL, I. D. §. 83. HOFFBAUER, p. 248. Verg. ZUCKERT, p. 2, en onze *Inleiding*, met de daar aangehaalde Schrijvers. Verg. ook E. KIST, *Verh. over het gevoelvermogen der ziel*, in de *Mnemosyne*, I. D. p. 75.

lijken aanleg zoodanig is ingeweven, dat deszelfs uitspraak, als ware dezelve beredeneerd, voor ons eene genoegzame kracht van beslissing bekomt.

Voor zooverre nu dit gevoel het *goede* en het *schoone* betreft, heeft men het den bijzonderen naam van *zedelijk gevoel* en *gevoel voor het schoone* gegeven; doch ook, al komt het er louter op aan, om het *ware* van het *valsche* te onderscheiden, is dit gevoel somtijds toereikend, ja dikwerf zoo, dat het verstand zich niet in staat bevindt het uitvoerig te betoogen of te beredeneren (*). Dat iets niet tegelijk zijn en niet zijn kan, is waar, en waarom? Ons *natuurlijk gevoel* zegt: „Om„dat het niet mogelijk, niet bestaanbaar is.” Dat niets bestaat zonder oorzaak, is waar, en waarom? Ons *gevoel* zegt wederom: „Omdat het niet anders zijn kan;” en al vraagt men nu altoos verder, waarom dit niet anders zijn kan, zullen wij geen ander antwoord kunnen geven dan: „Omdat het niet anders zijn kan.” Dat het geheel grooter is dan deszelfs deelen, zullen wij gaaf voor waar erkennen, omdat — de deelen altoos kleiner moeten zijn dan het geheel, enz. Doch deze of dergelijke redenen zijn immers geene bewijzen; zij zijn niet meer dan dezelfde uitspraken van ons *natuurlijk waarheids-gevoel*, echter met andere woorden; en het scherpste vernuft zoude immers niet in staat zijn, hier het *waarom* anders of beter te beantwoorden; het zijn de algemeene *grondwaarheden* (*axiomata*) van het menschelijk verstand, die geen betoog vorderen of toelaten, en door geen' mensch, die zijne rede magtig is, kunnen of mogen ontkend worden. „Het algemeen „menschengevoel (zegt SAILER (†)) is het inwendig, „onhervormelijk geregtshof, hetwelk in alle gedingen, „welke tot deszelfs regtbank behooren, duidelijk ge„noeg en naauwkeurig beslist, naardien het enkel uit„spraken der *Natuur* oplevert. Derhalve is het alge„meen menschengevoel een alle sluitreden voorkomend „*ja* en *amen* op alles, wat ons op de enkele voordragt „als waar, goed, regt, schoon, edel en gewigtig „voorkomt.” Men denke evenwel niet, dat zich dit *natuurlijk gevoel* voor hetgene waar is, alleen bij zulke grond-

(*) HENNERT, *Lessen*, I. D. p. 2, volg.
(†) *Redekunde*, I. D. p. 140.

grondstellingen bepaalt, die buiten alle redenering vallen, en van welke wij een en ander voorbeeld hebben opgegeven. Ook in het aannemen van zulke waarheden, die zeer goed voor bewijs vatbaar zijn, en in het verwerpen van zulke stellingen, die de *rede* allezins wederleggen kan, geldt menigwerf de kracht van ons *natuurlijk gevoel*; en het is vooral hierin, dat zich het weldadige van hetzelve zigtbaar vertoont, immers indien het niet door eene volslagene verdierlijking zoodanig is verwaarloosd en onderdrukt, of door hartstogt of vooroordeel dermate is verbasterd en bedorven, dat wij deszelfs stem of niet kunnen of niet willen hooren. Als iemand ons, b. v., het bestaan van een Opperwezen ontkende, zouden wij ons dan wel beter dan op ons *natuurlijk gevoel* kunnen beroepen? Deze waarheid evenwel is zeer goed te bewijzen en te beredeneren (*); doch indien wij er nu zonder zulk een beredeneerd bewijs niet van overtuigd konden zijn, zou dezelve dan onder alle menschen en volken, wier redelijke aanleg slechts eenigzins is ontwikkeld, wel zoo algemeen erkend zijn? Ja zelfs, heeft niet een diepdenkend en menschkundig Wijsgeer van den ouden tijd (†) het krachtigste bewijs voor het bestaan eener Godheid daarin gesteld, „ dat er geen volk zoo wild, geen mensch zoo „ onbeschaafd gevonden wordt, hetwelk niet met het „ denkbeeld eener Godheid doordrongen is" (§)? Zouden wij het nu, zoo lang ons inwendig gevoel zoo krachtig voor deze waarheid pleit, noodig achten, dat men ons dezelve ging bewijzen, eer wij haar als waarheid aannamen? — Even zoo is het met ontelbare andere waarheden, die den noodzakelijken grondslag uitmaken onzer zedelijke en maatschappelijke pligten, en die een ieder, die het hart en hoofd welgeplaatst heeft, zal erkennen, zonder dat ze hem zijn bewezen geworden; zoodanige zijn b. v.: *waarheid is beter dan dwaling*; — de

(*) Zie b. v. HENNERT, *Lessen*, III. D. p. 240, volg., en de *Verhandelingen* over dit onderwerp, in het II. D. van de *Uitgelezene Verhand.*, uitgegeven door HENNERT.

(†) CICERO.

(§) Zie SAILER, *Redek.*, I. D. p. 137; CRAS, *Over het bestaan van ingeschapen gevoelens*, Verh. II. D. p. 134 en 160; REINHARD, I. D. p. 283.

de deugd te betrachten is prijsselijk en pligmatig; — menschlievendheid is Gode welbehagelijk; — onverdraagzaamheid is eene hatelijke ondeugd; — het ontwikkelen van onzen redelijken aanleg en het streven naar kennis is onze bestemming; — onwetendheid en slavernij zijn strijdig met onzen aanleg en ons geluk; enz. — Het ontegensprekelijke van deze en dergelijke waarheden *gevoelen* wij immers terstond, al zijn dezelve voor nader betoog vatbaar; en indien men zich op dit *gevoel* niet mogt beroepen; indien niemand zonder kunstmatig bewijs zulke grondwaarheden mogt aannemen, om er zich naar te gedragen, zouden dan niet alle menschen, wier verstand niet genoeg was opgescherpt om gezonde redeneringen van drogredenen te onderscheiden, in eene gestadige weifeling verkeeren omtrent hunne belangrijkste pligten en hun waarachtig geluk? Gesteld, dat iemand ons, door vernuftig uitgedachte bewijzen en klinkende magtspreuken, deze en dergelijke onomstootelijke waarheden eens zocht weg te redeneren, en eens volhield met b. v. te zeggen: *dwaling is beter dan waarheid; — de deugd te betrachten is het werk der Goddeloozen; — menschlievend te zijn is zooveel als zondigen tegen Gods Voorzienigheid; — onverdraagzaamheid is het ware bewijs van liefde en Godsvrucht; — de ontwikkeling van onzen redelijken aanleg en het streven naar kennis leiden regtstreeks tot ons verderf; — de menschen zijn tot onwetendheid en slavernij bestemd*, enz., zouden wij, al klonk die redenering nu nog zoo fraai, over de slotsom nadenkende, niet moeten eindigen met te zeggen: „ Neen, „ dat kan toch niet waar zijn, — dat is niet waar?" Indien dit *gevoel* ons bij soortgelijke grondstellingen niet tegen dwaling waarborgde, zoude dan de waarheid, die den grondslag onzer dierbaarste aangelegenheden uitmaakt, niet de uitsluitende eigendom worden van hen, die de kunstigste, doch vaak bedriegelijkste redeneringen konden ineenspinnen; en zoude dan de groote menigte der eenvoudige menschen, die niet in staat waren dezelve even zoo te wederleggen, niet de speelbal worden van de kwade trouw, de dweepzucht en de huichelarij van eenige weinigen? Kortom, zouden dan de grondvesten onzer Godsdienstige, zedelijke en maatschappelijke pligten niet ten eenemale verwoest worden, en het grootste gedeelte des menschdoms, omtrent hun tijdelijk en eeu-

t. wig

wig geluk, in eene altoosdurende twijfeling, onzekerheid of dwaling verkeeren?

Desniettemin is het van groot belang, dat wij dit gevoel uit het regte oogpunt beschouwen, en in het doen gelden van deszelfs gezag met omzigtigheid te werk gaan. Te dien einde moeten wij vooral in acht nemen, dat wij hetzelve ons *natuurlijk waarheids-gevoel* genoemd hebben. En wat beteekent nu dat woord *natuurlijk?* Behalve dat, wat het in het algemeen zeggen wil, te weten, *zoo als de Natuur het ons gegeven heeft, niet vervalscht of bedorven*, beteekent het hier in het bijzonder dat, wat aan *onze natuur, als redelijke en maatschappelijke wezens*, eigen is. Wat nu het eerste betreft, hiertegen zij het een' ieder ten nadrukkelijkste aanbevolen, met alle inspanning te waken. Hebben wij in onze eerste jeugd onze eigene vorming en ontwikkeling verwaarloosd, onzen hartstogten bot gevierd, onze beschouwing en opmerkzaamheid aan nietige of onwaardige voorwerpen besteed, en onze verbeeldingskracht tot de voorstelling van zedeloosheid en ondeugd misbruikt; zoo kan het niet anders, of ons *gevoel*, zoowel voor hetgene *waar*, als voor hetgene *goed* en *schoon* is, moet bedorven of voor het minst onderdrukt zijn, en wij kunnen hetzelve niet meer als onze vraagbaak gerustelijk raadplegen; wij hebben onze *natuur* en onzen aanleg verzaakt, en wat wij dan *gevoel* meenen te kunnen noemen, kunnen wij evenmin vertrouwen als den bedriegelijksten verleider. En hier komt in aanmerking, wat wij in de tweede plaats van het *natuurlijke* van ons gevoel hebben gezegd, dat het namelijk een kenmerk is van onzen *redelijken en maatschappelijken aanleg*. Immers, indien wij den bijna dierlijken Natuurstaat der onbeschaafdste volken tot grondslag van het *natuurlijk menschengevoel* wilden leggen, zoo zouden wij ook moeten aannemen, dat in stelen en plunderen, in menschen moorden en menschen eten geen kwaad gelegen was, omdat de Boschjesmannen en de Kannibalen ons zeggen, dat HUN *natuurlijk gevoel* zulks wettigt. Doch hierin ligt juist het onderscheidende van deszelfs kenmerk. Het *natuurlijke* van dat *gevoel* bestaat niet in eenen dierlijken lust, niet in het opvolgen van onzen *hartstogt*; het is een louter uitvloeisel van onze *rede*; het is eene uitspraak van ons *verstand*, doch welks beseffen zoo vlug en ondereengemengd zijn, dat wij, of op dat oogenblik, of ook wel in het geheel, niet in staat zijn, dezelve als

 re-

redenen en bewijzen uiteen te zetten (*). Daar nu onze *rede* ontwikkeling en ons *verstand* oefening vordert, en wij eerst daardoor aan den eisch van onze *natuur* voldoen, zoo spreekt het van zelf, dat wij ons te meer op de uitspraak van ons *natuurlijk gevoel* kunnen verlaten, naar mate die ontwikkeling zuiverder en die oefening gestadiger is; en dat, in tegendeel, hoe meer wij aan onze hartstogten en kwade neigingen gehoor geven, en dezelve op ons *gevoel* haren invloed laten uitoefenen, wij ook zoo veel te minder op hetzelve ons vertrouwen kunnen stellen. Hierin vinden wij dus ongetwijfeld het voornaamste middel, om het *natuurlijke* van ons *gevoel voor waarheid* te bewaren en te bevorderen, en de dwaling, waartoe ons anders deszelfs uitspraak zoude kunnen brengen, te voorkomen. Zij, die, schoon te midden eener beschaafde maatschappij levende, niet in de gelegenheid zijn om het met deze ontwikkeling verre te brengen, en wier stand het ook niet vordert of gedoogt, dat zij van de opscherping van hunnen geest veel werk maken, doen inderdaad altoos beter, om zich bij de eenvoudigste grondstellingen van hetgene *waar* of *onwaar* is, aan de leiding van dat *gevoel* over te geven, dan aan schoonklinkende redeneringen het oor te leenen. Wat strookt, b. v., meer met ons *natuurlijk gevoel*, dan onze trek tot *zelfverdediging* en *zelfbeveiliging*; dan de zucht om alles, wat ons leven in gevaar brengen, en onze gezondheid benadeelen kan, door middelen, die niemand schaden, te verhoeden of zelfs te voorkomen? Wapent zich niet de Indiaan met de noodige middelen tegen het vergif der slangebeten? En zullen wij zelve tegen den schadelijken invloed van weder of luchtgesteldheid, tegen ziekte of besmetting, niet onwillekeurig zoodanige voorbehoedmiddelen gebruiken, als ons het meest geschikt voorkomen ter onzer beveiliging? Doch laat ons nu den eenvoudigen arbeider of handwerksman eens met fraaije redenen beduiden, dat dit alles on-

ge-

(*) Over het *gevoel*, bijzonder over het *zedelijk gevoel*, en in hoeverre hetzelve deels tot de *rede* en het *verstand* behoort, deels daarvan onderscheiden is, leze men drie Verhandelingen van H. C. CRAS, gedrukt in het *Magazijn van Wetenschap, Kunst en Smaak*, en eene Verhandeling van denzelfden over *gevoel* en *rede*, gedrukt in den *Rec., ook der Rec.*, 1818. N°. 2. Verg. HENNERT, *Lessen*, III. D. p. 123; REINHARD, I. D. p. 196.

geoorloofd en zondig is, waaraan anders zal hij, die zich toch nooit in staat bevindt die redenen te wederleggen, zich nu vasthouden dan aan het onwederstaanbaar gevoel van zelfbeveiliging? En als hij nu zwak genoeg is van voor zulke drogredenen te zwichten, is hij dan niet te beschuldigen van zijn *natuurlijk gevoel*, hetwelk hij toch met der daad nimmer verloochenen kan, te verzaken? — En wat ons nu betreft, zouden wij, die in de gelegenheid zijn van het vermogen onzer rede door kennis en oefening tot een klaar besef der waarheid te ontwikkelen, nimmer gevaar loopen van ons *natuurlijk waarheids-gevoel* te miskennen of te onderdrukken? Voorzeker bestaat dit gevaar voor ons allen; doch misschien nog wel het meest voor hen, die van de oefening huns verstands en de opscherping van hunnen geest en hun vernuft het meeste werk beweren te maken. Dit toch is juist de klip, waarop vele groote geesten zelfs, zoowel van vroegeren als van lateren tijd, gestrand zijn en nog stranden; daar zij uit overdrevene zucht, om te willen *redeneren*, dáár, waar het genoegzaam ware, hun *natuurlijk gevoel* te raadplegen, van de klaarblijkelijkste en tastbaarste waarheden, of te willen betoogen, of te willen betwisten, tot uitersten geraken, waar zij de grofste dwalingen voor waarheden erkennen, en erkende waarheden voor dwalingen uitkrijten; terwijl zij alzoo het weldadige van hun eigen natuurlijk gevoel versmoren, en tevens dat van anderen zoeken te overrompelen; alles met geen ander oogmerk, dan om aan hunne eigenliefde, hunne twist- of hunne dweepzucht te voldoen. Deze allerverderfelijkste aller driften is zeker de grootste vijandin van ons onbedorven *natuurlijk waarheids-gevoel;* zij ontaardt in eenen hartstogt, die, zoowel voor ons zelve, als voor anderen, hoogst gevaarlijk wordt, en die ons, indien wij niet waakzaam en standvastig zijn, in eenen maalstroom van tegenstrijdigheden stort, waaruit wij niet meer in staat zijn ons zelve te redden. Nadrukkelijk moeten wij u dus, jonge lieden! tegen dit verderfelijk kwaad, tegen het doodelijk vergif, hetwelk u zulke *wijsheidkramers* zouden willen toedienen, waarschuwen (want den naam van *Wijsgeeren* verdienen dezulke evenmin, als in ouden tijd de *Sophisten*). Is uw gevoel voor de waarheid nog niet verbasterd of bedorven, zoo laat u dan tegen hetzelve in geene twistredenen in. Hij, die dit doet, doet eenen gewissen stap tot dwaling, en misschien

tot

tot zijn ongeluk, en het zal hem moeijelijk vallen, den fluijer, dien hij zich eenmaal voor de oogen heeft gehaald, wederom op te heffen.

§. 10.

Onmiddelijke en middelijke klaarblijkelijkheid.

Wij hebben alzoo uit onze vorige Lesfen geleerd, dat wij in onze gezonde rede, gepaard met een ongekrenkt ervaringsvermogen, het onwaardeerbaar voorregt bezitten, om de eerfte en noodzakelijkfte waarheden, die ons, door de Natuur zelve, zoowel in als buiten ons worden aangewezen, te leeren kennen, en dat, tot het verkrijgen van die kennis, hoofdzakelijk flechts dit gevorderd wordt, dat wij behoedzaam en opmerkzaam zijn, dat wij die vermogens, welke wij daartoe als middelen en werktuigen hebben ontvangen, zoo veel in ons is, oefenen en ontwikkelen, en dat wij ons door geen' *fchijn*, noch van zinnelijke vertooning, noch van redenen omtrent dat, wat ons op zich zelf reeds klaarblijkelijk is, laten misleiden en vervoeren. Indien wij dit in het oog houden en betrachten, hebben wij reeds eenen gewigtigen ftap gedaan, om al wat *dwaling* is te keer te gaan; doch dezelve is daarom te gewigtiger en te noodzakelijker, omdat hij den grondflag uitmaakt van al ons verder ftreven naar waarheid. Immers, gelijk reeds gezegd is, wij beginnen met datgene, wat in en buiten ons omgaat te aanfchouwen; en in die *aanfchouwing* zelve ligt voor ons de waarheid; — ons *natuurlijk waarheids-gevoel* doet ons het ontwijfelbare van deszelfs uitfpraken befeffen, en ook in dat *befef* ligt voor ons de waarheid; en offchoon wij, om niet te dwalen, tot het eene zoowel als tot het andere onze rede moeten gebruiken, zoo komen ons evenwel die waarheden zoo onwederlegbaar voor, dat wij aan dezelve den naam van *onmiddellijke klaarblijkelijkheden* geven. Alhoewel nu deze klaarblijkelijkheden op zich zelve geenszins genoegzaam zijn, om onze behoefte aan waarheid en kennis in allen deele te voldoen, en de werkzaamheid van onze rede zich in den befchaafden kring nog verder kan en moet uitftrekken, zoo is het toch van belang op te merken, dat God het befef der hoofdwaarheden, waarop onze geheele menfchelijke redelijkheid rust, zoodanig in onze ziel heeft in-

ingeschapen, of, bij de geringste ontwikkeling onzer zielsvermogens, zoo gemakkelijk gemaakt heeft, dat zij onmiddellijk door ons worden aangenomen, en zelve wederom tot den noodzakelijken grondslag dienen van zoo vele andere waarheden, als tot de vorming van ons verstand en hart van belang zijn. Vele nuttige en wetenswaardige dingen toch kunnen ons niet *onmiddellijk* klaarblijkelijk zijn, en noch door onze zinnen aanschouwd, noch ook terstond door ons verstand bevat worden. Wij hebben somtijds wel een duister besef, dat iets *waar* of *onwaar* is, doch wij twijfelen en weten niet, of wij er onze toestemming aan geven zullen; kortom, wij bespeuren eene behoefte, eene noodzakelijkheid, om, eer wij het aannemen of verwerpen, voor waar of voor valsch verklaren, de redenen, die daartoe leiden kunnen, op te sporen en te onderzoeken. Zoodra wij dit nu doen, zoeken wij ons ook eene *klaarblijkelijkheid* daar te stellen, doch gebruiken daartoe redenen, bewijzen en gevolgtrekkingen, als *middelen*, door welke het verstand tot het erkennen van dezelve geleid wordt. Deze *middellijke klaarblijkelijkheid* nu is, ja, een gevolg van onze redenering; doch in allen gevalle moet dargene, wat tot derzelver betoog voorafgaat, noodwendig *onmiddellijk klaarblijkelijk* zijn, en niet meer in twijfel kunnen getrokken worden, terwijl het anders wederom op nieuws zoude moeten bewezen worden, totdat men aan zekere vaste grondbeginselen gekomen ware (*). Immers, het is met den aanleg en de ontwikkeling onzer zielsvermogens eveneens gelegen als met het ligchaam. Het ligchaam komt wel zwak ter wereld, maar toch voorzien van al die vermogens, welke hetzelve, bij verdere ontwikkeling, in staat stellen de schoonste kunstgewrochten voort te brengen. Doch hoe leert nu het ligchaam het kunstmatig gebruik van die vermogens? Zeker door oefening; doch als wij nu tot het eerste begin van die oefening opklimmen; dan treffen wij immers eindelijk altoos een eigen, een oorspronkelijk en natuurlijk vermogen aan, zoo als dat van te grijpen in de handen en vingers, dat van verschillende klanken voort te brengen en te vormen (*articuleren*) in de longen, de keel, de tong, het gehemelte, de lippen, enz.; zonder welk natuurlijk vermogen zeker alle oefening vergeefsch zoude zijn.

(*) Hennert, *Lessen*, I. D. p. 5 en 6.

zijn. Even zoo brengt de ziel hare eigene vermogens mede ter wereld, en deze vermogens zijn, hoe ruw en eenvoudig ook, de eerste en noodzakelijkste grondslagen van alle kennis, die zij door oefening en ontwikkeling kan verkrijgen. Neem deze grondslagen weg, en alle oefening of ontwikkeling wordt ijdel en onbestaanbaar.

Zal dus de ziel, door middel van redenen en gevolgtrekkingen, tot de kennis van zekere waarheden geraken, zoo kan zij dit niet dan door trapswijze van de eene waarheid tot de andere over te gaan; en deze werkzaamheid kan zij dan immers nooit beginnen, dan door *ééne waarheid* tot grondslag te leggen, die zij zonder redenering aanneemt (*)? Deze nu is die *onmiddellijke klaarblijkelijkheid*, welke haar, hetzij door eigene ervaring, hetzij door het *natuurlijk waarheids-gevoel*, wordt aangewezen, en zonder welke alle redenering en al het streven naar kennis doelloos, of althans hoogst onzeker en twijfelachtig zou zijn. Hoe zoude, b. v., iemand ooit tot de kennis der waarheden van den Godsdienst kunnen geraken, indien hij niet begon met het bestaan van een Opperwezen als ontwijfelbaar vast te stellen? Men zegge niet, die waarheid wordt ons ook geleerd; neen, het is, gelijk wij reeds hebben aangetoond, eene waarheid van ons eigen *natuurlijk gevoel*, van ons gezond menschenverstand, die men, zoo lang dit gevoel zijne kracht en waarde behoudt, niet ontkennen of betwijfelen kan; eene waarheid, die zelfs in den Bijbel niet uitdrukkelijk geleerd wordt, omdat zij den noodzakelijken en stilzwijgenden grondslag van alle Godsdienstleer uitmaakt. Hoe zoude het met de ontwikkeling onzer redelijke zielsvermogens gaan, indien wij ons lieten beduiden, dat het streven naar kennis en waarheid, door hulp van onze rede, onnatuurlijk en zondig ware? Wat zoude er van onze zedelijke verantwoordelijkheid worden, indien wij ons de waarheid, dat onze wil de vrije keuze tusschen goed en kwaad heeft, lieten wegredeneren? Ja, waar zoude het met de vervulling onzer meeste zedelijke en maatschappelijke pligten heen, indien men ons wilde doen gelooven, dat de uitspraak van ons *gevoel* voor hetgene waar, goed en schoon is, valsch ware, en dat, bij gevolg, *zedelijkheid*, *deugd*, *menschlievendheid*, *rede*, ge-

(*) Over deze grondwaarheden zie men CRAS, *Redev. over het best. van ingeschapen gevoelens*, Verhand. II. D. p. 150.

gezond verstand, enz. woorden waren zonder beteekenis, en hersenschimmen, die alleen uit eigenwaan en hoogmoed geboren worden? Kortom, willen wij door redenering en bewijs waarheden betoogen, en zal ons verstand ons tot de kennis van *middellijke klaarblijkelijkheden* brengen, zoo moeten wij noodwendig *onmiddellijke klaarblijkelijkheden* tot grondslag leggen, die wij nimmer, zoo lang eene welbestuurde *ervaring* en het onbedorven *gevoel* voor waarheid dezelve onwillekeurig in onze ziel doen geboren worden, noch mogen, noch kunnen verwerpen, of — wij verwerpen met dezelve *alles*, en ons geheel bestaan, ons denken en nasporen, redeneren en handelen, wordt louter gissing en raadsel.

Wij zien dus hieruit op nieuws, dat het vasthouden aan datgene, wat ons op goede gronden als *onmiddellijk klaarblijkelijk* voorkomt, ook bij het redeneren allerbelangrijkst, ja onmisbaar is. Het komt er nu slechts op aan, dat ons verstand, hetwelk ons alleen tot de kennis van middellijke klaarblijkelijkheden brengen kan, hierin naar vaste grondbeginselen en regelen te werk ga, ten einde wij zelve niet dwalen en anderen niet met ons in dwaling brengen. Deze werkzaamheid des verstands onderscheidt zich in *denken*, *oordeelen* en *besluiten*, welke werkzaamheden men ook wel alleen aan het *denkvermogen*, in eenen ruimeren zin genomen, toeschrijft, vanwaar men dan ook die wetenschap, die de Ouden *Logica* en wij doorgaans *Redeneerkunde* noemen, met den naam van *Denkleer*, *leere des denkens*, of *kunst om juist en regelmatig te denken*, bestempeld heeft (*). Nu is de werkzaamheid, die dezen naam draagt, der menschelijke ziel eigen, even als de beweging aan het ligchaam; het vermogen daartoe ontwikkelt zich van kindsbeen aan, even als de krachten des ligchaams; ieder, die gezonde rede heeft, *denkt* onwillekeurig, gelijk hij onwillekeurig *ziet* en *hoort*; doch even als dit *zien* en *hooren* hem, zonder behoedzaamheid, opmerkzaamheid, oefening en nadenken, tot dwaling brengen kan, zoo kan hem ook de onwillekeurige, doch onregelmatige, onbepaalde en verwarde werkzaamheid zijns denkvermogens of doen dwalen, of althans bij het onderzoek naar waarheid in verlegenheid laten. Hij, daarentegen, die van den beginne aan heeft nagegaan, hoe de ziel door het ervaringsvermogen ware *aanschouwingen* ontvangt van zinnelijk

(*) Zie VILLAUME, *Redeneerkunde*, §. 1, volg.

waargenomene voorwerpen; hoe het *verstand* of het *denkvermogen* zich uit deze aanschouwingen *begrippen* of *denkbeelden* vormt; wat hetzelve in acht te nemen heeft, om zulk een *begrip*, of aan een ander *begrip*, of aan eene *aanschouwing* aan te passen en te verbinden, zoodat daaruit een *juist oordeel* ontsta, en eindelijk, welke regelen en bepalingen hetzelve in het oog dient te houden, om uit twee met elkander in verband staande *oordeelen* eene *zuivere gevolgtrekking* af te leiden, — is vooreerst altoos in staat, om het *ware* of *valsche* eener redenering niet alleen te gevoelen, maar zelfs aan te wijzen, en zal, ten andere, zoo lang het hem ten minste niet aan opregte waarheidsliefde ontbreekt, in zijn denken, oordeelen en besluiten, ook zonder opzettelijk zijne aangeleerde wetenschap te hulp te roepen, alles, wat onjuist is en tot dwaling leiden kan, weten te vermijden. Iemand, die onkundig is van de regels zijner Taal, zal een verstaanbaren brief kunnen schrijven; doch het zal hem ook kunnen gebeuren, dat juist zijn gebrek aan Taalkennis oorzaak is, dat hij zich verkeerd, dubbelzinnig of onverstaanbaar uitdrukt; terwijl hij, die de *gronden* en *regels* zijner Taal volkomen magtig is, zich altoos, zonder zich van eene Spraakkunst of Woordenboek te bedienen, wat de Taal betreft, duidelijk en klaar zal uitdrukken. Een handig en geoefend werkman zal, alleen door zijne ondervinding geholpen, zeer goede werktuigen vervaardigen, ja zelfs verbeteren of uitvinden; doch hij, die bij zijne ondervinding eene grondige kennis der Meet- en Werktuigkunde paart, zal ongetwijfeld hierin met meer vlugheid en juistheid te werk gaan, en, door het inslaan van den kortsten en zekersten weg, veel tijd, moeite en kosten weten uit te sparen. Zulk eene leiding en onderrigt nu, waarnaar het denkvermogen zijne werkzaamheid bestuurt, is, inzonderheid voor hen, die zich op eenige wetenschap toeleggen, hoogstbelangrijk en noodzakelijk, vooral daarom, omdat het ongeoefend verstand, schoon bij velen het natuurlijk waarheids-gevoel een genoegzame waarborg zijn zal tegen het omhelzen van dwalingen, zeer ligt voor verleiding bloot staat, en er over het algemeen toe overhelt, om hetgene vreemd is en van het gewoon en algemeen gevoelen afwijkt, bij wijze van gevolgtrekking aan te nemen, terwijl het zich zelf

veel-

veelal ſtreelt met de gedachte: „ Dat kan *ik* nu zoo, „ hoe vreemd het ſchijne, aan anderen *bewijzen*;" zonder eens acht te geven op het onjuiste en gebrekkige van ſoms ééne ſtelling, hetwelk het ganſche betoog doet ineenſtorten. Hoe vele eenvoudige en ongeoefende menſchen zullen er niet zijn, die het verkeerde eener drogrede, of niet zullen vatten, of althans niet zullen kunnen aanwijzen, b. v.:

„ Als het geregend heeft, is het nat:
„ Nu is het nat;
„ Derhalve heeft het geregend."

Dit gaat immers niet door; doch waar ſchuilt de fout?

Of zoo: „ Een gedeelte van het menschdom is zwart:
„ De Europeanen zijn een gedeelte van het menschdom;
„ Derhalve zijn de Europeanen zwart."

Waarom is die gevolgtrekking niet juist?

Of: „ Pieter ſlaapt en waakt:
„ Nu ſlaapt Pieter;
„ Derhalve waakt hij ook, enz."

Op die wijze kan men tot in het oneindige voortgaan, en bewijzen kwanswijs de grootſte ongerijmdheden, ja dikwijls op eene nog veel fijnere en meer bedekte manier, zoodat men langzamerhand van hetgene waar en ontegenſprekelijk is, tot het onjuiste, verkeerde en valſche overgaat, en het ongeoefende verſtand alzoo van lieverlede medeſleept. Gelukkig indien men dan ſlechts zijn *natuurlijk gevoel* omtrent hetgene onmiddellijk klaarblijkelijk is, hetzij voor onze zinnen, hetzij voor ons verſtand, niet late overrompelen, of, indien men reden heeft hetzelve niet ten volle te vertrouwen, het betoog ontlede, tot eenvoudige bewijsgronden terugbrenge, en dezelve aan de regelen van ons denk- en redeneervermogen toetſe! Deze regelen willen wij nu aanwijzen, en daartoe wederom den natuurlijken gang en de werkzaamheid van ons hooger kenvermogen volgen.

TWEEDE AFDEELING.

OVER DE WERKZAAMHEID VAN HET VERSTAND (HOOGER KENVERMOGEN) IN HET OPSPOREN EN BETOOGEN DER WAARHEID.

§. 11.

Denkvermogen. — Begrippen of denkbeelden, beschouwd naar derzelver uitgebreidheid, inhoud en waarheid.

De werkzaamheid onzer ziel, die wij *denken* noemen, en welke zoo naauw met die onzer aanschouwing verbonden is, maakt het grondvermogen van onze rede uit, dat is: zoodra onze rede begint werkzaam te zijn, *denken* wij, en zonder te *denken* zouden wij nimmer onze rede kunnen ontwikkelen, of tot die kennis kunnen geraken, naar welke onze redelijke aanleg ons moet doen streven. Aan het vermogen daartoe geven wij doorgaans den meer bepaalden naam van *denkvermogen;* en hetgene wij ons door *denken* voorstellen, heet eene *voorstelling des verstands*, *een begrip*, *een denkbeeld*, ter onderscheiding van onze *zinnelijke voorstellingen* of *aanschouwingen*. Het onderscheid namelijk ligt hierin, dat tot eene *aanschouwing* altoos de onmiddellijke voorstelling van één of meer voorwerpen voor onze zinnen vereischt wordt; welke voorwerpen wij alzoo bepaaldelijk *aanschouwen*, hetzij ze tegenwoordig zijn, hetzij wij ons dezelve, afwezig zijnde, door de *verbeeldingskracht* voor den geest brengen, b. v. mijn vader, mijn broeder, het huis, waarin ik woon, de kamer, waarin ik zit, de tafel en de stoelen, die daar staan, enz.; *een begrip* daarentegen is eene voorstelling, welke zich niet bij één voorwerp be-

behoeft te bepalen, maar verscheidene voorwerpen onzer aanschouwing opeens in zich *begrijpt*; eene voorstelling, welke alleen door het verstand, uit de aanschouwing van meer voorwerpen, in het algemeen wordt gevormd, zonder zich bij een derzelve te bepalen, b. v. vader, broeder, huis, kamer, tafel, stoel, enz. Men geeft aan dezelve ook den naam van *denkbeelden*, omdat zij *beelden*, dat is *voorstellingen* zijn, die alleenlijk in ons *denken* bestaan, die wel uit *aanschouwingen* ontleend zijn, en daarop wederom kunnen teruggebragt worden, doch die, zoo als zij *gedacht* worden, nimmer aan eenig voorwerp uitsluitend eigen zijn (zoo lang het namelijk uit den aard der zaak mogelijk is, dat er meer zoodanige voorwerpen bestaan). B. v., als ik verscheidene kogels zie, heb ik van elken derzelve eene *aanschouwing*; doch, hoezeer dezelve ook in kleur, grootte, enz. mogen verschillen, zoo geven zij mij toch alle gezamenlijk het *begrip* of *denkbeeld* van een' *kogel*; hetwelk, schoon op zich zelf niet bestaande dan door mijn denkvermogen, toegepast wordt op alle voorwerpen, die dezelfde gedaante hebben. Alzoo zijn *mensch*, *dier*, *man*, *vrouw*, *kind*, geene *aanschouwingen*, maar slechts *begrippen*, die het verstand uit de aanschouwing van verschillende menschen, dieren, mannen, vrouwen en kinderen gevormd heeft, *door de gemeenschappelijke kenmerken van elk derzelve tot eenheid van begrip te brengen* (*).

Wij hebben dus bij het vormen onzer begrippen, en bij gevolg bij ons denken, het allereerst daarop te letten, hoe de verrigtingen des verstands elkander hier trapswijze opvolgen. Eerst moeten de voorstellingen van enkele onder onze aanschouwing vallende voorwerpen, die altoos zekere eigenschappen met elkander gemeen hebben, onderling worden vergeleken; vooronderstellen wij, b. v., eenige voorwerpen, die, schoon in grootte en gedaante verschillende, daarin overeenkomen, dat zij alle *vierhoekig* zijn. Vervolgens worden de kenmerken, die deze overeenkomst uitmaken, van al de overige eigenschappen afgezonderd, gelijk in dit voorbeeld het binnen vier regte lijnen ingeslotene vlak, terwijl wij dan alles daarvan weglaten of *aftrekken*, wat die voorstellingen voor het overige van elkander onderscheidt. Eindelijk worden nu deze kenmerken vereenigd op zich zel-

(*) SNELL, I. D. §. 108; VILLAUME, §. 8.

zelve beschouwd, en daaruit het algemeen begrip — van een' *vierhoek* — gevormd; even zoo vorm ik, langs dien zelfden weg, het begrip van een *kwadraat*, wanneer de overeenkomst der figuren daarin bestaat, dat de vier lijnen, die het vlak insluiten, *even lang* zijn en met elkander vier *regte* of *gelijke* hoeken uitmaken, enz. Vandaar ook de benaming van *afgetrokkene begrippen*, omdat men, om dezelve te vormen, door de afzondering van die kenmerken, welke het begrip moeten daarstellen, altoos genoodzaakt is, de overige eigenschappen van onze voorstellingen *af te trekken*, waartegenover men dan doorgaans een *zamenvattend begrip* stelt, waarin men het voorwerp met deszelfs eigenschappen *zamenvat* of vereenigt; b. v. een *harde steen*, eene *vierkante tafel*; terwijl men dan daarentegen de *hardheid* en het *vierkante* de afgetrokkene begrippen noemt. Doch, wel beschouwd, is dit onjuist. Een *harde steen* en eene *vierkante tafel* zijn even goed afgetrokkene begrippen als de *hardheid* van een' steen en het *vierkante* van eene tafel, omdat ik van de voorwerpen mijner aanschouwing altoos eerst de eigenschappen, die het begrip van *steen* en van *tafel*, en vervolgens die dat van *hard* en van *vierkant* vormen, denkbeeldig moet afzonderen; en als ik aan de *hardheid* en het *vierkante* alleen den naam van *afgetrokkene* begrippen geef, zou dit verschil eigenlijk slechts daarin bestaan, dat ik mij uit eene eigenschap, die nooit zonder eenig voorwerp onder mijne aanschouwing vallen kan, een afzonderlijk en zelfstandig begrip vorm, terwijl ik in het begrip van een' *harden steen* en eene *vierkante tafel* die eigenschappen met de voorwerpen zamenvat of vereenig; en zoo kan men dan van *deugd*, *wijsheid*, *geleerdheid*, in tegenoverstelling van een deugdzaam mensch, eene wijze daad, een geleerd man, enz. hetzelfde zeggen. Indien wij echter alleen de werkzaamheid van ons denkvermogen, bij het vormen onzer begrippen, tot grondslag leggen, zoo moeten wij *al* onze begrippen *afgetrokken* noemen, omdat zij eerst daardoor van onze *aanschouwingen* onderscheiden zijn (*).

Doch, in de tweede plaats, moeten ook al onze begrippen, om die zelfde reden, *algemeen* genoemd worden: *be-*

(*) Snell, I. D. §. 109.

begrippen van eenig bijzonder voorwerp, hetwelk uit zich zelf niet eenig in zijne soort is, bestaan er niet. B. v. mijne verbeeldingskracht stelt mij een' of meer menschen voor, welke ik gisteren gezien heb; dan is zulks eene *aanschouwing*; ik breng mij dan *die menschen* voor den geest en geene andere. Doch in onze *begrippen* ligt altoos eene zekere algemeenheid, hoe verschillend van *omvang* of *uitgebreidheid* die ook zijn mogen; zij zijn namelijk meer of minder algemeen, veel omvattend of meer bepaald, naar mate zij in hunnen omvang meer of minder andere begrippen bevatten. Het *algemeenste* begrip is dus altoos dat, wat in zijnen aard al de ondergeschikte en meer bepaalde begrippen in zich vereenigt. B. v. in de drie Rijken der Natuur zijn *dier*, *plant* en *delfstof* de algemeenste begrippen, omdat zij die van alle dieren, planten en delfstoffen in zich vereenigen, zonder dat men hier hooger kan opklimmen; *viervoetig dier*, *boom* en *metaal* zijn meer bepaald of van kleiner omvang, doch op hunne beurt wederom meer algemeen dan *paard*, *eikenboom*, *zilver*, enz. Vandaar de onderscheidende benaming van *geslachten* en *soorten*, daar, zoo als de gegevene voorbeelden aantoonen, met de eerste altoos de meest omvattende, en met de laatste de daarin begrepene denkbeelden gemeend worden; iets, hetwelk (gelijk wij nader zullen aantoonen) niet alleen om juist en gemakkelijk te leeren denken, verdient opgemerkt te worden, maar ook in het bijzonder strekt tot de bevordering onzer kennis, daar de kleinste algemeenheid van soort altoos een onnaspeurbaar getal voorwerpen bevat, waarvan eenige weinige genoegzaam zijn, om ons eene duidelijke voorstelling van alle te geven (*).

Tegenover deze onderscheiding onzer begrippen, welke alleenlijk betrekking heeft op derzelver *uitgebreidheid*, moeten wij, in de derde plaats, die van derzelver *inhoud* stellen, welke met de *uitgebreidheid* altoos in eene omgekeerde verhouding staat, dat is, wat een begrip aan *inhoud* meer heeft, heeft het minder aan *uitgebreidheid*, en zoo ook omgekeerd. B. v. het begrip *appelboom* heeft aan *inhoud* meer dan het begrip *vruchtboom*, omdat het meer onderscheidende kenmerken bevat; en even zoo is het ook met *vruchtboom*, in verge-

lij-

(*) SNELL, I. D. §. 110; VILLAUME, §. 22, volg.

lijking van *boom*, en met *boom* wederom, in vergelijking van het algemeenste geslachtsbegrip *plant*; dit laatste wint het, gelijk wij reeds zagen, in *uitgebreidheid*; omdat het alle *boomen*, dus ook alle *vruchtboomen*, en met deze ook alle *appelboomen* in zich begrijpt; doch naar die mate verliest het ook aan *inhoud*, omdat het minder onderscheidende kenmerken bezit; en hoe meer deze zijn, hoe kleiner ook daardoor wederkeerig de *uitgebreidheid* of omvang worden moet (*). — Deze kennis nu, zoowel van de *uitgebreidheid* als van den *inhoud* onzer begrippen (welke men te zamen derzelver *hoegrootheid* noemt) legt den eersten grondslag van al onze wetenschap; want zonder te weten, wat een *begrip* in zich besluit, wat niet, of waardoor het zich van een ander al of niet onderscheidt, zou al ons denken verward en doelloos zijn; en ons verstand zou ons dan even weinig baten, om ons op den weg der kennis en waarheid te geleiden, als onze zintuigen daartoe in staat zouden zijn, indien wij, *ziende* en *hoorende*, niet wisten en onderscheiden konden, wat wij zagen en hoorden.

Doch gelijk het ons bij onze *aanschouwingen* het allereerst om waarheid te doen is, en deze waarheid alleen daarin gelegen is, dat onze gedachte juist overeenstemt met het wezen der zaak, welke wij aanschouwen (zie §. 2.), zoo moeten wij ook bij onze *begrippen* de *waarheid* ten grondslag leggen, en deze bestaat op gelijke wijze in de *overeenkomst* tusschen datgene, wat wij het *begrip* noemen, en de wet van ons denkvermogen, naar welke wij hetzelve vormen, en wel zoo, dat, zonder die overeenkomst, en dus zonder waarheid, het geheele *begrip* vervallen moet. Doch waarin bestaat nu die wet van ons denkvermogen? Alleen daarin, dat wij ons iets *denken kunnen*, en dus in de *mogelijkheid*; en is nu die mogelijkheid eenmaal daar, dan vloeit er aanstonds eene *noodzakelijkheid* uit voort, in zooverre, namelijk, de grondslag, waarop wij ons *begrip* vestigen, maakt, dat hetzelve juist zoo zijn *moet*, en niet anders zijn *kan* als wij het ons vormen. Dit kan men zich wederom ophelderen door onze aanschouwingen tot voorbeeld te nemen. Wanneer noem ik van twee dieren, welke ik zie, het eene een *paard*, en het andere een' *ezel*? Immers wanneer het eene al de ken-
mer-

(*) VILLAUME, §. 27 en 28.

merken van een *paard*, en het andere die van een' *ezel* heeft; en het is alleen uit de vereeniging van al die kenmerken, dat ik de waarheid mijner aanschouwing verklaren kan; welke waarheid daarentegen vervallen moet, zoodra die kenmerken zich *niet alle* vereenigen; b. v. heeft het dier, hetwelk voor het overige naar een paard gelijkt, den kop en het haar van een' ezel, zoo kan ik niet meer met waarheid zeggen, dat het een *paard* is. Even zoo is het nu met onze *begrippen*; derzelver waarheid moet eerst blijken uit de gepaste vereeniging van al de *wezenlijke kenmerken*, die hetzelve zamenstellen; gelijk de vier gelijke zijden en de vier regte hoeken, om het begrip van een *kwadraat* te vormen; waarom men dan ook de opgave dier kenmerken de *verklaring* van het begrip noemt (*). (*Wezenlijke* kenmerken namelijk zijn de zoodanige, zonder welke het begrip niet bestaan kan, b. v. van een' *driehoek* zijn alleen de drie hoeken het *wezenlijk* kenmerk; alle overige zijn *toevallig* of *bijkomend* (†).) Doch men houde in het oog, dat dit alleen te pas komt bij zoodanige begrippen, die uit meer dan één kenmerk bestaan, en dus *zamengesteld* zijn; want zoodra het begrip slechts één kenmerk heeft, waardoor men weet, wat men zich denkt of denken moet; b. v. *rood*, *wit*, *zoet*, *één*, *iets*, enz., zoo noemt men het een *eenvoudig* begrip; en deze zijn voor geene verklaring vatbaar, en hebben die ook niet noodig. Zoodra nu die kenmerken, welke te zamen het *wezen* van het begrip vormen, zich vereenigd laten denken, en dus de overeenstemming met de wet onzes denkvermogens bestaat, is het begrip (*logisch*) *waar* of denkbaar; b. v. een regthoekige gelijkzijdige vierhoek, — een scherphoekige gelijkzijdige driehoek, — omdat vier gelijke zijden en vier regte hoeken, drie gelijke zijden en drie scherpe hoeken, zich in ééne figuur vereenigd laten denken; dit is dus *mogelijk*; doch uit die mogelijkheid ontstaat nu, volgens die zelfde wet des denkvermogens, eene noodzakelijkheid; want de figuur, welke uit de twee eerste kenmerken ontstaat, kan nooit anders dan een *kwadraat* worden, en de twee laatste kenmerken *moeten* altoos eenen *gelijkzijdigen driehoek* vormen. Doch neem ik nu daarentegen in het begrip kenmerken op,

(*) Hierover nader in §. 15.
(†) Zie SNELL, I. D. §. 113.

op, die tegenstrijdig zijn en zich niet vereenigd laten denken, zeg ik, b. v., een *driehoekig kwadraat*, een *regthoekige gelijkzijdige driehoek*, zoo zijn zulke begrippen (*logisch*) *valsch* of ondenkbaar, en moeten dus vervallen.

Om deze reden nu noemt men het algemeene beginsel, waaruit de waarheid onzer begrippen voortspruit, de *grondstelling der volkomene overeenstemming*, omdat en de gezamenlijke kenmerken met elkander moeten overeenstemmen; en deze wederom met het begrip zelf, zoodat het om het even is, of ik het *begrip* of deszelfs kenmerken noem, en het eene noodwendig in het andere ligt opgesloten. Ook nemen wij *deze* grondstelling als het algemeene beginsel der waarheid in onze begrippen aan, omdat de twee overige grondstellingen, die men hiertoe bijbrengt, uit dat zelfde beginsel ontstaan, en daarop kunnen worden teruggebragt. De eerste derzelve is die *des toereikenden gronds*; dat is: *alles wat men zich denkt, moet een' toereikenden grond hebben, waarom men het zich zoo, en niet anders, denkt*. Dit is even zoo waar en zoo noodzakelijk, als dat men van het geschapene zegt: *Niets bestaat zonder oorzaak*. In een ijder straks genoemde voorbeelden denk ik mij eenen *scherphoekigen gelijkzijdigen driehoek*; dit begrip is waar, omdat de beide opgegevene kenmerken en met elkander en met het begrip overeenstemmen; doch zonder grond kon ik mij dat begrip dan toch niet vormen. — En welke is nu die grond? — De figuur, die mij een vlak voorstelt, binnen drie regte lijnen besloten, noem ik een' driehoek; zijn nu die lijnen even lang, zoo is de driehoek *gelijkzijdig*; doch, ook daardoor is hij *scherphoekig*: de grond derhalve van het begrip is *het besluiten van een vlak binnen drie regte lijnen, die even lang zijn* (x); die grond levert mij, als gevolg, de beide noodzakelijke kenmerken op van *gelijkzijdig* (A) en *scherphoekig* (B), welke kenmerken volkomen met elkander overeenstemmen, omdat zij beide denzelfden grond hebben; A stemt overeen met B, omdat beide een gevolg zijn van x, en wederkeerig is het die grond x, welke maakt, dat ik mij dat begrip zoo vormen *moet*, en niet anders vormen *kan*. Doch, omdat men nu die gevolgen niet altoos als even noodzakelijk kan stellen, b. v. bij het berekenen der waarschijnlijkheid, waarin men met geene mogelijkheid eene Wiskundige waarheid bepalen kan,

zegt

zegt men voorbedachtelijk, dat die *grond toereikend* zijn moet (*).

Even zoo is het met de grondstelling van het *uitsluitend derde*, welke dus luidt: *Tusschen twee tegenstrijdige, doch bestaanbare eigenschappen eens begrips, is geen derde denkbaar.* Eigenlijk is dit ook slechts een gevolg onzer eerste grondstelling *der volkomene overeenstemming*, welke niet duldt, dat twee tegenstrijdige kenmerken te gelijker tijd in één begrip worden opgenomen; want zoodra de kenmerken *tegenstrijdig* zijn, dat is, wanneer het eene ontkent, wat het andere bevestigt, kunnen er slechts *twee* bestaan, en deze sluiten dus noodwendig elk derde uit; b. v. eene lijn is of *regt* of *krom*; een boom is of *levend* of *dood*; de mensch is of *sterfelijk*, of *onsterfelijk*, enz. Doch hieruit volgt nu wederom, dat, zoodra die kenmerken elk op zich zelf in een begrip bestaanbaar zijn (zoo als in de gegevene voorbeelden), ik één derzelve *moet* opnemen, zal het begrip denkbaar zijn; want eene lijn, b. v., die noch *regt* noch *krom*, een boom, die noch *levend* noch *dood* was, zoude ik mij niet kunnen denken. Even gelijk de eerste, verwerpt dus ook deze grondstelling de *tegenstrijdigheid*, doch wil tevens, dat, als elk der twee kenmerken in het begrip bestaanbaar is, één derzelve volstrekt worde opgenomen, om het denkbaar te maken. Het besluit nu, hetwelk men in het geval van *tegenstrijdigheid* tusschen twee kenmerken kan maken, bestaat hierin, dat men van zelven de waarheid of valschheid van het eene door het ontkennen of bevestigen van het andere bekomt, zonder dat eenig begrip zich tusschen beide stellen kan; b. v. eene *regte lijn*, dus *geene kromme*; *geen levende boom*, dus een *doode* (†), enz. Dit is daarentegen geenszins het geval, wanneer de gegevene kenmerken enkel *tegenovergesteld* zijn, gelijk *wit*, *zwart*, *rond*, *vierkant*, enz.; hier ontkent wel het eene, wat het andere bevestigt; doch het tegenstellen van iets bepaalds, *wat ook anders zou kunnen zijn*, doet de tegenstrijdigheid vervallen, zoo als: *wit*, *niet wit* maar *zwart*; *rond*, *niet rond* maar *vierkant*, enz. Hierin kan dus het bevestigen van het eene wel dienen om het andere te ontkennen; doch het ontkennen

(*) Villaume, §. 70, volg.
(†) Villaume, §. 73, volg.

nen van het eene bevestigt daarom geenszins het tegenovergestelde; b. v. een *witte hoed* zegt wel, dat hij *niet zwart* is; doch dat hij *niet zwart* is, bevestigt niet, dat hij *wit* is, want hij kan ook eene andere kleur hebben. Dit onderscheid houde men dus wel in het oog, wil men deze laatste grondstelling met juistheid toepassen.

§. 12.

Onderlinge betrekking, hoedanigheid en vorming der begrippen.

Hetgene wij in onze vorige Les omtrent het verschil tusschen *tegenstrijdige* en enkel *tegenovergestelde* eigenschappen of kenmerken gezegd hebben, brengt ons van zelf op de betrekking, die de verschillende soorten van begrippen op elkander kunnen hebben.

Het kan gebeuren, dat twee of meer begrippen, welke schijnen te verschillen, volkomen dezelfde kenmerken hebben, zoodat het om het even is, of men het eene of het andere stelle; b. v. een *gelijkzijdige* en een *gelijkhoekige driehoek*; hier stel ik het eene begrip wel anders voor dan het andere; doch het kenmerk, hetwelk ik noem, besluit tevens dat, hetwelk ik niet noem, zoodat die beide begrippen ten volle gelijk zijn, of eigenlijk slechts één begrip uitmaken, hetwelk ik op eene verschillende wijze voorstel; even zoo is het met andere dergelijke begrippen, als *mensch*, *aardbewoner*; *dier*, *redeloos schepsel*; *God*, *de Almagt*, *de Schepper*, enz.; men noemt dezelve dan doorgaans *wederkeerige* of *gelijkduidende* begrippen, en zoodra zij dit zijn, kan men altoos het eene voor het andere stellen. Doch dit houdt op, zoodra er het minste verschil van kenmerken bestaat, al is dit nog zoo gering; want ook ten opzigte van de meerdere of mindere gelijkheid staan de begrippen met elkander in eene meer of minder naauwe betrekking; b. v. de begrippen *mensch* en *dier* staan tot elkander in eene naauwere betrekking dan *mensch* en *plant*, *dier* en *delfstof*; de begrippen *boom* en *heester*, *tijger* en *luipaard*, hebben meer gelijke kenmerken onderling, dan *boom* en *gras*, *tijger* en *slang*. Bij deze meerdere of mindere gelijkheid nu komt het te pas, of het eene begrip in

de uitgebreidheid of omvang van het andere besloten ligt, zoo als *visch* in dat van *dier*, *rozeboom* in dat van *plant*, *kwadrant* in dat van *vierhoek*, enz. Zoo ja, noemt men het eerste, met betrekking tot het tweede, *ondergeschikt*, en het besluit, hetwelk men van het eene tot het andere maken kan, is altoos van het *ondergeschikte* tot het *uitgebreidere* (van de *soort* tot het *geslacht*; zie §. 11); gelijk *visch*, dus ook *dier*, *rozeboom*, dus ook *plant*, enz., maar niet wederkeerig; want alle *dieren* zijn geene *visschen*, en alle *planten* geene *rozeboomen*. — Voorts blijkt nu wederom hieruit, dat twee of meer begrippen te zamen dienen kunnen, om één hooger begrip te vormen, en dat zij dus, met betrekking tot elkander, *zamenstellend* kunnen genoemd worden, gelijk *viervoetig dier*, *vogel*, *visch*, *insekt*, enz., dienen, om te zamen het begrip *dier* daar te stellen. Deze nu zijn altoos met elkander aan één hooger begrip *ondergeschikt*; doch nu kan men wederom het onderscheid maken, of zij *uitsluitend* of *zamenstemmend* zijn. In het zoo even opgenoemde voorbeeld zijn de begrippen onder elkander *uitsluitend*; want als ik van een *vogel* spreek, sluit ik daardoor alle andere soorten van dieren uit, even als ik door het begrip van eenen *scherphoekigen driehoek* alle *regthoekige* en *stomphoekige* uitsluit, terwijl zij desniettemin te zamen het begrip van *dier* en *driehoek* daarstellen. In deze betrekking levert het eene begrip geen besluit tot het andere op, dan voor zooverre zij alle in de eigenschappen van het naastbijgelegene hoogere begrip deelen, waaraan zij ondergeschikt zijn, zoo als van *vogel* tot *visch* alleen het besluit geldt, voor zooverre zij beide *dieren* zijn. Laten zich daarentegen twee zulke zamenstellende begrippen ook vereenigd denken, zoodat zij alleenlijk als de verschillende doch *zamenstemmende* kenmerken van één hooger begrip aan te merken zijn, zoo is het besluit altoos zoo, dat het eene in het andere deelen *kan*, doch niet, dat het daarin deelen *moet*; b. v. *gelijkzijdig* en *vierhoekig* zijn *zamenstemmende* kenmerken, omdat beide tot het begrip van een *kwadraat* behooren, zonder elkander uit te sluiten, want eene *gelijkzijdige* figuur kan *vierhoekig* zijn, en eene *vierhoekige gelijkzijdig*, doch het eene volgt niet noodzakelijk uit het andere. Als ik tot het begrip van een *verdienstelijk mensch* vorder, dat hij en *kundig* en *werkzaam* is,

zijn deze beide kenmerken zamenstemmend; doch zij leveren, tot elkander geene noodzakelijke gevolgtrekking op, want een *kundig* mensch is niet altoos *werkzaam*, en een *werkzaam* mensch niet altoos *kundig*. Alleen dan kan dit het geval zijn, wanneer van zulke *zamenstemmende* kenmerken het eene op zich zelf reeds een noodzakelijk gevolg is van het andere, waarin men dan slechts heeft op te merken, wat de oorzaak, wat het gevolg is; zoo stemmen, in het te voren opgegevene voorbeeld van een' driehoek, de beide kenmerken *gelijkzijdig* en *scherphoekig* te zamen, doch zoo, dat men van dezelve het laatste als een gevolg van het eerste beschouwen moet, en dus daarom de gevolgtrekking van het eerste tot het laatste noodzakelijk is, echter geenszins omgekeerd, want een *gelijkzijdige* driehoek *moet scherphoekig* zijn, doch een *scherphoekige* driehoek behoeft niet *gelijkzijdig* te zijn.

Dit zij genoeg over de onderlinge betrekking onzer begrippen. Thans blijft ons nog de vraag ter beantwoording over, *hoe* het ten onzen opzigte met de begrippen, die wij vormen, gesteld is; of de wijze, waarop ons verstand *ons* die voorstellingen, welke wij begrippen noemen, geeft, altoos dezelfde is; of hetgene *wij* van die voorstellingen *weten*, altoos genoegzaam is, om ons tot de waarheid te geleiden? Wij noemen dit doorgaans, met één woord, de *hoedanigheid* onzer begrippen. Ook hier wederom gaat het ons even als bij de beschouwing der voorwerpen buiten ons, waarvan wij meer of minder weten, naar mate wij bij ons beschouwen met meer of minder opmerkzaamheid te werk gaan, of ook wel naar mate de wijze, waarop zich die voorwerpen zelve aan ons vertoonen, ons daartoe in staat stelt. Het kan, b. v., gebeuren, dat ik des nachts of in de schemering eenig voorwerp gewaarword, zonder dat ik evenwel zeggen kan, *wat* het is, een levend of een onbezield wezen, een mensch of een dier, een boom of een huis, enz. en met dat al heb ik er eene voorstelling van, doch dezelve is *duister*, omdat ik het voorwerp niet goed onderscheiden kan. Wordt nu die duisterheid opgeklaard, zoodat ik b. v. een' *boom* kan onderscheiden, zoo is mijne voorstelling *klaar*; doch zij blijft nog *onduidelijk*, zoo lang ik deszelfs verschillende deelen, de takken, bladeren, enz. niet kan onderscheiden. En even zoo is het met onze begrippen. Zoo lang

het

het begrip, hetwelk wij ons vormen, zoo is, dat wij ons de kenmerken, waardoor het van andere begrippen onderscheiden is, niet bewust zijn, is het ons *onduidelijk;* maar kunnen wij daarentegen al de kenmerken, die tot hetzelve vereischt worden, onderscheiden en opgeven, zoo mogen wij het *duidelijk* noemen, omdat wij alsdan in staat zijn, om die kenmerken als de bestanddeelen van het begrip *aan te duiden.* Doch even als onze aanschouwingen allengs en trapswijze van *duister klaar*, en eindelijk volkomen *duidelijk* kunnen worden, zoo is het ook met onze begrippen, waarin, door toenemende kennis en oefening, elke overgang tot meerdere klaarheid of duidelijkheid langzaam en schier onmerkbaar geschieden kan.

Desniettemin kunnen en moeten wij in dien overgang eenige vaste punten van onderscheiding bepalen. Ingevalle een begrip *onduidelijk* is, kan hetzelve of *duister*, of *klaar*, of *verward* zijn. *Duister* noem ik hetzelve, als ik niets meer weet, dan dat ik mij een begrip vorm, zonder zelfs in staat te zijn, om mij zelven de bepaalde kenmerken daartoe voor te stellen, even als ik zeggen kan *iets te zien*, zonder te weten *wat.* Als ik mij b. v. een begrip moest vormen van een *spook*, zou dit nooit anders dan *duister* kunnen zijn, want ik zou volstrekt niet weten, welke kenmerken ik daartoe moest bijeenbrengen. *Klaar* noem ik daarentegen mijn begrip, wanneer ik mij zelven wel bewust ben, *wat* ik mij voorstel, even als wanneer ik mij wel bewust ben, dat ik een' *boom* zie en geen *huis*, maar wanneer tevens het *eenvoudige* der voorstelling mij niet in staat stelt, om, door het bijeenbrengen der menigvuldige kenmerken, het begrip zoodanig aan te duiden, dat men het *daardoor* van alle andere begrippen onderscheiden kan. Hiertoe behooren, gelijk wij reeds in onze vorige Les hebben aangemerkt, de begrippen van kleuren en klanken, van zekere gewaarwordingen van reuk of smaak, van Mathematische punten en lijnen, van eenheid, tegenwoordigheid, enz.; want dat ik mij in mijn denkbeeld iets *wit* of *zwart* voorstel, dat ik mij het begrip van *bitter*, *zuur* of *zoet* vorm, dat ik mij een *punt* of eene *lijn* denk, kan ik, hoe klaar het mij zelven is, aan een' ander' niet door bepaalde kenmerken beduiden. Hiertegenover nu stelt men een *verward* begrip, wanneer de menigvuldige kenmerken, die hetzelve

zamenstellen, *door gebrek aan kennis van onze zijde*, niet behoorlijk onderscheiden worden; b. v. als ik in de Meetkunde de kenmerken van eene *ruit* of *rhombus* niet naauwkeurig bepaal, en ik daardoor die figuur met een *kwadraat*, een *parallelogram* of een *trapezium* verwar; even zoo kan ik andere begrippen, die eenige gelijkheid of naauwe betrekking tot elkander hebben, b. v. *regt* en *billijkheid*, *vernuft* en *geleerdheid*, *nuttigheid* en *noodzakelijkheid*, en dergelijke, met elkander verwarren, alleen door het niet juist onderscheiden der kenmerken, die aan ieder derzelve eigen zijn.

Hieruit blijkt dus reeds, hoe ongenoegzaam zoowel *duistere* als *verwarde* begrippen ons zijn, als het ons om juiste kennis en waarheid te doen is; want hoe zullen wij immer oordeelen, en uit ons oordeelen juiste gevolgen kunnen trekken, indien wij ons de begrippen, die daartoe den eersten grondslag moeten leggen, niet met juistheid en waarheid kunnen voorstellen? Wij zouden dan immers bij ons redeneren even vermetel te werk gaan, als indien wij zeiden: „Dat huis is fraai," zonder te weten of hetgene wij zagen wel een *huis* was; of even dwaas, als wanneer wij een' *wilgenboom* lieten omhakken om er *eiken* planken uit te zagen. Kunnen wij een begrip, omdat het eenvoudig is, alleen tot *klaarheid* voor ons zelve brengen (hetgene dan veelal slechts van de opmerkzaamheid onzer beschouwing afhangt), dan is deze klaarheid ook ten volle genoegzaam, en het zoude even ondoelmatig zijn het hierin verder te willen brengen, als wanneer wij de waarheid van ons *gevoel* of van onze *zelfbewustheid* wilden gaan betoogen (*). Doch zoodra het begrip uit verschillende kenmerken kan en moet worden verklaard, en alzoo tot *duidelijkheid* kan gebragt worden, dan moeten wij het daarin ook zoo verre zoeken te brengen, als de aard der zaak zulks toelaat, en onze behoefte naar kennis het vordert. Die *duidelijkheid* derhalve, waarvan wij spreken, heeft verschillende trappen; zij kan, ja zij behoeft ook bij alle menschen niet dezelfde te zijn. Genoeg zij het ons, hieromtrent op te merken, dat *het begrip*, hetwelk men vormt, eerst dan *volkomen duidelijk* is, wanneer men van elk der opgegevene kenmerken in het bijzonder wederom een *duidelijk* begrip vormen kan, en zoo voortgaat, totdat men

(*) Zie §. 7 en 9.

men op de *eenvoudige* of *klare* begrippen gekomen is, die geene verdere verduidelijking toelaten of vereischen. B. v. het begrip van een werktuig, uit verscheidene staande en liggende cilinders, raderen, spillen, standers, hefboomen, enz. zamengesteld, kan mij eerst dan volkomen duidelijk zijn, wanneer ik mij ook van elk dier deelen een duidelijk begrip kan maken, en ik dus, niet alleen door eene vlugtige aanschouwing weet, wat men een' cilinder, een rad, eene spil, een' hefboom, enz. noemt, maar ook van een' cirkel, een middelpunt, een' hoek, van een staand en liggend vlak, van loodregt, waterpas en evenwijdig, ja tot van eene lijn en een punt, of *duidelijke* of *klare* begrippen vormen kan.

Voor zulk eene *duidelijkheid* evenwel zijn niet alle begrippen vatbaar, en te dezer plaatse komt het er op aan, dat wij een onderscheid maken, hoe wij onze begrippen vormen, onmiddellijk uit onze *aanschouwing* (deze noemt men *gegevene begrippen*), of uit de enkele voorstelling van ons *denkvermogen* (*gemaakte begrippen*). In de Natuurlijke Historie b. v. is het begrip van eene zekere soort van dieren, planten of delfstoffen, altoos slechts een *gegeven begrip*, omdat wij daartoe alleen door aanschouwing de *uitwendige* kenmerken opzamelen, ten einde daardoor dat begrip van alle andere begrippen te kunnen onderscheiden. Hierin spreekt het dus van zelf, dat wij met eene zekere mate van duidelijkheid, zoo verre namelijk als onze aanschouwing ons brengen kan, tevreden moeten zijn, en dat eene *volkomene duidelijkheid*, die ons de inwendige kracht, natuur, mogelijkheid en noodzakelijkheid van het bestaan dier kenmerken verklaart, buiten ons bereik ligt. — In de *gemaakte begrippen*, daarentegen, waarin het verstand, zonder dat er eene onmiddellijke aanschouwing behoeft vooraf te gaan, de *inwendige* kenmerken tot het begrip bijeenzamelt, en daardoor de mogelijkheid en noodzakelijkheid van hetzelve daarstelt, kunnen wij het altoos tot eene volkomene duidelijkheid brengen, omdat het verstand, zonder eene duidelijke voorstelling der kenmerken, buiten staat zou zijn, om het begrip zelf te vormen; want zonder dat men eerst de deelen heeft, kan men nimmer een geheel daarstellen. Dit is nu b. v. het geval met alle Wiskundige begrippen; want om het begrip van een' *cirkel*, een' *kloot*, een' *hoek*, een *kwadraat*, enz. te vormen, heb ik geene voorafgaande aanschouwing

wing van ronde of hoekige voorwerpen noodig; mijn verstand zelf stelt mij die begrippen als ter mijner aanschouwing voor. — Doch hier zegt gij wellígt: „ Welnu, als het dan mogelijk is, om zonder voorafgaande „ aanschouwing een begrip te vormen, zoo kan ons ver- „ stand het aanschouwings - vermogen wel missen, en „ dan vervalt hetgene vroeger daaromtrent gezegd is." — Niet te haastig: veroorloof mij, u met eenige vragen te beantwoorden. Kunt gij u wel een' reus verbeelden, zes Nederlandsche ellen hoog? — o Ja. — En hebt gij er ooit zoo een' gezien? — Neen! — En hoe kunt gij u dan die voorstelling geven? — Door mij een' mensch voor te stellen veel grooter dan de menschen, die ik dagelijks zie. — Dus heeft de aanschouwing van een' *mensch* deze uwe voorstelling toch moeten voorafgaan? — o Ja! — Maar is nu de aanschouwing van een *zoo groot* mensch ook onmiddellijk bij u voorafgegaan? — Neen. — En toch kunt gij u door de hulp uwer verbeeldingskracht zulk een wezen *denken*, hetwelk gij niet vooraf gezien hebt; hoe komt dit? Immers omdat gij de eigenschap van *groot*, die gij ook nooit zoudt hebben leeren kennen, dan door te voren de verschillende voorwerpen uwer aanschouwing met elkander te vergelijken, hier bepaaldelijk aan een menschelijk wezen hebt toegekend. Op die wijze nu kan het verstand, hetwelk zich in zijne werkzaamheid altoos van het vermogen der verbeeldingskracht bedient, door het opmerken en afzonderen van zekere eigenschappen, begrippen vormen, die, *zoo als* zij gevormd worden, evenmin door eene aanschouwing onmiddellijk behoeven te worden voorafgegaan, als de beelden, die ons onze scheppende verbeeldingskracht voorstelt (zie §. 8). Schoon dus het verstand tot het vormen van die begrippen, welke alleen uit de inwendige kenmerken van mogelijkheid en noodzakelijkheid bestaan, geene onmiddellijk voorafgaande aanschouwing noodig heeft, kan het toch evenmin als de verbeeldingskracht, het aanschouwingsvermogen missen; omdat wij zonder hetzelve geene bewustheid zouden hebben van het bestaan van voorwerpen buiten ons, en dus ook niet van derzelver eigenschappen en kenmerken. Om het begrip van een' *cirkel* of een' *kloot* te vormen, behoef ik onmiddellijk te voren geene *schijf* en geen' *bal* te beschouwen; doch indien ik in het geheel niet in staat ware eenig voorwerp, hetwelk rond

was,

was, of wezen kon, te aanschouwen, zoo zoude ik van geene gedaante, en dus ook niet van *rond*, evenmin als van *drie-* of *vierkant* eenig denkbeeld kunnen hebben; ik zou mij geen begrip van iets *groots* kunnen vormen, indien ik niet, door het aanschouwen en vergelijken van verschillende voorwerpen, de betrekkelijke kenmerken van *groot* en *klein* had leeren kennen; ik zoude mij van *deugd* en *regt*, van *schoonheid* en *evenredigheid*, enz. geene begrippen kunnen vormen, zonder dat mijn in- en uitwendig ervaringsvermogen mij met derzelver kenmerken had bekend gemaakt; en evenwel vormt zich het verstand, zonder de dadelijke hulp der aanschouwing, het denkbeeld (*ideaal*) van *deugd* en *regt*, van *schoonheid* en *evenredigheid*, enz. Dit nu is met de *gegevene begrippen* het geval niet. Ik kan mij, zonder eene voorafgaande aanschouwing, hetzij in de Natuur, hetzij door middel eener naauwkeurige afbeelding of beschrijving, geen begrip vormen van een' palmboom, van een' olifant, van kwikzilver, enz., omdat hetzelve altoos uit de uitwendige kenmerken dier voorwerpen zelve moet worden opgemaakt, waardoor ik die dan van andere dieren, planten en delfstoffen onderscheiden kan. Mijne verbeeldingskracht kan mij wel uit verschillende voorwerpen mijner aanschouwing een nieuw beeld of voorstelling scheppen; doch het verstand kan hier niets dan uit de aanschouwing zelve de blijkbare en in het oog loopende kenmerken opnemen, afzonderen, en alzoo tot eenheid van begrip brengen; met andere woorden: in een *gegeven begrip* merkt het verstand slechts op en zondert als kenmerken af datgene, wat zich aan onze aanschouwing voordoet; b. v. als het een dier geldt, of het kruipt, zwemt, loopt of vliegt; hoedanig het maaksel is van het ligchaam, van bek, snavel of muil, van pooten, klaauwen of vinnen; hoedanig de gesteldheid is der huid, welke kleur die heeft, of zij kaal, dan wel met haar, wol, veêren of schubben bedekt is, enz. Van dit alles is het niet in staat zich, zonder aanschouwing, en alleen uit eigene kracht en volgens eigene wetten, iets daar te stellen. Doch daarentegen kan hetzelfde verstand of denkvermogen, zoodra het zich slechts eenmaal van de mogelijkheid eener gedaante bewust is, uit eigene beweging het begrip van een *punt* of eene *lijn* vormen; en kan het dat, zoo vormt het eveneens uit drie lijnen een'

driehoek, uit vier lijnen een *vierkant*, enz. Met de bewustheid van het bestaan van voorwerpen, vormt het eigenwillig het begrip van *oorzaak* en *uitwerksel*; met de bewustheid van *goed* en *kwaad*, *schoon* en *leelijk*, vormt het de begrippen van *deugd* en *regt*, *ondeugd* en *boosheid*, enz. Hierom noemen wij dan ook deze laatste soort *gemaakte*, dat is, uit eigene denkkracht gevormde begrippen; en het zijn alleen deze, die het verstand in staat is volkomen duidelijk te *verklaren* en te *bepalen*; terwijl het zich in de *gegevene* begrippen met de *beschrijving* van hetgene de aanschouwing gegeven heeft, vergenoegen moet. Doch hierover nader in eene onzer volgende Lessen.

§. 13.

Aaneenschakeling der denkbeelden.

Wij hebben in onze vorige Les kunnen zien, hoe naauw het verstand, bij de vorming der begrippen, met het aanschouwings-vermogen en de verbeeldingskracht in verband staat. Dit zelfde nu is het geval met datgene, wat men de *aaneenschakeling der denkbeelden* noemt; want de werkzaamheid des verstands kan zich uit haren eigenen aard niet bij het vormen van enkele begrippen bepalen; dit is wel de eerste verrigting van het denkvermogen; dit legt wel den eersten grondslag, waarop wij verder tot *redeneeren* kunnen overgaan; doch om te kunnen redeneren, en langs dien weg naar kennis en waarheid te streven, moeten wij onze eenmaal gevormde begrippen ook geregeld en gemakkelijk kunnen verbinden en aaneenschakelen. Hoe wij evenwel onze begrippen tot het daarstellen van een *oordeel* en het maken eener *gevolgtrekking* moeten verbinden, en naar welke grondregelen wij hierin behooren te werk te gaan, zullen wij nader zien; thans willen wij alleen gadeslaan, hoe de Natuur zelve ons denkvermogen daartoe den weg heeft aangewezen, hoe door middel der verbeeldingskracht eene onwillekeurige *aaneenschakeling onzer denkbeelden*, of liever in het algemeen, *onzer voorstellingen* ontstaat, welke wij slechts behoeven te volgen en te wijzigen, en door eene doelmatige oefening, zoowel tot het geregeld denken en re-

redeneren, als tot de uitbreiding en ontwikkeling onzer kennis, dienstbaar kunnen maken.

Doorgaans ſtelt men twee hoofdregelen vast, tot welke men heeft opgemerkt, dat deze werkzaamheid onzer ziel zich brengen laat: 1. de wet van *gelijktijdigheid en gevolg*, en 2. de wet van *gelijkvormigheid en tegenſtelling*.

Op grond van de eerſte dezer wetten, ſchakelt zich van zelve de eene voorſtelling aan de andere, wanneer zij door *gelijktijdigheid* op elkander eene naauwe betrekking hebben. B. v. bij het wederzien van eene plaats, waar men in vroegere jaren leefde, of eenig belangrijk voorval bijgewoond heeft, herinnert men zich veelal levendig dien tijd en datgene, wat daar gebeurd is, terwijl wij zonder die aanleiding, al is het, dat dezelve alleen door onze verbeeldingskracht wordt te weeg gebragt, niet ligt op de gedachten dier bijzonderheden zouden gekomen zijn. Even zoo brengt ons zeker belangrijk voorval, zeker merkwaardig tijdſtip in ons leven, zekere gedenkwaardige ontmoeting, b. v. eene gedane reize, een bezoek of iets dergelijks, de kleinere bijomſtandigheden te binnen, welke daarbij plaats hadden; of ook omgekeerd, kan ons de herinnering dier omſtandigheden aanleiding geven, dat wij ons de geheele hoofdzaak voorſtellen. Het is op dien zelfden grond, dat de voorſtelling van een of ander groot man, ja de namen ſlechts, van een' COLUMBUS, een' COOK, een' WILLEM I, een' DE GROOT, een' DE RUITER, ons derzelver gewigtige ontdekkingen, heldendaden en onſterfelijke verdienſten herinneren. CESAR beſchouwde eens met bewondering het ſtandbeeld van ALEXANDER *den Grooten*, en terſtond had hij de geheele reeks van deszelfs heldhaftige bedrijven voor oogen, en werd daardoor onwillekeurig tot de navolging derzelve ontvlamd. Doch niet alleen wekken de namen van beroemde mannen de herinnering hunner bedrijven op, maar zelfs zijn zekere teekenen, klanken, woorden of ſlechts gebaren genoegzaam, om, door die zelfde werkzaamheid onzer ziel, gedachten en voorſtellingen voor onzen geest te brengen, die, zoowel op ons zelve als op anderen, den gewigtigſten invloed kunnen uitoefenen. Een woord herinnert ons de zaak, die het beteekent. Het trompettengeſchal, of het roeren der trom, roept den krijgsman te wapen. Een ſein van het Admiraalsſchip beſtuurt de

bewegingen der ganſche ſcheepsmagt. En hoe vele voorbeelden zou men niet kunnen bijbrengen, dat een beduidende blik, een krachtig woord, een veelbeteekenende wenk genoegzaam zijn, om geheele reekſen van gedachten op te wekken, die op het beſturen onzer daden de krachtdadigſte uitwerking hebben. De weerlooze MARIUS ontwapende den ſoldaat, die kwam om hem te vermoorden, door zijn' vlammenden blik en de eenvoudige vraag: „Zult gij CAJUS MARIUS dooden?" — SCIPIO, door zijne ondankbare medeburgers ten onregte beſchuldigd, verijdelde het geheele regtsgeding, door te zeggen: „Burgers! heden is het de dag, waarop ik „HANNIBAL overwon, laat ons naar het Kapitool „gaan, om de Goden te danken!" — Wanneer wij de Geſchiedenis der Staatsomwentelingen doorloopen, welk eene indrukmakende kracht zien wij dan niet, dat één enkele kreet, ééne enkele leus van opſtand heeft, om geheele bevolkingen de wapenen te doen aangorden? Welk Nederlander weet niet, hoe, in vroegere tijden, de ſchimpnaam van *Geuzen* voor den Vrijheidlievenden een eertitel werd, en hoe in later tijd de Oud-Hollandſche vlag, en de kreet van *Oranje boven!* den algemeenen ſchok te weeg bragt, die het juk der Franſche heerſchappij deed nedervallen? Immers welke voorſtellingen en herinneringen waren er niet met deze enkele uitdrukkingen verbonden!

Even zoo is het met het verband tusſchen de voorſtellingen van *oorzaak en gevolg*. Donder, blikſem en ſtorm wekken onwillekeurig, ook bij den minst vreesachtigen, de gedachte op aan de ſchade en de verwoesting, die daardoor kan veroorzaakt worden. Eene enkele korrel buskruid doet ons al ſpoedig denken aan de ſchrikkelijke gevolgen, welke de uitbarſting van eene kleine of groote hoeveelheid daarvan gehad heeft, en hebben kan; en wie vereert of verfoeit den uitvinder niet, naar mate men of van de heilzame of van de afſchuwelijke gevolgen der uitvinding getuige is? — Een blik op de Kaart van *Amerika* doet ons aan deszelfs ontdekker COLUMBUS denken; doch ook wat bevestigde dezen in het denkbeeld, dat men, den *Oceaan* westwaarts overſtevenende, land en wel bewoond land moest aantreffen? Immers dit, dat men op den *Oceaan* en op het eiland *Madera*, met een' westewind, ſtukken hout had zien aandrijven, die door menſchenhanden kunſtig besneden

Wa-

waren? Hier was dus het denkbeeld van de *oorzaak*, die zich onmiddellijk met de aanschouwing des *gevolgs* verbond, in eenen COLUMBUS van evenveel belang voor de nawereld, als het omgekeerde in eenen LAURENS KOSTER, toen deze zich in den *Haarlemmerhout*, met het snijden van letters uit beukenbast, ten gevalle zijner kleinkinderen, bezig houdende, daardoor op het denkbeeld werd gebragt, welk een' onberekenbaren invloed deze toevallige uitvinding op de wetenschappen hebben konde, en dit denkbeeld hem dus natuurlijk tot het volmaken derzelve moest aansporen.

Deze grond tot de aaneenschakeling onzer denkbeelden is dus niet alleen bij uitvindingen en ontdekkingen (waartoe men eene menigte van voorbeelden zou kunnen bijbrengen), maar in het geheel in alle wetenschappen hoogstbelangrijk. De geheele omvang b. v. der Natuurkundige wetenschappen, waarin wij dus ook de kennis van het menschelijk ligchaam en de Geneeskunde besluiten, berust eeniglijk op deze werkzaamheid der ziel, waardoor zij de voorstellingen van *oorzaak* en *gevolg* aan elkander verbindt. Zonder dezelve zou een NEWTON niet, door den val van een' appel, op de gedachte eener algemeene wet der zwaartekracht zijn gekomen; zou geen FRANKLIN, door het navorschen van de eigenschappen der *elektriciteit*, op het denkbeeld van bliksem-afleiders gebragt zijn geworden. Hoe zou het den Geneeskundige aan het ziekbed mogelijk zijn, den aard der ziekte en de kracht zijner geneesmiddelen te kennen en juist te berekenen, zonder dat zich onmiddellijk het verband tusschen *oorzaak* en *gevolg* voor zijn' geest stelde? Hoe zou het zonder deze aaneenschakeling mogelijk zijn, de geschiedenis der menschheid wijsgeerig te beoefenen, en zelfs tot de besturing van ons dagelijksch leven aan te wenden; terwijl wij nu langs dezen weg in staat gesteld worden, om, door een' enkelen blik, de geschiedenis van geheele volken te overzien, en alles, wat zich daarin aan ons voordoet, te bevatten en te verklaren.

Gelijkvormigheid en tegenstelling noemden wij als de tweede wet, naar welke onze ziel hierin te werk gaat. De eene mensch herinnert ons een' anderen, de eene gewaarwording eene andere, enz. door derzelver onderlinge *gelijkvormigheid*; en ook deze aaneenschakeling onzer voorstellingen is van onbegrijpelijk veel belang voor de ontwikkeling onzer kennis, en de oefening

 van

van ons verstand. Immers wien is het wel niet gebeurd, dat hij, over eene of andere meer of minder gewigtige zaak nadenkende, ongemerkt bijna van het eene denkbeeld op het andere kwam, en alzoo met zijne gedachten en redenering eene geheele reeks van denkbeelden en voorstellingen doorliep, waarvan hij eindelijk niet dan door *gelijkvormigheid* of *tegenstelling* de schakel wedervinden kon? Zoo toch kunnen geheele gesprekken zich op eene leerzame en belangrijke wijze aaneenschakelen; en hoe ware dit mogelijk, zonder dat zich hiertoe onze zinnelijkheid, onze verbeeldingskracht en ons verstand onderling de hand boden. Ongetwijfeld hangt hier, gelijk over het geheel in de werkzaamheid onzer zielsvermogens, zeer veel af van ons werktuigelijk zamenstel, van de meerdere of mindere levendigheid onzer verbeeldingskracht; van de vlugheid van ons bevattingsvermogen, van den omvang, de juistheid en de helderheid onzer kennis, kortom van geheel onze geaardheid en ons karakter; doch ook juist daarom levert de verschillende wijze, waarop zich bij verschillende menschen de denkbeelden aaneenschakelen, eene rijke bron op tot *menschenkennis*. Zal men b. v. niet te regt bij hem, wien deze aaneenschakeling telkens op zijn eigen Ik terugbrengt, eene overgroote neiging tot eigenliefde en verwaandheid opmerken? Spreekt het bijna niet van zelf, dat de neiging, b. v. tot zingenot, hebzucht, kwaadsprekendheid, enz. zich veelal verraadt uit de wijze, waarop deze of gene het eene denkbeeld uit het andere weet af te leiden of aan hetzelve te verbinden? Verried de met vrouwekleederen getooide ACHILLES zijn geslacht niet, toen hij naar het zwaard greep, — ALEXANDER *de Groote* zijn' onverschrokken' moed niet, toen hij den ontembaren *Bucephalus* bereed? Kon men uit de kinderlijke trekken van onverfaagdheid en schranderheid in eenen DE RUYTER en DE GROOT (om niet meer sieraden onzes Vaderlands te noemen) hun karakter en toekomstige grootheid niet voorspellen? En zou dan niet bij ieder ander mensch deszelfs heerschende neiging, hetzij ten goede, hetzij ten kwade, worden gekenmerkt door de wijze, waarop hij onwillekeurig zijne gedachten leidt, bepaalt en aaneenschakelt?

Passen wij nu deze werkzaamheid van ons zielsvermogen meer bepaaldelijk toe op de uitbreiding onzer kennis, de oefening onzes verstands en de ontwikkeling

van ons denkvermogen, dat in die beschouwing daartoe wederom allerbelangrijkst. Vooreerst als wij door *gelijkvormigheid* of *tegenstelling* van de eene voorstelling op de andere worden gebragt: vooronderstel b. v. dat, bij de beschouwing der Natuur, een of ander voorwerp de herinnering opwekt van een of meer dergelijke voorwerpen, die wij te voren gezien hebben, zoo worden wij daardoor terstond tot vergelijking en vervolgens tot onderzoek gebragt; tot dit onderzoek zouden wij niet komen, indien onze ziel dit vermogen der aaneenschakeling niet bezat, en daar het ongetwijfeld den eersten grond legt tot eene wetenschappelijke kennis, zouden wij dan ook met hetzelve van het verkrijgen van zoodanig eene kennis verstoken zijn. Hoe zouden wij met eenige gemakkelijkheid en vlugheid begrippen kunnen vormen van hetgene onder onze aanschouwing valt, indien de voorstelling van hetgene zich aan ons vertoont, zich niet onwillekeurig met datgene verbond, wat wij te voren reeds hadden waargenomen? De onderscheiding der voorstellingen in *geslachten* en *soorten*, het vormen van een *geheel* uit de voorstelling van deszelfs *deelen*, iets, hetwelk tot het verkrijgen eener wetenschappelijke kennis een hoofdvereischte is, berust alleenlijk op het *vermogen* der *aaneenschakeling* op grond der *gelijkvormigheid*; dieren, planten en delfstoffen, die onderling eenige gelijkheid hebben, worden door den beoefenaar der Natuurlijke Historie tot dezelfde *soort*, of hetzelfde *geslacht* gerekend; en hoe bezwaarlijk zou zich die gelijkheid laten vinden, indien, daar zich toch alles niet tegelijk aan zijne aanschouwing kan voordoen, de voorstelling van het eene voorwerp niet die van andere opwekte! Ook de *tegenstelling* ligt bij deze wederopwekking der denkbeelden, naar aanwijzing onzer natuur, tot grond. Immers vele eigenschappen der dingen leeren wij eerst regt door vergelijking, en wel bepaaldelijk door *tegenstelling* kennen; het witte kleed vertoont zich zonder twijfel het helderst, als het bij het zwarte kan afsteken, terwijl het bij de sneeuw die helderheid zal verliezen; de Schilder doet het licht zijner schilderij eerst dan regt uitkomen, als hij hetzelve met de donkere partijen in tegenstelling brengt. En zeggen ons onze eigene gewaarwordingen, de ondervinding van onzen toestand niet hetzelfde? Wordt ons bij ziekte niet het krachtdadigst de gezondheid herinnerd?

 Stelt

Stelt hij, die ook over het lot zijner medemenschen nadenkt, zich den toestand van armoede en gebrek niet dan het levendigst voor oogen, wanneer hij de voorregten der wereldsche goederen volop geniet? Komen ons de ellenden van tweedragt, vervolging en oorlog, waardoor zoo menig Land en volk geteisterd wordt, niet onwillekeurig voor den geest, wanneer wij in ons Vaderland en in onze huisgezinnen de genoegens van eensgezindheid en vrede mogen smaken? — Hoe krachtig en juist doet niet die grond der *tegenstelling* bij de beoefening der wetenschappen, denkbeelden in ons oprijzen, die licht en waarheid verspreiden over datgene, wat wij ons ter beschouwing voorstellen! De groote Geschiedschrijver GIBBON zat te *Rome* op de puinhoopen van het Kapitool in gedachten verzonken, als eensklaps derzelver aanblik en het gezang der Monniken in den voormaligen Tempel van *Jupiter* het denkbeeld bij hem deden oprijzen, welke de grootheid dezer wereldbeheerschende stad weleer geweest was, in vergelijking van de laagte, tot welke zij thans was gezonken; en het was dit denkbeeld, hetwelk hem het besluit deed opvatten, om tot zijne onsterfelijke beschrijving van *Rome's* grootheid en val de handen aan het werk te slaan.

Uit dit een en ander blijkt nu genoegzaam, hoe gewigtig deze beschouwing is voor de ontwikkeling van ons *denkvermogen*. Het is waar, de *verbeeldingskracht* legt eigenlijk den grond tot deze werkzaamheid onzer ziel; doch even zoo als wij dit vermogen te voren afzonderlijk hebben beschouwd, in zooverre het ons enkele voorstellingen geeft, moet het ons hier dienen tot aanwijzing, hoe zich die voorstellingen voor onzen geest aaneenschakelen. Dit vermogen der aaneenschakeling nu maakt wel, dat wij *denken* en *redeneren* kunnen; het stelt ons wel in staat, om onze kennis uit te breiden en te ontwikkelen; doch om geregeld te denken, juist te redeneren, en den kring onzer kennis op eene gemakkelijke en doeltreffende wijze uit te breiden, is het noodig, dat wij hetzelve, even als wij het van de verbeeldingskracht zelve gezien hebben, vroegtijdig wijzigen en gestadig oefenen. Hiervan hangt al het nut af, hetwelk wij in het vervolg van deze beschouwing hebben kunnen. Bepaalt zich b. v., van der jeugd aan, onze aandacht

slechts

ſlechts op zulke dingen, die ons zingenot kunnen ſtreelen, zoo volgt ook de aaneenſchakeling onzer denkbeelden van lieverlede dien zelfden weg. Hebben wij onze verbeelding, door ons allerlei lage en onedele voorſtellingen voor den geest te brengen, bedorven, zoo zal de voorſtelling van iets onſchuldigs, ja van iets ſchoons en leerzaams, ons onwillekeurig op dat lage en onedele terugbrengen. Heeft men daarentegen reeds vroegtijdig zijne beſchouwing op ſchoone en leerzame voorwerpen bepaald, heeft men zich ſteeds geoefend om denkbeelden van nuttige en wetenswaardige dingen te vormen, met terzijdeſtelling van alles, wat onedel en onzedelijk is, zoo zal het ons weinig moeite kosten, om ons verſtand te vormen, en onze kennis op eene waardige wijze te vermeerderen. En wat dit laatſte betreft, men bedenke ſlechts, dat het groote en onmisbare hulpmiddel tot alles, wat wetenſchap heet, het *geheugen*, hoofdzakelijk ſteunt op het vermogen der aaneenſchakeling onzer voorſtellingen. Willen wij dus van dit hulpmiddel op zulk eene wijze gebruik maken, dat het ons tot kennis en wetenſchap van een wezenlijk nut zij, zoo hebben wij ſlechts op te merken, hoe zich voor onzen geest de eene voorſtelling het gemakkelijkst aan de andere verbindt of laat verbinden, en die ſchakel behoeven wij dan ſlechts te volgen, om te vinden, wat wij weten willen. Ja, hoe zoude men zich eenige wetenſchap, al beginnen wij ſlechts met de kennis der letters en der getallen, grondig kunnen eigen maken, zonder orde en geregelde opvolging; en waarin beſtaat die orde anders, dan in de behoorlijke wijziging van het vermogen der *aaneenſchakeling?*

Deze wenken mogen hier genoegzaam zijn; de verdere uitbreiding en toepasſing van het gezegde moeten wij aan uwe eigene overdenking, oefening en naſporing overlaten (*).

§. 14.

(*) Ik verwijs hier mijne lezers vooral naar de Verhandeling van LUBLINK, DEN JONGEN, *Over het Geheugen*. Verh. I. D. p. 153, volg., en BEATTIE, *Grondbeg. der Zedel. Wetensch.* I. D. I. St. p. 110—144.

§. 14.

Spraak en taal.

Tot hier toe hebben wij u onderhouden over de wijze, waarop onze *voorstellingen* voor ons ontstaan; wij hebben gezien, hoe het *in- en uitwendig ervaringsvermogen* ons *aanschouwingen* en *gewaarwordingen* geeft van hetgene in en buiten ons omgaat; hoe de *verbeeldingskracht* dezelve, zonder het dadelijk gebruik onzer zintuigen, weet terug te roepen; hoe het verstand, door deze vermogens geleid en geholpen, *algemeene begrippen* vormt, eindelijk, hoe de Natuur zelve ons den aanleg heeft geschonken, om al deze *voorstellingen* aaneen te schakelen en te verbinden; — doch hoe zoude het ons gaan, indien wij bij dit alles het voorregt van *spraak* en *taal* moesten missen? Dit voorregt is inderdaad grooter dan de meeste menschen bedenken; het is met onze *rede* zoo naauw verbonden, en tot onze ontwikkeling zoo onontbeerlijk, dat wij niet mogen nalaten, er u, eer wij verder gaan, het belangrijke van te doen opmerken; vooral ook, omdat *waarheid* en *dwaling* niet zelden voortspruiten uit de *juiste* of *gebrekkige* kennis der taal, die men gebruikt.

Immers, vooreerst, wat is *taal?* waartoe dient zij? — In den algemeensten zin is *taal* de uitdrukking onzer gewaarwordingen, denkbeelden en voorstellingen, door middel van zekere zinnelijke teekenen; teekenen, waardoor wij anderen zinnelijk te kennen geven, wat wij gewaarworden, wat wij denken, wat wij ons voorstellen. Het is waar, in dien zin, moeten wij bekennen, zijn zelfs de dieren eenigermate met dit vermogen begaafd; doch hoe verre men ook hierin moge gegaan zijn, om aan sommige dieren eene *taal* toe te schrijven, dit is zeker, dat de zigtbare of hoorbare teekenen, waarvan deze zich bedienen om hunne gewaarwordingen te uiten, altoos ondergeschikt en geëvenredigd blijven aan hunne dierlijkheid, en dat God den menschen in het *spraakvermogen* eene gave heeft toegedeeld, die boven het woeste geloei, gehuil of gekras evenzeer verheven is, als de menschelijke *rede* zich van den aanleg van het redelooze vee onderscheidt. Vandaar ook, dat sommige oude volken, b. v. de Grieken, de begrippen van *spraak* en *rede* door één hoofdwoord uitdrukten,

an-

andere, gelijk de Latijnen, de uitdrukkingen *spraak* en *rede*, meestal vereenigden, om de voortreffelijkheid van den mensch boven het dier aan te duiden.

Hoewel wij menschen nu ook wel in staat zijn, ja zelfs door de Natuur daartoe geleid worden, om onze gewaarwordingen en voorstellingen door zekere zigtbare of hoorbare teekenen, door geluiden en gebaren, uit te drukken, en deze natuurlijke teekenen wel als de algemeene taal mogen beschouwd worden, waardoor wij ons voor *alle* menschen, tot op eene zekere hoogte, verstaanbaar kunnen maken, zoo moeten wij ons toch hier de *menschelijke taal* alleen voorstellen als gegrond op het *spraakvermogen*, hetwelk ons in staat stelt, om, door het geregeld uiten van zekere verdeelde of *gearticuleerde* klanken, alles, wat wij ons, hetzij door ons aanschouwingsvermogen, hetzij door ons denkvermogen, voorstellen, aan anderen verstaanbaar te maken. Daar evenwel het bestek onzer Lessen niet gedoogt, dat wij ons in eene wijsgeerige beschouwing begeven omtrent het ontstaan en de vorming der talen, en de verschillende wijzen, waarop de menschen, van de vroegste tijden aan, hun spraakvermogen daartoe dienstbaar gemaakt en ontwikkeld hebben, zoo willen wij u, tot ons tegenwoordig doel, bij drie bijzonderheden bepalen, welke op datgene, wat wij hier behandelen, van eene nuttige toepassing zijn kunnen (*).

In de eerste plaats moet ons al dadelijk in het oog vallen, dat *spraak en taal* het voornaamste middel is om de voorstellingen, die wij hebben, of eenmaal gehad hebben, in ons geheugen te bewaren en als ware het vast te houden. Zoodra wij elkander datgene, wat wij of aanschouwen of denken, door een zeker hoorbaar teeken weten kenbaar te maken, kunnen wij, door middel

(*) Over *spraak* en *taal*, derzelver aard, vorming en ontwikkeling, leze men HENNERT, *Lessen*, I. D. p. 53, volg., III. D. p. 89, volg. BEATTIE, *Grondbeg. der Zedel. Wetensch.* I. D. I. St. p. 22; de Verh. van MERIAN, in de *Uitgel. Verh.* van HENNERT, V. D. p. 1; H. MUNTINGHE, *Geschiedenis der Menschheid, naar den Bijbel*, I. D. p. 30; BLAIR, *Lessen over de Redekunst en Fraaije Letteren*, I. D. p. 126, volg. HOFFBAUER, p. 203, volg. VAN DER PALM, *Redev. over den waren aard der Welsprekendheid*, Redev. en Verh. I. D. p. 40 en, in de *Nagelatene Redevoeringen* van W. A. OCKERSE, de drie eerste Redevoeringen.

del van dat teeken, en op grond van de onwillekeurige aaneenschakeling onzer denkbeelden, die voorstelling zoowel ons zelven als anderen weder gemakkelijk te binnen brengen. Door woorden toch, wekken wij, gelijk wij reeds gezien hebben, de herinnering der zaken zelve wederom op; en hoe menigmaal gebeurt het niet, dat wij, bij het vertellen of hooren vertellen van zekere belangrijke gebeurtenissen, alleenlijk door de gebezigde uitdrukkingen op denkbeelden worden gebragt, die ons, bij eene sprakelooze overdenking, welligt nimmer voor den geest zouden gekomen zijn. Vandaar moet men ook in het niet ontwikkelen van het spraakvermogen eene der voornaamste redenen zoeken, waarom ons van datgene, wat wij in onze eerste kindschheid zien en hooren, niets bijblijft, terwijl daarentegen ons geheugen eerst met de ontwikkeling onzer *spraak* begint werkzaam te zijn, dewijl alsdan elke voorstelling, b. v. van *een' boom*, *een huis*, *eene tafel*, enz. zich aan deze hoorbare teekenen verbindt, en daardoor eerst aan ons herinneringsvermogen het middel wordt gegeven, om die onderscheidene begrippen uiteen te houden, en door het bezigen dier teekenen ook onderscheidenlijk terug te roepen. — Onder vele andere voorbeelden, verhaalt men, dat er eens, in de bosschen van *Lithauen*, een volwassen meisje werd opgevangen, hetwelk aldaar waarschijnlijk in hare eerste kindschheid verdwaald, en alzoo onder de dieren opgegroeid was. Hier was dit kind natuurlijk geheel *dier* gebleven, en konde ook niet spreken. Met moeite gelukte het, haar langzamerhand aan eene menschelijke levenswijze te gewennen, en haar te leeren *spreken*. Doch eerst van nu aan begon zij zich als mensch te ontwikkelen; haar verstand ontwaakte, haar geheugen werd werkzaam; doch — van alles, wat haar te voren gebeurd was, wist zij zich niets onderscheiden te herinneren; de *spraak* was haar denkvermogen niet behulpzaam geweest; zonder *menschelijke taal* had zij nimmer onderscheidene begrippen gevormd en in haar geheugen bewaard.

Hieruit blijkt reeds in de tweede plaats, dat *spraak* en *taal* tot de ontwikkeling van onze *rede* en de uitbreiding onzer kennis onmisbaar zijn. Immers indien het vormen van algemeene begippen de eerste werkzaamheid van ons verstand zijn moet, zoo mogen wij

vragen, hoe het ons mogelijk zijn zou, deze werkzaamheid te verrigten, zonder zoodanige teekenen te gebruiken, als welke ons in staat stellen, al die onderscheidingen van meerdere of mindere algemeenheid bepaaldelijk te kennen te geven en in ons geheugen te bewaren? Hoe oneindig vele stembuigingen en zamenzettingen van gearticuleerde klanken behelst niet elke eenigzins beschaafde taal? En daar nu eene taal, met uitzondering van enkele *eigennamen*, *uitroepingen* en *verbindingswoordjes*, niets anders bevat dan uitdrukkingen van meer of min algemeene begrippen, vragen wij, hoe het mogelijk zou zijn, zulk een oneindig getal begrippen zonder taalteekenen te onderscheiden en aan ons denkvermogen voor te stellen; en indien wij dit niet konden doen, waarin zouden wij dan den grondslag onzer redelijke ontwikkeling moeten zoeken? Wat zoude ons *denken* zijn, indien wij de middelen niet bezaten, om onze gedachten voor ons zelve en voor anderen te bepalen en vast te houden? — Immers, dat de taal in een onafscheidelijk verband staat met de ontwikkeling van verstand en kennis, kan de vergelijking toonen tusschen de talen van beschaafde en onbeschaafde volken. De laatste bezitten doorgaans ook eene arme, gebrekkige en zeer onvolkomene taal. De Vuurlanders, Californiërs, Samojeden, Nieuw-Hollanders, en andere volken, die op den laagsten trap van beschaving staan, bezitten in hunne taal weinig meer uitdrukkingen dan de zoodanige, door welke zij hunne noodwendigste zinnelijke behoeften te kennen geven. Doch hoe verder men nu tot beschaafdere volken opklimt, hoe meer en hoe juister zich de voorstellingen van het denk- en aanschouwings-vermogen bij dezelve hebben ontwikkeld en vermenigvuldigd, des te *rijker* is ook hunne taal. En dit is daarom natuurlijk en noodwendig, omdat elke taal moet beschouwd worden als een gevolg van voorafgaande gewaarwordingen, denkbeelden en voorstellingen, en als een blijk van behoefte, om dezelve door onderscheidend gewijzigde teekenen te verzinnelijken, en alzoo voor de bevatting en de mededeeling gemakkelijk te maken. Hierom kan het dan niet anders, of eene juiste verstands-ontwikkeling en eene uitgebreidere en opgeklaarde kennis moet de taal van een volk verrijken en tot meerdere volkomenheid brengen, en dit laatste kan ook wederkeerig tot een bewijs van het eerste verstrekken.

En

En dit voert ons van zelf tot eene derde bijzonderheid, dat *spraak* en *taal* onder menschen het hoofdzakelijke middel daarstellen tot gezellige verkeering, en den band uitmaken der maatschappelijke zamenleving. En ook hierin kunnen wij den aard en de ontwikkeling eener taal tot een bewijs doen strekken, hoe het te dezen opzigte met een volk gesteld is. Taalteekenen, die niet dan de eerste zinnelijke behoeften des levens te kennen geven, dienen zeker op zich zelve reeds, om dien trek naar gezelligheid en onderlinge hulpbetooning eenigermate aan te duiden; doch welk een oneindig groot verschil bestaat er nu nog tusschen de zamenleving van zoodanige wilde volken, als wij zoo even hebben opgenoemd, en van hen, die een' vrij hoogen trap van beschaving hebben bereikt, en hoe toonen de talen der laatstgenoemde niet, dat hunne behoefte aan gezelligheid zich verder uitstrekt dan tot de noodwendigheden des dagelijkschen levens; dat zucht naar kennis en waarheid, opscherping van het verstand, opwekking en ontwikkeling van het gevoel voor het schoone en edele, het hoogere doel *hunner* zamenleving uitmaken! Welk een krachtdadig middel is bij zoodanige volken de *taal*, om al de roerselen van hartstogt en rede in beweging te brengen, te wijzigen en te besturen! En offschoon het te dezer plaatse wel eene aandachtige opmerking verdient, dat te dien opzigte de talen van die volken, welke zich onder de beschaafde mogen rekenen, naar hunne verschillende karakters, een merkelijk verschil opleveren, en inderdaad de toonbeelden van die karakters mogen genoemd worden, zoo dragen zij toch alle, hoe weinig ook in oorsprong aan elkander verwant, met betrekking tot de opgenoemde eigenschappen, hetzelfde algemeene hoofdkenmerk (*).

Dan, tot welk nuttig gebruik kunnen ons nu de opgegevene bijzonderheden, betreffende de taal, bij deze on-

(*) Omtrent den wederkeerigen invloed van de begrippen onder een volk op de taal, en van de taal op de nationale wijze van denken, raadplege men vooral de Prijsverhandeling van J. D. MICHAËLIS over dit onderwerp, vertaald door VAN ENGELEN, *Harl.* 1771. Zie ook de *Uitgel. Verh.* van HENNERT, IV. D. p. 222, volg., en over het verband tusschen de taal en het volkskarakter der Nederlanders, de Redevoering van M. SIEGENBEEK, in het *Museum*, III. D.

onze Lessen strekken? — Wij zullen ons hier wederom, kortheidshalve, bij het hoofdzakelijke bepalen, namelijk bij de *kennis van de taal*, die wij gebruiken. Ieder mensch, die van der jeugd aan in de maatschappelijke zamenleving heeft verkeerd, spreekt, indien geen natuurlijk gebrek hem belet zijn spraakvermogen te ontwikkelen, de taal van zijnen landaard. (De doof-stommen, die niet spreken, omdat zij niet hooren kunnen, leeren hunne taal even goed, doch door middel van *schrift* of andere *zigtbare* teekenen.) Deze *onze eigene taal* is dus voor *een' ieder onzer* het middel, waardoor *wij onze* denkbeelden hebben leeren vasthouden en onderscheiden, en waardoor *wij* ook aan hen, die dezelfde taal verstaan, *onze* denkbeelden mededeelen. Hieruit volgt dus van zelf, dat ieder, die er belang in stelt of stellen moet om die denkbeelden met juistheid te vatten en uit te drukken, zijne taal zoo grondig en volledig mogelijk moet kennen en verstaan; anders loopt hij gevaar, om elk oogenblik in *misverstand* te vervallen; hij weet of voor zijne denkbeelden geene uitdrukkingen te vinden, of hij hecht aan dezelve eene verkeerde beteekenis; ja hij bezigt soms woorden zonder beteekenis, dat is, waaraan hij noch door zijn verstand, noch door zijn aanschouwings-vermogen eenige duidelijke voorstellingen hechten kan, en brengt daardoor zoowel zich zelven als anderen in menigvuldige dwalingen. Hoe veel ongenoegen en verwijdering in huishoudelijke en maatschappelijke kringen ontstaat er niet veelal door louter misverstand! Hoe vele hatelijke twisten, in het Wetenschappelijke en in het Godsdienstige, moeten er niet worden toegeschreven aan het verschil over de beteekenis van één of meer woorden, die somtijds door geene der twistende partijen regt verstaan worden! — Het allereerste, waarvoor wij ons hier dus te wachten hebben, bestaat daarin, dat wij ons, vooral indien wij daardoor oneenigheid verwekken of bevorderen kunnen, van geene uitdrukkingen bedienen, die wij zelve niet wel verstaan, en waaraan wij geen juist en helder denkeeld kunnen hechten. Immers in dit geval ontaarden onze woorden, in plaats van de tolken onzer gedachten te zijn, in ijdele klanken en magtspreuken, die voor hen, welke hun gezond verstand wenschen te gebruiken, tot de waarheid nimmer iets kunnen afdoen. Is het, op het zachtste genomen, niet kinderachtig en belagchelijk,

de

de taal, den eigendom en het uitvloeisel der menschelijke rede, derwijze te misbruiken? En handelen zij, die zich bij twistredenen van zulke wapenen bedienen, wel wijzer dan *Don Quichot*, toen hij tegen windmolens en weerlooze schapen te veld trok? — Doch, hier zegt gij misschien: er kunnen immers geene woorden in eene taal bestaan, zonder bepaalde beteekenis; daar toch altoos een of ander denkbeeld deszelfs vorming moet vooraf gegaan zijn; en dus blijft er slechts over, dat men dezelve goed leere verstaan; hetgene dan ook gemakkelijk te doen is. — Dit is het juist, wat ik u in de tweede plaats wilde aanprijzen; doch deze zaak is zoo gemakkelijk niet als het zich laat aanzien. Elk woord in eene taal heeft wel zijne oorspronkelijke beteekenis, en is zijn bestaan aan eenig denkbeeld verschuldigd; doch de vraag is: zijn wij altoos in staat die beteekenis te verstaan, en zijn die denkbeelden zelve ons altoos even klaar en duidelijk? De woorden: *eeuwig* en *oneindig* zal een ieder zeggen te verstaan, omdat zij slechts de ontkennende denkbeelden uitdrukken van datgene, wat wij dagelijks zien en ondervinden, namelijk van het *eindige* en *beperkte*; doch kunnen wij nu wel in waarheid zeggen, dat wij die denkbeelden van *eeuwigheid* en *oneindigheid* met ons verstand regt goed en bevredigend bevatten? Immers neen; maar dit hapert nu niet aan de uitdrukkingen zelve, en dus ook niet aan de armoede der taal, die ons hier niet genoegzaam ten dienste zou staan, maar alleen aan de bekrompenheid van ons zielsvermogen, hetwelk ons niet in staat stelt zulke voorstellingen duidelijker te bevatten. En is dit nu niet het geval met alle zoodanige uitdrukkingen, welke, uit onze menschelijke eigenschappen en bedrijven ontleend, om der gelijkheid wille, gebezigd worden van verborgenheden, die wij met ons verstand slechts zeer gebrekkig kunnen bevatten? Als wij dan het Opperwezen zekere hoedanigheden, eigenschappen of gezindheden toeschrijven, en wij ons daartoe van de gewone benamingen van menschelijke hartstogten, b. v. van *liefde*, *toorn*, *wraak*, enz. bedienen, kunnen wij ons dan, in dien verhevenen zin, die begrippen wel juist en klaar voorstellen? En is het dus niet ongerijmd, ja hoogstgevaarlijk, om, bij het redetwisten over dergelijke verhevene verborgenheden, ons aan zulke gebrekkige uitdrukkingen vast te houden,

den, en die, of naar ons bekrompen inzigt op te vatten, of als beslissende bewijzen, waarvan wij den eigenlijken zin niet verstaan, te gebruiken? — Is het dus op zich zelf reeds zoo gemakkelijk niet, als het wel schijnt, om al de uitdrukkingen, die de taal ons aanbiedt, in dien zin, waarin wij ze gebruiken, regt te verstaan, zoo spreekt het van zelf, dat wij hier het eerst op te letten hebben, willen wij ons zelve niet in allerlei dwalingen en wanbegrippen verwarren. Daarentegen staat ons, zoodra voor ons verstand de mogelijkheid daar is om een zeker denkbeeld te vormen of te bevatten, de weg open, om tot het verstaan der daartoe gebezigde uitdrukking te geraken. Eene reeds van der jeugd aan geoefende kennis onzer Moedertaal, en het aandachtig lezen van goede, oorspronkelijk in die taal geschrevene boeken, waarborgt ons al zeer veel tegen misverstand uit gebrek aan taalkennis. Is het ons daarentegen om de juiste beteekenis van enkele uitdrukkingen te doen, zoo hebben wij slechts de groote vraagbaak in de taalkennis, de *etymologie* of *woordvorming* te raadplegen, welke ons, door middel der afleiding en zamenstelling, dikwijls alleen de juiste en oorspronkelijke beteekenis der woorden leeren kan. En te dezen opzigte vinden wij vooral eene niet minder belangrijke hulp in de kennis van vreemde talen; want hoezeer elke taal, gelijk reeds gezegd is, het karakter toont van haren landaard, zoo staan toch alle met elkander in eene meer of minder naauwe verwantschap, en voor zooverre zij van elkander afwijken, is het juist die verschillende wijziging en schakering der denkbeelden (wier zigtbare stempel in de *uitdrukking* is gelegen), welke ons in onze nasporingen het best voorlicht, en de kennis onzer eigene taal het meest bevordert. Vandaar komt het ook, dat men zich in sommige talen, bij eene meerdere ontwikkeling van kennis en wetenschap, van vreemde uitdrukkingen en zoogenoemde *kunstwoorden* bedient, vermits nieuwe denkbeelden nieuwe uitdrukkingen vorderen, en de mindere buigzaamheid of oorspronkelijkheid der taal soms niet toelaat, dezelve uit eigene grondwoorden af te leiden of zamen te stellen; terwijl daarentegen andere talen, welke deze voorregten bezitten (en tot deze behoort ook onze Nederlandsche taal), zonder merkelijke behoefte aan uitheemschen bijstand, bij de voortgezette

beoefening van kunst en wetenschap, en voornl van Dichtkunst en Welsprekendheid, uit de kennis van vreemde talen haren oorspronkelijken rijkdom vermeerderen. Desniettemin zal men, juist door de onderlinge verkeering der beschaafde volken, niet ligt eene taal aantreffen, die van vreemde woorden, hetzij als kunsttermen, hetzij in de dagelijksche zamenleving gebruikt wordende, geheel zuiver is; iets, hetwelk aan den eenen kant voor de juiste vorming en bewaring der daaraan gehechte denkbeelden zeer nadeelig zijn kan, zoo lang men namelijk de taal, waaruit die woorden of spreekwijzen ontleend zijn, niet verstaat; want in dit geval zijn zij voor ons niet meer dan bloote klanken, wier bewaring dan slechts aan het werktuigelijk geheugen kan worden toevertrouwd; doch aan den anderen kant hebben vele dergelijke woorden, door langdurig gebruik, eene soort van burgerregt bekomen, hetwelk niet duldt, dat men ze op één oogenblik verbanne en door oorspronkelijke doe vervangen. Die de Nederlandsche taal verstaat, zal wel begrijpen, welke denkbeelden hij te hechten heeft aan de woorden *Voorzitter*, *Geheimschrijver*, *Artsenijbereider*, *Pleitbezorger*, enz.; doch ook menig een zal de woorden *President*, *Secretaris*, *Apotheker* en *Procureur*, door langdurig gebruik, beter verstaan. Schoon dus de afschaffing van al zulke benamingen, welke wij even goed en meestal beter en duidelijker door uitdrukkingen uit onze eigene taal kunnen doen vervangen, hoogst wenschelijk is, zoo moeten wij, om in ons spreken de duidelijkheid te betrachten, ons te dien opzigte van alle aanmatiging en overdrevene zucht tot taalzuivering (*purisme*) onthouden, en liever, zoo lang dit noodig is, het *algemeen spraakgebruik* raadplegen. Het is waar, dit bevat wel vele dwalingen en verkeerdheden; doch het is meestal gemakkelijker deze bij den nadenkenden te regt te brengen, dan geheel onbekende, schoon dan ook meer juiste uitdrukkingen, voor het algemeen duidelijk te maken. Een ieder verstaat ons, als wij zeggen: *De zon gaat op en onder*, en evenwel is deze zegswijze onjuist, doch hoe weinigen zullen ons daarentegen verstaan, als wij ons hier van eene meer juiste uitdrukking, b. v.: *De gezigteinder rijst boven* of *daalt onder het zonnelicht*, bedienen? — Deze wenken, de taal betreffende, acht ik voor mijn tegenwoordig oogmerk genoegzaam.

§. 15.

§. 15.

Verklaring der begrippen. — Bepalingen.

Thans moeten wij u nog eenige oogenblikken bezig houden met het hoofdvereischte, hetwelk wij zoowel bij de vorming als bij de mededeeling onzer begrippen of denkbeelden in het oog dienen te houden, te weten, derzelver *duidelijkheid*; en tevens met de middelen, welke ons de Redeneerkunde aan de hand geeft om aan dit vereischte te voldoen.

Het verduidelijken van een begrip, met betrekking tot deszelfs *inhoud* (zie §. 11), geschiedt door *verklaring*; met betrekking tot deszelfs *uitgebreidheid*, door *onderscheiding en verdeeling*. In deze Les zullen wij ons tot het eerste bepalen.

Om ons naar den inhoud een duidelijk begrip van iets te vormen, hebben wij reeds gezien, dat wij slechts al de kenmerken te onderscheiden en te verzamelen hebben, die het *wezen* van dat begrip uitmaken; en zoodra wij dus of ons zelven of anderen die kenmerken opgeven, kunnen wij gezegd worden het begrip te *verklaren*. Zulks te kunnen doen is *voor ons zelve* van het hoogste belang, omdat het eerst een bewijs oplevert, dat wij ons zulk een begrip zelve duidelijk voorstellen, hetgene zonder dat niet altoos het geval is. *Voor anderen* is het te noodzakelijker, omdat de enkele uitdrukking meestal ontoereikend is, om aan te duiden, wat tot het *wezen* van het begrip behoort, en het daarbij nog veelal gebeurt, dat de eene mensch zich hetzelfde begrip anders voorstelt dan de andere. Hetzij wij dus een' ander' willen leeren en onderrigten, hetzij wij slechts onze gevoelens over een zeker onderwerp willen wisselen, wij moeten altoos eerst weten, *waarover* wij spreken, en dus, ten einde alle misverstand te voorkomen, beginnen met te *verklaren*, wat wij met dat begrip, waarop onze redenering gegrond is, verstaan. Doen wij dit niet, zoo wordt ons redeneren doelloos, en wij tasten met ons oordeelen en gevolgtrekken in het blinde om, zonder tot een gepast besluit te kunnen komen; want ieder stelt zich met de zaak, waarover gesproken wordt, iets anders voor: wij verstaan elkander niet, en kunnen het dus over de waarheid, die wij bedoelen, nooit eens worden.

 De

De manier evenwel, waarop wij een begrip kunnen verklaren, is verschillend. Bestaat de verklaring daarin, dat wij slechts de uitwendige ons bekende kenmerken van eene of andere voorstelling opgeven, b. v. van zekere planten, dieren, delfstoffen, luchtverschijnselen, vuurspuwende bergen, enz., zoo geven wij dezelve den naam van *beschrijving*. Voor deze wijze van verklaren zijn dus alle begrippen, ja alle voorstellingen vatbaar, doch in het bijzonder de *gegevene* begrippen (zie §. 12), zoo als *een leeuw*, *een eik*, *een ertsklomp*, enz., gelijk ook alle voorwerpen onzer bijzondere aanschouwing, b. v. mijn vriend, mijn huis, de stad, waarin ik woon, het oord, hetwelk ik gisteren zag, enz. En is nu zulk eene beschrijving bijzonder levendig, treffend en indrukmakend, gelijk ons Dichters of Redenaars weleens een' storm, een' schoonen avondstond, een gelukkig huisgezin beschrijven, zoo noemen wij zulks eene *schildering*. Doch men ziet ligt, dat deze laatste wijze van eene voorstelling te verklaren, meer tot de eigenschappen der Dichtkunst en Welsprekendheid, dan tot de Redeneerkunde behoort, daar deze laatste alleenlijk iets aan het verstand voorstelt, en dus slechts genoegzame duidelijkheid en naauwkeurigheid beoogt, doch de eerstgenoemde daarbij ook op het gevoel en de verbeeldingskracht werken. — Eene andere wijze van verklaren, doch welke alleen op de *gemaakte*, dat is, door het verstand zelf gevormde begrippen toepasselijk is, heet *bepaling* (*definitie*). Deze kan niet volstaan met de opgave der voornaamste uitwendige kenmerken eens begrips, maar moet altoos al de *wezenlijke inwendige* kenmerken van hetzelve behelzen, zoodat het verstand, door de opgave dier kenmerken, het begrip in zijn geheel bevat, en op geenerlei wijze eenig ander begrip daaruit vormen kan. En hierom noemt men dezelve dan ook *bepaling*, omdat zij het begrip bij deszelfs *wezenlijke* kenmerken *bepaalt*, zoodat deze *alle*, maar ook *geene buiten dezelve*, daarin worden opgenomen. Het is, b. v., eene *bepaling*, wanneer ik zeg: „ Een „ *kwadraat* is eene binnen vier regte lijnen beslotene „ figuur, waarvan de zijden en de hoeken gelijk zijn." Nu kan ik van dit begrip wel meer kenmerken opgeven, b. v. dat de hoeken regt zijn, dat de tegenover elkander staande zijden evenwijdig zijn, dat een diagonaal- of hoek-lijn dezelve in twee gelijke regthoekige

en gelijkbeenige driehoeken verdeelt, enz.; doch ik behoef dezelve daarom in mijne bepaling niet op te nemen, omdat men ze eer als de gevolgen derzelve en als eigenschappen, die uit het wezen eens kwadraats van zelve voortvloeijen, beschouwen moet; terwijl ik, om het begrip juist te vormen, niets meer noodig heb, te weten, dan hetgene de bepaling heeft opgegeven. En hieruit kan men nu ook het verschillend gebruik, hetwelk men van eene *beschrijving* en van eene *bepaling* te maken heeft, opmerken. Beschrijf eenig gegeven begrip, b. v. een dier of eene plant, zoo naauwkeurig als gij kunt; geef de kenmerken van zekeren persoon zoo duidelijk op als het mogelijk is; teeken zijne grootte, zijne gestalte, zijne gelaatstrekken met de meeste juistheid af, gij kunt u toch geenszins verzekerd houden, dat men zich bij de herkenning niet bedriegen zal, alleenlijk, omdat de uiterlijke kenmerken der voorwerpen, al vat men die in een meer of min algemeen begrip te zamen, oneindig zijn. Eene goede *bepaling* daarentegen moet altoos een juist en onbedriegelijk begrip eener zaak geven, omdat zij niet maar bloot dient, om de eene voorstelling van de andere uitwendig en oppervlakkig te onderscheiden, gelijk eene *beschrijving*, maar, gelijk gezegd is, het *wezen* van het begrip zelf daarstelt. — Desniettemin kan men beide manieren van verklaren met goed gevolg vereenigen, en het verstand door eene beschrijving, of voorstelling aan de verbeeldingskracht, te gemoet komen. Ik kan, b. v., van *deugd* en *huisselijk geluk* eene *bepaling* opgeven; doch ook even zoo, bij de *beschrijving* van een *deugdzaam mensch* en van een *gelukkig huisgezin*, de kenmerken in het oog houden, die het wezen dezer begrippen uitmaken. Ik kan van het *Treurspel* eene *bepaling* geven, en met de grootste juistheid mededeelen, wat ik onder die benaming versta; doch de *beschrijving* van een der meesterstukken van VONDEL, of van eenig ander beroemd Treurspeldichter, zal aan het begrip, hetwelk ik daarvan gevormd wil hebben, te meer levendigheid en duidelijkheid bijzetten, enz.

Ten opzigte nu van datgene, wat wij bij ons *verklaren* hebben in acht te nemen, moeten wij u het allereerst opletttend maken op het onderscheid tusschen *woord-* en *zaakverklaringen*, schoon het inderdaad zoo gemakkelijk niet is deze lijn naauwkeurig te trekken.

Immers, gelijk wij reeds gezegd hebben, elk woord in eene taal beteekent een of ander begrip; zullen wij nu aan een' ander' beduiden, *wat* wij daarmede verstaan, wie zegt ons dan of wij het teeken of het begrip zelf verklaren? Wanneer wij *water* verklaren door te zeggen, dat het eene doorschijnende vloeistof is zonder kleur of smaak, verklaren wij dan het *woord* of de *zaak?* — Om dus ons hieromtrent in geene verwarring te geraken, doen wij het veiligst, onder eene *woordverklaring* zoodanig eene *verklaring* te verstaan, welke ons alleenlijk het *begrip aanduidt*, hetwelk wij aan zoodanig woord te hechten hebben, terwijl eene *zaakverklaring* verder gaat en ons de *kenmerken van het begrip zelf* mededeelt. Voor hem dus, die onze taal genoegzaam verstaat, zal eene *woordverklaring* wel zelden anders te pas komen, dan ingevalle het woord of uit eene vreemde taal ontleend, of door veroudering of onbruik minder bekend is. Is het woord in onze taal vreemd, zoo hebben wij het slechts te *vertalen*, dat is, hetzelfde denkbeeld, indien dit mogelijk is, in onze taal uit te drukken; zoo verklaren wij dan, b. v., *polygamie* door *veelwijverij*; *politiek* door *staatkunde*, *oeconomie* door *huishoudkunde*; enz., of wordt een woord door veroudering of onbruik niet verstaan, zoo maken wij het door eene bekende of meer gebruikelijke uitdrukking (al is die op zich zelve minder zuiver of juist) verstaanbaar. B. v. als iemand mij vraagt, wat *rakelen* zeggen wil, antwoord ik: „ Dat, waarvoor wij nu, van vuur sprekende, *stoken* zeggen;" het Friesche woord *pijp* en het Groningsche *boog* zal ik aan een' Hollander door eene *steenen brug* moeten verklaren; aan een' daglooner zal ik, om duidelijk te zijn, niet van mijn' *ambtgenoot*, veel minder nog van mijn' *collega* of *compagnon*, maar van mijn' *maat* moeten spreken; ja, als iemand de woorden *Pleitbezorger* en *Artsenijbereider* niet verstaat, zal ik ze hem niet beter dan door *Procureur* en *Apotheker* kunnen verklaren; hij weet dan, welk begrip hij aan die woorden te hechten heeft, en dit is genoeg. Moet ik daarentegen eenig woord door middel derzelfde taal verklaren, zoo kan ik mij niet dan van eene omschrijving, die of op de zamenstelling of op de afleiding gegrond is, bedienen, gelijk men in alle talen het eene woord door het andere verklaart. Dit zal vooral dan te pas komen, als wij het onderscheid moeten aantoonen van

zoo-

zoodanige woorden, welke eene verwante, doch schijnbaar gelijke beteekenis hebben (*synonymen*), gelijk *vrekkig*, *gierig*, *karig*, *hebzuchtig*, *inhalig*, en dergelijke. Doch zoodra men nu eene dergelijke verklaring of omschrijving, hetzij van een vreemd, hetzij van een eigen woord, niet geven kan, zonder tevens de kenmerken van het begrip zelf mede te deelen, wordt het natuurlijk eene *zaakverklaring*; b. v. wanneer ik het woord *driehoek* moest verklaren, zoude ik kunnen volstaan met te zeggen: „Eene figuur, welke drie hoeken „heeft," terwijl de bepaling van het begrip zou moeten zijn: „Eene figuur, binnen drie regte lijnen besloten;" doch als ik op de vraag, wat een *kwadraat* is, antwoord: „Een vierhoek, die vier gelijke zijden en vier „regte hoeken heeft;" heb ik van zelven eene bepaling van het begrip gegeven, en de *woordverklaring* moet hier dus wegvallen (*).

Wat nu het hoofdvereischte onzer *zaakverklaringen* in het algemeen betreft, dit bestaat in de *duidelijkheid*. Hiertoe wordt in de eerste plaats gevorderd, dat wij ons van verstaanbare, en, zoo mogelijk, algemeen bekende en gebruikelijke woorden bedienen; want het spreekt van zelf, dat vreemde en gezochte uitdrukkingen der zaak meer duisterheid dan licht bijzetten; en wij behooren altoos te bedenken, dat wij iets moeten *verklaren*. Daarbij neme men in acht, dat men hierin *kortheid* met *naauwkeurigheid* diene te vereenigen; dat is, wanneer het, gelijk in *gegevene begrippen*, alleen op uitwendige kenmerken aankomt, men zich bij die moet bepalen, welke voor ons tegenwoordig doel genoegzaam zijn, om het begrip, hetwelk wij verklaren, van andere te onderscheiden. Hiertoe voorbeelden op te geven, achten wij niet noodzakelijk. Wat nader moeten wij u het volgende onder het oog brengen, dat men zich namelijk, om duidelijk te zijn, altoos wachten moet van bij het verklaren een' *cirkel* te maken, dat is, van datgene als kenmerk bij te brengen, wat in het begrip zelf juist eene verklaring behoefde. Dit zoude ik, b. v., doen, wanneer ik zeide: „Een *regte* „*lijn*, is eene lijn, die *regtuit* getrokken wordt; „ een

(*) Zie HENNERT, *Lessen*, I. D. p. 84, VILLAUME, §. 175.

„ een *driehoek* is eene figuur met *drie hoeken*; — „ *liefde* is eene gezindheid of neiging, waardoor de „ eene mensch den anderen *liefheeft*," enz.; dit toch is niet veel meer, dan alsof ik zeide: „ Eene *regte lijn* is „ eene *regte lijn*, een *driehoek* is een *driehoek*, *liefde* „ is *liefde*;" ja dit zelfde zal nog plaats hebben, al bedient men zich van andere woorden, b. v.: „ *Toorn* is „ de zielsgesteldheid van iemand, die *vergramd* is;" zulks toch kan men ten hoogste slechts eene *woordverklaring* noemen, die dan dikwijls nog vereischen zou, dat ik het verklarende kenmerk weder verklaarde, hetgene mij, zoo doende, alligt op het oorspronkelijke begrip zou terugbrengen, b. v. A is B, en B is C, en C is D, en D is A; in dit geval heb ik in mijne verklaring een' *cirkel* gemaakt; maar niemand zal kunnen zeggen, dat hij er wijzer door geworden is. — Eindelijk is het nog uit den aard der zaak blijkbaar, dat eene *verklaring* nimmer ontkennend wezen moet; b. v. *een hond is geene koe*, *een paard* is *geen ezel*, *een cirkel* is *geen driehoek*; want door te weten, wat iets *niet is*, weet ik nog niet *wat het is*, met andere woorden, ik kan een begrip door zulk eene verklaring nog niet van andere begrippen onderscheiden, hetgene toch het hoofddoel zijn moest. Dit lijdt evenwel alleen dan eene uitzondering, wanneer een begrip niet dan op eene ontkennende wijze kan verklaard worden; b. v. *eeuwig* is dat, wat *niet vergankelijk is*; — *duisternis* is *de afwezigheid van licht*; — een *mathematisch punt* is eene plaatsbepaling *zonder uitgebreidheid*, enz.

Buiten deze algemeene vereischten, moeten wij u nog op twee bijzonderheden opmerkzaam maken, welke wij, bij alle verklaringen onzer begrippen, maar inzonderheid bij onze *bepalingen*, dienen in acht te nemen; de eerste geldt derzelver *volledigheid*, de andere derzelver *juistheid*. — Zoodra ik van een begrip eene *verklaring* geef, begin ik niet het naaste geslacht op te geven, waartoe het behoort; b. v. eene *ruit* is een *vierhoek*; — een *hond* is een *viervoetig dier*; — *liefde* is eene *neiging*, een *hartstogt*, enz.; hier bepaal ik dus reeds vooraf, zoo naauw mogelijk, *wat* men zich heeft voor te stellen, hetgene natuurlijk de duidelijkheid en juistheid meer bevordert, dan wanneer men zich van eene meer algemeene geslachtsopgave, b. v. van de woorden *iets*, *een schepsel*,

fel, *een wezen*, *een ding*, enz. bedient. Hierop volgt nu de bepaling van het *foortelijk onderfcheid*, dat is, de opgave van die kenmerken, welke in het opgegevene *geflacht* de *foort* onderfcheiden, b. v.: „ Eene *ruit* is een „ gelijkzijdige vierhoek met twee ftompe en twee fcherpe „ hoeken; — een *hond* is een viervoetig dier, hetwelk „ zich door deze en gene kenteekenen van andere vier„ voetige dieren onderfcheidt; — *gierigheid* (als ondeugd) „ is een hartstogt, waardoor men, op eene lage en onedele „ wijze, hetgene men heeft zoekt te behouden en te „ vermeerderen," enz. Zoodra nu zulk eene bepaling of befchrijving minder kenmerken bevat dan noodig zijn om het *verklaarde begrip* van alle andere te kunnen onderfcheiden, is dezelve niet *volledig*; en men zegt dan, dat zij te *ruim* is, b. v.: „ Eene *ruit* is een gelijkzij„ dige vierhoek, waarvan de tegenovergeftelde hoeken „ gelijk zijn;" dit is wel waar, maar de *bepaling* is niet *volledig*, omdat ik der dan ook een *kwadraat* onder begrijpen kan, en dus niet bij het *wezen* van het verklaarde begrip *bepaald* wordt. Even zoo zou het zijn, als ik zeide: „ Een *hond* is een viervoetig dier, „ hetwelk zwemmen kan;" want ook andere viervoetige dieren zwemmen: — als ik uit de bepaling van het begrip *gierigheid* het *lage en onedele* weglaat, zou dezelve ook de *zuinigheid* en *fpaarzaamheid* bevatten. Indien ik den *mensch* uitwendig zou willen befchrijven, door te zeggen: „ Het is een levend wezen, hetwelk „ op twee beenen gaat," zoudt gij hem daardoor nog niet van een' *auerhoen* kunnen onderfcheiden; en dit was ook de reden, dat DIOGENES (gelijk verhaald wordt) fpotte met de verklaring, „ dat een mensch een veder„ loos dier was op twee beenen," waarvan hij de onvolledigheid aanduidde, door een' haan de vederen uit te plukken. Het gebrekkige in deze verklaringen merkt men het gemakkelijkst op door dezelve om te zetten, en de verklarende kenmerken het eerst te ftellen, b. v.: „ een viervoetig dier, hetwelk zwemmen kan, is een „ *hond*; — een gelijkzijdige vierhoek, waarvan de te„ genovergeftelde hoeken gelijk zijn, is eene *ruit*;" want even als niemand een' *geplukten haan* voor een' *mensch* zal houden, zal een ieder ook, bij eenig nadenken, bemerken, dat deze ftellingen gebrekkig en onwaar zijn; en daarom kan men bij alle verklaringen, maar vooral

bij eigenlijk gezegde *bepalingen*, deze omzetting als eene proef van derzelver *volledigheid* gebruiken. Daarbij vordert mij nog de *juistheid*, vooreerst, dat men geene andere kenmerken dan *wezenlijke* opgeve, dat is, geene andere dan die, welke noodig zijn om het *wezen van het begrip* daar te ſtellen (*). Zoo is, b. v., in elke figuur de *grootte*, in de beſchrijving van eene ſoort van dieren of planten het *wanſtaltige*, iets bijkomends en toevalligs, en mag dus nimmer onder de verklarende kenmerken worden opgenomen; ja zelfs vordert de *juistheid* onzer verklaring, dat, ſchoon ook voor het overige hetgene wij zeggen waar moge zijn, alles worde weggelaten, wat meer als het noodzakelijk gevolg van het verklaarde, dan als wezenlijk kenmerk kan beſchouwd worden, gelijk wij dit in het begin dezer Les, bij de bepaling van een *kwadraat*, reeds hebben aangetoond. Ten andere vordert de *juistheid* ook nog, dat eene verklaring niet door *te veel* kenmerken bepaald, en daardoor *te eng* geſteld worde, hetgene het tegenovergeſtelde zou zijn van het gebrek der *onvolledigheid*. Dit zou, b. v., het geval zijn, indien ik zeide: „Eene *ruit* is een ge„lijkzijdige vierhoek, welke twee hoeken van 90 en „twee van 60 graden bevat;" of: „Een *driehoek* is eene „figuur, binnen drie lijnen, die even lang zijn, beſloten;" want in beide gevallen zoude ik ſlechts eene bijzondere *ſoort* van ruiten en driehoeken verklaren, en het algemeen begrip van *ruit* en *driehoek* te naauw bepalen. De omzetting, waarvan wij zoo even ſpraken, kan hier niet meer tot proef dienen, daar niemand het zal kunnen ſtaande houden, dat een gelijkzijdige vierhoek, welke twee hoeken van 90 en twee van 60 graden bevat, eene *ruit*, en eene figuur, binnen drie lijnen, die even lang zijn, beſloten, een *driehoek* is. De reden hiervan ligt in de ongelijke verhouding van het *geſlacht* tot de *ſoorten*, en van de *ſoort* tot het *geſlacht*, daar ik door eene *wezenlijke* bepaling het *geſlacht* (b. v. *ruit*, *driehoek*) kan doen deelen in de bijzondere kenmerken der *ſoort*, hetwelk ik nimmer doen kan; terwijl daarentegen de *ſoort* altoos in de algemeene kenmerken van het *geſlacht* deelen moet; ik kan, b. v., niet zeggen: „Een „*vogel* is een ekſter, een *dier* is een kikvorsch;" maar wel: „Een *ekſter* is een vogel, een *kikvorsch* „is een dier." Doch hier worden wij van zelve ge-

bragt

(*) Vergel. §. 11, p. 71.

bragt tot het onderwerp onzer volgende Les, de *onderſcheiding en verdeeling onzer begrippen* (*).

§. 16.

Onderſcheiding en verdeeling.

De duidelijke voorſtelling en uiteenzetting onzer begrippen, met betrekking tot derzelver *uitgebreidheid*, geſchiedt, gelijk gezegd is, door eene Redeneerkundige of Logiſche *onderſcheiding en verdeeling*. Waarin dezelve beſtaat, zult gij ligt kunnen begrijpen, als gij u herinnert, wat wij aangaande de *uitgebreidheid* der begrippen (§. 11.) gezegd hebben. Zoodra namelijk eenig begrip in den omvang of uitgebreidheid van een ander beſloten is, heet het, met betrekking tot dit laatſte, *ondergeſchikt*; doch het kan op zijne beurt wederom andere ondergeſchikte begrippen in zich bevatten, en elk derzelve wederom andere, enz., totdat men eindelijk aan zoodanige begrippen gekomen is, die geene onderſcheiding dan van bijzondere voorwerpen meer toelaten. Zoo kan ik, b. v., de *figuren* onderſcheiden in *regtlijnige* en *kromlijnige*; — de eerſte in *driehoeken*, *vierhoeken* en *veelhoeken*; — de *driehoeken* op zich zelve in *regthoekige*, *ſcherphoekige* en *ſtomphoekige*; — de *ſcherphoekige* alleen in *gelijkzijdige*, *ongelijkzijdige* en *gelijkbeenige*, enz. Aan dat begrip nu, hetwelk de gemeenſchappelijke kenmerken der aan hetzelve ondergeſchikte begrippen draagt, geven wij, gelijk reeds gezegd is, den naam van *geſlacht*, en aan elk ondergeſchikt begrip den naam van *ſoort*. Zoo is in het gegeven voorbeeld *figuur* het eerſte *geſlacht*, de *regt-* en *kromlijnige figuren* deszelfs *ſoorten*. Doch nu kan elke *ſoort*, met betrekking tot de aan haar ondergeſchikte begrippen, wederom een *geſlacht* worden genoemd, tot zoo lang die onderſcheiding van zelve ophoudt. Vandaar dat men ook het verſchil tusſchen het *onderſcheid des geſlachts* en dat *der ſoort* dient op te merken. Het *geſlachts-onderſcheid*, b. v. van het begrip *driehoek*, beſtaat daarin, dat het van andere *regtlijnige figuren*, als *vierhoeken* en

(*) Over de verklaring en de bepaling der begrippen, vergelijke men HENNERT, *Lessen*, I. D. p. 86; VILLAUME, §. 172, volg. SNELL, I. D. §. 115, volg.

en *veelhoeken*, onderscheiden is; doch het *soortelijk onderscheid* van een *driehoek* bestaat alleen tusschen *reghoekige*, *stomphoekige* en *scherphoekige* driehoeken. En hierbij komt dan nog, in de derde plaats, het *onderscheid der voorwerpen*, die in het begrip vervat zijn (*individueel onderscheid*), b. v. als twee of meer *gelijkzijdige driehoeken*, *kwadraten*, enz. in *grootte* verschillen; als eenige *eikenboomen* eene ongelijke *dikte* en *hoogte* hebben, enz.

Deze manier nu om onze begrippen behoorlijk te onderscheiden en te verdeelen, geeft aan ons denken en spreken eene bijzondere gemakkelijkheid en vaardigheid. — Het is er even zoo mede gelegen, als wanneer, b. v. een koopman of een kassier, om spoedig en gemakkelijk eene groote som gelds te tellen, eerst het goud-, zilver- en kopergeld vaneen scheidt, en daarna, in elke dezer *geldsoorten*, de verschillende *munt-speciën* wederom, uiteen schift; of wanneer een winkelier, bij het ontvangen van stukgoederen, de lijnwaden, de wollen en zijden stoffen van elkander afzondert, en vervolgens in elk derzelve wederom eene *sortering* maakt; hetwelk alles geen ander doel heeft, dan om, bij het betalen en verkoopen, alle verwarring, vergissing en langwijligheid, en bij gevolg ook de schade, die daaruit zoude kunnen ontstaan, voor te komen. — En dit is dan ook het geval bij ons denken en bij het mededeelen onzer gedachten. Want vooreerst, als wij de zaak opplettend gadeslaan, bestaat onze geheele taal (gelijk reeds in §. 14 is aangemerkt) niet anders dan in de uitdrukking van een of meer algemeene begrippen, welke alle, door middel van *onderscheiding en verdeeling*, met elkander in betrekking te brengen, ja, als men wil, tot *één hoofdbegrip* te vereenigen zijn. Immers, wat bevat men niet al, wanneer men zegt: *het geschapene*, *een wezen*, *een schepsel*, *iets*, *alles*, enz.? Wat zoude het zijn, indien men geene middelen bezat, om al hetgene daaronder begrepen wordt, wederom behoorlijk te onderscheiden? Wat zoude er eindelijk van worden, indien onze voorstellingen zich slechts bij bijzondere voorwerpen bepaalden, en wij ons geene begrippen van *geslacht* of *soort* konden vormen? „ Gesteld (dus zegt VILLAUME (*)), „ wij hadden eens niet de geslachtsbegrippen en namen „ *mensch*,

(*) *Redeneerkunde*, §. 37.

„ *mensch*, *man*, *vrouw*, *zoon*, *dochter*, en moesten wij in
„ plaats van die, steeds *Reindert*, *Gerrit*, *Sophie*, *Kaat-*
„ *tje*, *Doortje*, enz. gebruiken, hoe zou men het dan
„ moeten maken, als men een geslacht van menschen in
„ het algemeen wilde uitdrukken? De jongeling, die een
„ meisje zoekt, hoe zou die zeggen? Ik wil eene *So-*
„ *phie*? Dus geene *Kaatje*, geene *Doortje*, geene
„ *Louise*? Hij kon zich dan niet anders verstaanbaar
„ maken, dan door alle vrouwelijke namen naar de rij
„ af op te zeggen, hetgene toch wel langwijlig en ver-
„ velend zijn zoude." Hoe dikwijls gebeurt het daar-
enboven niet, dat wij alleen door het maken eener goede *onderscheiding* zekere dwalingen te keer gaan en de waarheid binnen hare juiste grenzen bepalen? Als iemand, b. v., wil beweren, dat onze eeuw en alles, wat wij in onzen leeftijd verrigten, hoogst berispelijk en zondig is, zullen wij dit onwillekeurig alleen van het *kwade*, doch geenszins van het *goede* toestemmen, en ons op grond dezer onderscheiding met het onderzoek bezig houden, waarin zoowel *dat kwade* als *dat goede* bestaat; terwijl wij, zonder die onderscheiding te maken, alligt tot grove dwalingen en miskenningen zouden vervallen. Even zoo zullen wij immers zeggen:
„ Niet *alle* misdadigers, maar alleen *booswichten* zijn on-
„ verbeterlijk; — niet *alle*, maar slechts *nuttige* boe-
„ ken zijn aanbevelingswaardig; — niet *alle* tegen-
„ spraak, maar slechts *die*, *welke de waarheid beoogt*,
„ is prijsselijk; — niet *alle* lof, maar slechts *die van*
„ *brave en verstandige menschen*, strekt tot eer," enz.
Met deze en dergelijke onderscheidingen toch hebben wij geen ander oogmerk, dan om, even als bij de verklaring onzer begrippen, onze gedachten duidelijk en bepaald voor te stellen, omdat het gezond verstand zelf ons zegt, dat wij zonder zulk eene duidelijke bepaling nimmer weten kunnen, *wat* wij denken, *wat* wij ons voorstellen; en dit is toch hier, gelijk wij meermalen gezegd hebben, de hoofdzaak.

Die wel onderscheidt, *leert wel*, zegt het spreekwoord te regt. Om dit nu te kunnen doen, zullen wij u, zooverre het hier te pas komt, de grondbeginselen en regelen trachten aan te toonen, volgens welke men, ter bereiking van dit oogmerk, moet te werk gaan.

Vooreerst hebben wij ons hier, zoo als gezegd is, bij eene *Redeneerkundige* onderscheiding en verdeeling in *gel*

slach-

flachten en *soorten* te bepalen. Wij kunnen, namelijk, elk geheel wel op eene andere wijze verdeelen, of liever *ontleden*, om de deelen afzonderlijk te beschouwen, b. v. als wij zeggen: „ De mensch bestaat uit „ ziel en ligchaam; — het ligchaam is zamengesteld „ uit het hoofd, den romp en de ledematen," *enz.*; doch bij zulk eene *ontleding*, hoezeer dezelve voor het overige even nuttig, ja even noodzakelijk is voor de beschouwing en de kennis van het geheel, verliest elk deel den naam en de eigenschap van het geheel, hetgene bij zulk eene *verdeeling*, als wij hier bedoelen, het geval niet is; want als wij de *menschen* onderscheiden in *beschaafde* en *onbeschaafde*, de *ligchamen* in *vaste* en *vloeibare*, enz., behoudt elk deel den naam van het geheel *mensch* en *ligchaam*. — Vervolgens merke men op, dat wij deze manier, om onze begrippen duidelijk voor te stellen en uiteen te zetten, met voordacht *onderscheiding en verdeeling* hebben genoemd. Immers men kan nimmer eene goede *verdeeling* van een begrip in geslachten en soorten daarstellen, zonder vooraf de kenmerken, zoowel van het geslacht als van elke soort, met juistheid te *onderscheiden*. Hier vloeit dus uit voort, dat de kennis van den *inhoud* des begrips, die ons tot eene *verklaring* van hetzelve in staat stelt, de *verdeeling*, waarvan wij hier spreken, moet vooraf gaan, en dat wederkeerig elke *verklaring* gebouwd moet zijn op grond eener juiste *onderscheiding en verdeeling*. Als ik, b. v., *driehoek* als het geslachtsbegrip wil voorstellen, moet ik in staat zijn er eene juiste bepaling van te geven; want indien deze of te ruim of te eng ware, zou mijne verdeeling in *soorten* nimmer juist kunnen zijn; en de bepaling zelve begint immers, gelijk gezegd is, met de opgave van het naaste *geslacht*, waartoe het begrip behoort, b. v. een *driehoek* is eene *figuur*, of eene *regtlijnige figuur*, waarop dan het soortelijke onderscheid volgt, *binnen drie lijnen besloten*. Om nu dit naaste geslachtsbegrip behoorlijk te vinden, heeft men slechts den navolgenden hoofdregel in acht te nemen: *Wanneer twee of meer begrippen één kenmerk met elkander gemeen hebben, zoo is dit kenmerk dat van het naaste geslacht*. B. v. van verschillende krom- en regtlijnige figuren is het begrip *figuur*, als zijnde dat van een binnen een bepaalden omtrek besloten vlak, het naaste geslachtsbe-

begrip; zijn de figuren alle binnen regte lijnen besloten, zoo is het eene *regtlijnige figuur*; zijn die lijnen slechts drie, zoo is het een *driehoek*, enz. Doch om het nu den naam van een *geslachtsbegrip* te kunnen geven, is het noodig, dat er nog een onderscheid blijve bestaan, waardoor het mogelijk is om het weder in *soorten* te verdeelen, hetgene men, b. v., met het begrip van een' *gelijkzijdigen driehoek* niet zou kunnen doen. Verder moeten de begrippen, die als *soorten* worden aangenomen, jegens elkander *uitsluitend* zijn (*); want zoo zij dit niet waren, zouden zij nooit aan het doel der *onderscheiding* kunnen beantwoorden, en bij het *verdeelen* niet dan verwarring veroorzaken. Als men, b. v., zeide: *Driehoeken* zijn of *gelijkzijdig* of *scherphoekig*, zoude ik het onderscheid der soorten nooit kunnen vatten, want deze kenmerken zijn als *zamenstemmend* in één begrip denkbaar, en kunnen dus nooit eene genoegzame onderscheiding opleveren; doch dit is wel het geval, als ik zeg: „*Driehoeken* zijn of *gelijkzijdig* of *ongelijkzijdig*; „*scherphoekig* of *niet scherphoekig*; — de *ongelijkzij-* „*dige* zijn of *gelijkbeenig* of *ongelijkbeenig*; — de *niet* „*scherphoekige* zijn of *regthoekig* of *stomphoekig*," enz. Gij ziet, dat de onderscheiding hier telkens *tweeledig* is, en de begrippen der twee soorten *tegenstrijdig* zijn (†); iets hetwelk bij loutere verstandsbegrippen (of *gemaakte* begrippen) wel de meest gewone en veilige manier van onderscheiden en verdeelen is, omdat men bij elke *verdeeling* weder eene *onderverdeeling* kan aannemen, en het besluit van het eene tot het andere altoos gebouwd is op de grondstelling van het *uitsluitend derde* (§). Doch de onderscheiding en verdeeling kan ook even goed *volledig* zijn, wanneer de duidelijkheid der voorstelling daar niet bij lijdt, en dan stellen wij (gelijk bij *gegevene* begrippen meest het geval is) onder het *geslachtsbegrip* al de *soorten* op ééne rij, b. v. de *menschen* kan men naar de kleur hunner huid verdeelen in *blanke*, *zwarte*, *koperkleurige*, *olijfkleurige*, enz., de *dieren* in *zoogdieren*, *vogelen*, *visschen*, enz.; hier sluit dus ook elke soort al de overige uit.

Uit het een en ander laten zich nu gemakkelijk al de

(*) Zie §. 12, p. 78.
(†) Zie §. 12, p. 75. (§) Zie ald.

de verdere regelen, welke men bij het onderscheiden en verdeelen in acht te nemen heeft, afleiden. Vooreerst toch moet een in het oogloopend onderscheid tusschen de kenmerken van het eene en het andere begrip ons aanleiding geven tot die verdeeling, en dit noemen wij dan derzelver *grondslag*. Als wij, b. v., de *menschen* verdeelen in *blanke*, *zwarte*, *bruine*, enz., maakt de *kleur* den grondslag dier verdeeling uit; als wij hen onderscheiden in *mannen* en *vrouwen*, is het het *geslacht*, — in *kinderen* en *bejaarden*, is het de leeftijd, enz. Deze grondslag kan dus zeer verschillend zijn, naar gelang van het gezigtspunt, uit hetwelk wij het begrip beschouwen. Alleen moeten wij dit altoos in het oog houden, dat wij, in het kiezen van dien grondslag, *waarheid* met *juistheid* behooren te paren. De *waarheid* eischt, dat de begrippen, die wij als soorten stellen, in het geslachtsbegrip denkbaar zijn. Wanneer wij dus zeiden: „Een *mensch* is of *van hout* of *van* „*steen*; — *steenen* zijn of *dwaas* of *verstandig*; — „een *driehoek* heeft of *drie regte* of *drie stompe* hoe„ken," enz., zouden wij een' grondslag hebben aangenomen, die van alle *waarheid* of denkbaarheid ontbloot was. Daarbij is onze grondslag dan eerst *juist* gekozen, wanneer hij uit *wezenlijke*, niet uit toevallige of buiten het bereik onzer kennis liggende kenmerken is opgemaakt; *driehoeken* of andere *figuren* naar hunne grootte of kleur, *boomen* naar hunne dikte, *menschen* naar hunne kleederdragt te onderscheiden, zou onjuist zijn.

Ten andere moeten wij zorgen, om ons, bij elke verdeeling, aan één' en denzelfden grondslag te houden. Indien wij, b. v., de *menschen* opeens wilden verdeelen in *mannen*, *vrouwen*, *kinderen*, *volwassenen*, *blanken*, *bruinen*, *geleerden* en *ongeleerden*, zouden wij eene wonderbaarlijke verwarring in onze denkbeelden veroorzaken; want, volgens den regel der uitsluiting, zou bij deze verdeeling een *man* niet *volwassen*, niet *blank*, niet *geleerd* kunnen zijn. Willen wij dus deze onderscheidingen *alle* aannemen, zoo moeten wij telkens den grondslag onzer verdeeling vernieuwen, en, dezen in het oog houdende, moeten wij daarenboven zoo geregeld en naauwkeurig te werk gaan, dat wij de begrippen der *hoofdverdeeling* niet met die der *onderverdeelingen* op ééne rij plaatsen, en dus de *ondergeschikte* met de *zamen-*

onderstellende begrippen verwarren (*). Het zoude immers verkeerd zijn en geheel en al met de duidelijkheid strijden, indien wij de dieren, b. v., verdeelden in *zoogdieren*, *viervoetige dieren*, *herkaauwende dieren*, *koeijen*, *roofvogels*, *vinken*, *vliegende visschen*, *spinnen*, enz., of de boeken in *zedelijke*, *wetenschappelijke*, *godsdienstige*, *regtsgeleerde*, *romans*, *almanakken*, enz. Men noemt zulks een' *sprong* maken, en dit *springen* is bij alles, wat op het denken en redeneren betrekking heeft, even nadeelig en gevaarlijk voor de kennis der waarheid, als bij het gaan en trappen-klimmen voor ons ligchaam.

Eindelijk moet de verdeeling altoos zoo zijn, dat al de *soorten te zamen* het *geheele geslacht* uitmaken, en er onder de eerstgenoemde noch te veel, noch te weinig worde opgenomen. Immers de zaak is hier even zoo gelegen als bij de *verklaring* van een begrip. In beide gevallen wil men *datgene, wat men zich denkt, duidelijk voorstellen of uiteenzetten*. Doch zoodra nu die verklaring of die uiteenzetting van hetgene men zich denkt, niet volkomen op hetzelve sluit en past, kan dezelve niet baten, en wekt eer verwarring en dwaling. Laat ik uit eene *verklaring* een noodzakelijk kenmerk weg, of voeg ik er een overtollig bij, zoo wordt het verklaarde begrip verkeerd verstaan. En even zoo gaat het met eene ongepaste en onjuiste *verdeeling*. Dit laatste nu is aan niets anders toe te schrijven dan enkel dááraan, *dat elk geheel al zijne deelen bevatten moet, en ook geene deelen bevatten kan, dan die aan hetzelve toekomen*. Zoodra ik dus het *geslacht*, hetwelk hier ons *geheel* is, in zijne *deelen* of *soorten* verdeeld heb, moet ik van het eene deel tot het andere, volgens den regel der uitsluiting, eene gevolgtrekking kunnen maken, welke onbedriegelijk is. Verdeel ik, b. v., het geheel A in deszelfs deelen, *a*, *b* en *c*, dan trek ik veilig dit gevolg: zoo het niet *a* is, is het noodwendig *b* of *c*; zoo het noch *a* noch *b* is, moet het volstrekt *c* zijn. Doch deze gevolgtrekking zou immers geheel missen, indien ik, of van deze drie deelen één had weggelaten, of een vierde, hetwelk er niet toe behooorde, had bijgevoegd.

Doch buitendien kan men, bij eene juiste en volledige *verdeeling*, evenzeer eene gevolgtrekking maken van de *soort* tot het *geslacht*, en omgekeerd. Zoodra wij slechts

(*) Zie §. 12, p. 75.

slechts willen aanduiden, *wat* iets is, of *waartoe* het behoort; maken wij altoos van zelve eene gevolgtrekking van de *soort* tot het *geslacht* (van het *lagere* tot het *hoogere*). B. v., als ik weet, dat *eend* eene soort is van het geslacht *vogel*, besluit ik immers alzoo: „Het is eene *eend*, „en dus ook een *vogel*;" omdat de *soort* altoos in de kenmerken van het *geslacht* deelen moet, en dus de *soort* ook altoos tevens het *geslacht* is. Ook kan ik veilig van het *geslacht* zeggen datgene, wat ik van *al de soorten* zeggen kan, of aan het *geslacht* ontzeggen datgene, wat ik aan *al de soorten* ontzeggen moet; in welk geval ik dus ook van de *soorten* tot het *geslacht* besluit: b. v., als ik weet, dat blanken, bruinen en zwarten, dat mannen en vrouwen, dat kinderen en volwassenen, enz. met het spraakvermogen begaafd zijn, besluit ik hieruit, dat *de mensch* met het spraakvermogen begaafd is; als ik weet, dat geene soort van menschen vliegen kan, besluit ik veilig, dat de *mensch* niet vliegen kan. Wil ik daarentegen uit de kenmerken, welke ik aan een begrip toeken, eene gevolgtrekking maken, kan ik dit nimmer doen dan van het *geslacht* tot de *soort* (van het *hoogere* tot het *lagere*); b. v., *een vogel is gevleugeld*, dus is ook *eene eend gevleugeld*; — *een mensch is een redelijk schepsel*, dus is ook *een neger een redelijk schepsel*; doch geenszins omgekeerd; want dat *eene eend zwemt*, bewijst niet, dat *een vogel zwemt*; daaruit, dat *een neger zwart is*, volgt niet, dat *een mensch zwart is*; en dit komt alleen daarvan, dat men altoos al de kenmerken van het *geslacht* aan de *soorten* moet kunnen toeschrijven, hetgene men van de *soort* tot het *geslacht* niet doen kan, omdat de soort altoos kenmerken bevat, die het geslacht niet bezit, gelijk wij dit reeds vroeger hebben aangetoond (*).

Behalve dat nu, gelijk wij straks aanmerkten, zulk eene *onderscheiding en verdeeling* onzer begrippen in het algemeen aan ons denken en spreken eene bijzondere gemakkelijkheid en vaardigheid geeft, zoo is dezelve ook voor de uitbreiding en instandhouding onzer kennis hoogstbelangrijk, omdat wij daardoor in staat gesteld worden, deels om al hetgene wij *stukswijze* hebben leeren

(*) Zie §. 15, p. 106. Vergelijk verder over dit onderwerp HENNERT, *Lessen*, I. D. p. 46 en 156, volg.; SNELL, I. D. §. 110; VILLAUME, §. 22, volg.

ren kennen, tot zekere algemeene hoofdbegrippen terug te brengen, te rangschikken, en daardoor te gemakkelijker in ons geheugen te bewaren; deels, om in hetgene wij nog leeren willen, met zulk eene orde te werk te gaan, dat wij elk oogenblik in staat zijn het geheel te overzien, aan alles zijne eigene plaats te geven, en alzoo eene *stelselmatige* (*systematische*) *kennis* te verkrijgen, die wij dan ook gemakkelijk aan een' ander' kunnen mededeelen. (In het wetenschappelijke noemt men zulk eene rangschikking *klassificatie*, en de aanschouwelijke voorstelling derzelve eene *tabel* of *tabellarische voordragt*.) Indien het geheugen en de verbeeldingskracht ons aanvankelijk in staat stellen, om geheele wetenschappen in derzelver verband van oorzaak, gevolg en onderlinge betrekking te overzien en te bevatten; zoo is eene juiste *onderscheiding en verdeeling* het eenige middel, om van deze vermogens een doeltreffend gebruik voor ons verstand te maken. De kennis der Natuur, de Geschiedenis der Menschheid, de geheele omvang der Wijsbegeerte, Fraaije Letteren en Kunsten, kortom alles, wat wetenschap heeten mag, vindt door dit middel eenen gereeden ingang in ons verstand en geheugen, en vestigt zich in hetzelve als een blijvende schat.

In deze Lessen evenwel moet de tegenwoordige beschouwing, welke de laatste is betreffende de begrippen in het bijzonder, ons hoofdzakelijk dienen om ons tot de leer der *oordeelen en sluitredenen*, waartoe wij nu gekomen zijn, den weg te banen.

§. 17.

Oordeelen of stellingen.

In de aaneenschakeling onzer denkbeelden hebben wij eene eigenschap der ziel leeren kennen, waardoor zich de voorstellingen, zoowel van ons denk- als van ons aanschouwingsvermogen, aan elkander verbinden; doch dit geschiedt, gelijk wij gezien hebben, *onwillekeurig*, en indien wij al in staat zijn, om deze werkzaamheid van onzen geest te besturen of te wijzigen, hebben wij daarmede geen ander doel, dan om de eene voorstelling door de andere op te wekken, waartoe dus die verbindtenis slechts als middel moest dienen.

Doch nu bestaat er eene andere manier, om onze voorstellingen aan elkander te verbinden, die in het tegendeel geheel *willekeurig* is, en waarmede wij ten oogmerk hebben, de eene door de andere kenbaar te maken, en wel zoodanig, dat uit de tweede voorstelling blijke, *wat* wij van de eerste denken, *hoedanig* wij ons dezelve voorstellen; b. v. als ik zeg: „ *Deze man* is *mijn broeder*; en *dit boek* is *mijn* „ *boek*." In dit geval dus bedien ik mij van de voorstelling *mijn broeder*, en *mijn boek*, om mijne gedachte omtrent *dien man* en *dat boek* kenbaar te maken; en deze manier nu, om twee of meer voorstellingen met elkander te verbinden, noemen wij een *oordeel* of eene *stelling* (*). Hieruit blijkt alzoo, dat het geheel iets anders is, zich iets, hetzij als eene *aanschouwing*, hetzij als een *begrip*, voor te stellen, en over hetzelve te *oordeelen*; het eerste kunnen wij aanmerken als datgene, wat ons de stof tot onze kennis oplevert; het andere als het middel, waardoor wij die kennis voor ons zelve bepalen of aan anderen mededeelen; dit hebben wij reeds gezien, toen wij over het verklaren en het verdeelen onzer begrippen hebben gehandeld; want elke *verklaring* en elke *onderscheiding en verdeeling* behelst een *oordeel* over eene of andere voorstelling, en wel zoodanig oordeel, hetwelk ons op den weg van kennis en waarheid met wisse schreden doet vorderen. Wij kunnen daarin dan nog wel altoos dwalen; doch deze dwaling moet toch eerst uit het oordeel zelf blijken, indien wij haar zullen aantoonen en wederleggen. Het is daarom, dat men het *oordeel* of de *oordeelskracht* weleens als een afzonderlijk zielsvermogen beschouwt, als zijnde eene door Natuur en oefening verkregene gave, om onze voorstellingen, als de stoffe onzer kennis, tot het opgegevene doeleinde met juistheid te verbinden. Daar wij ons nu in onze vorige Lessen met de *aanschouwingen* en *begrippen* afzonderlijk hebben bezig gehouden, en het van zelf spreekt, dat de juistheid en waarheid dezer voorstellingen op zich zelve den grondslag moeten leggen tot de juistheid en waarheid in ons *oordeelen*, zoo zullen wij ons thans hoofdzakelijk bepalen bij datgene, wat tot

(*) SNELL, I. D. §. 118; VILLAUME, §. 126, volg.; HENNERT, *Lessen*, I. D. p. 42.

tot den vorm eens oordeels vereischt wordt, alsmede bij de verschillende wijzigingen, waarvoor dezelve vatbaar is; want daar dit verschil wederom een' beslissenden invloed kan hebben op onze gevolgtrekkingen, welke toch ook niets anders zijn dan *oordeelen*, die uit andere worden afgeleid, zoo is het van belang, dat wij daarover opzettelijk handelen.

Vooreerst dan moeten wij u doen opmerken, dat wij opzettelijk van het verbinden onzer *voorstellingen* in het algemeen hebben gesproken, daar het tot een *oordeel* of eene *stelling* om het even is, of wij twee *aanschouwingen*, twee *begrippen*, of één *begrip* en ééne *aanschouwing* aan elkander verbinden. In het zoo even opgegeven voorbeeld, hebben wij twee aanschouwingen tot één oordeel verbonden; ik konde ook even goed zeggen: „*Deze man* is *braaf*; — *dit boek* is *nuttig*; — of, „*een braaf man* is *achtenswaardig*; — *een nuttig boek* „is *lezenswaardig*," enz. Vervolgens, dat elk *oordeel* uit ten minste *twee* voorstellingen moet bestaan, waarvan wij die, waarover wij oordeelen, het *onderwerp* (*subject*) noemen, als: EEN BRAAF MAN, EEN NUTTIG BOEK; en die, welke wij als kenmerk aan dezelve toekennen of ontzeggen, het *gezegde* (*prædicaat*) als: ACHTENSWAARDIG, LEZENSWAARDIG, terwijl het *verbindingswoord* is het oordeel volstandig maakt. Bij dit laatste moet men evenwel opmerken, dat het *verbindingswoord* en het *gezegde* weleens in elkander opgesloten, of in dezelfde uitdrukking vervat kunnen zijn, b. v. *de vogel zingt*, *de donder klatert*, alsmede dat het *onderwerp* ook verzwegen of onbepaald uitgedrukt kan worden, gelijk *het regent*, *het is koud*, *men zegt*, enz. welke stellingen toch veelal tot den eerstgenoemden vorm kunnen teruggebragt worden, b. v. *de vogel is zingende*, *het weder is koud*, *de menschen zeggen*; schoon dit dan toch geenszins noodzakelijk is, daar men de voorstellingen ook even goed door andere woorden kan verbinden, gelijk in het vervolg zal blijken.

Wat nu den verschillenden vorm onzer *oordeelen* betreft, zoo kunnen wij in de eerste plaats, even als bij de begrippen, zoowel de *hoegrootheid* als de *hoedanigheid* tot grondslag leggen, om dezelve te onderscheiden en te verdeelen. De *hoegrootheid*, namelijk, hangt alleenlijk af van den omvang des *onderwerps*, waaraan een of meer *gezegden* worden verbonden. Be-

vat hetzelve een geheel geslacht of eene geheele soort, dan noemt men het oordeel *algemeen*, b. v. *alle menschen zijn sterfelijk*; — *metalen kunnen gesmolten worden*; — *eilanden zijn met water omgeven*, enz. *Bijzondere* oordeelen, daarentegen, zijn de zoodanige, waarin het onderwerp wordt beperkt, en dat wel, of onbepaald tot *eenige* voorstellingen, of bepaaldelijk tot *één* (in het laatste geval kan men het een *individueel oordeel* noemen); b. v. *eenige menschen zijn dwaas*; — HUGO DE GROOT *was het wonder zijner eeuw*; — *een zijn metalen die roesten*; — *dit stuk goud weegt twee pond*; — *sommige eilanden zijn onbewoond*; — *Sicilië is driehoekig van gedaante*, enz.; doch daar een *individueel* oordeel, schoon van een *algemeen* in omvang verschillende, in zooverre met hetzelve overeenkomt, dat deszelfs onderwerp een geheel bevat, waarvan geen deel wordt uitgezonderd, zoo wordt hetzelve doorgaans, bij de verdere toepassing dezer verdeeling, onder de *algemeene* begrepen.

Wanneer wij de *hoedanigheid* tot grondslag aannemen, onderscheiden wij ook slechts twee soorten van oordeelen, te weten: *bevestigende* en *ontkennende*. In de eerste wordt het gezegde aan het onderwerp *toegekend*, in de laatste *ontzegd*. De zoo even opgenoemde voorbeelden zijn allen *bevestigend*; *ontkennend* wordt het oordeel, als ik b. v. zeg: *Geen mensch is onsterfelijk*; — *Sicilië is niet onvruchtbaar*; — JOHAN DE WITT *was geen landverrader*, enz. Men ziet hier, dat de ontkenning, of met het *onderwerp*, of met het *verbindingswoord*, of met het *gezegde* verbonden is; doch nu kan zulk een oordeel ook even goed bevestigenderwijze worden voorgesteld, zoodra men de ontkenning in het *gezegde* weet te besluiten, en dit dan aan het *onderwerp* toekent, gelijk in het voorbeeld: *Sommige eilanden zijn onbewoond*; dit zoude ontkennend zijn, indien ik zeide: *Sommige eilanden zijn niet bewoond*; even zoo zeg ik ontkennend: *Een cirkel is niet hoekig*; bevestigend: *Een cirkel is eene niet hoekige figuur*; het hangt dan slechts daarvan af, of wij op de vraag: *Is het zoo?* neen of ja moeten antwoorden. — Hieruit blijkt nu, dat, daar elk oordeel naar beide grondslagen tevens kan onderscheiden worden, dezelve ook vierderlei kunnen zijn: 1. *algemeen bevestigend*, 2. *algemeen ontkennend*, 3. *bijzonder bevestigend*,

gend, 4. *bijzonder ontkennend*. Welk nut deze verdeeling ons in het gebruik derzelve geeft, zal in onze volgende Lessen nader blijken. Doch zelfs de onderlinge betrekking, waarin zij staan kunnen, zal ons al dadelijk, als bij de begrippen, doen zien, dat deze onderscheiding noodzakelijk is, om ons de reden te verklaren, waarom de waarheid of valschheid van de eene stelling de waarheid of valschheid van de andere ten gevolge heeft. Vooreerst kan, even als bij de begrippen zelve, het eene oordeel aan het andere *ondergeschikt* zijn, zoodra hetzelve in de uitgebreidheid van het andere bevat wordt, en in dit geval is altoos het bijzondere waar, als het algemeene waar is. Bij voorbeeld; *alle menschen zijn sterfelijk*, dus ook, *eenige menschen zijn sterfelijk*, en *deze mensch is sterfelijk*, enz. Doch nu verschillen twee oordeelen in *hoedanigheid*; het eene namelijk is *bevestigend*, het andere *ontkennend*; welk besluit maak ik nu van het eene tot het andere? — Zijn zij beide *algemeen*, zoo kunnen zij nimmer beide waar zijn, maar of één van beide waar, of beide valsch. Als ik, b. v., zeg: *Alle dieren zijn redeloos*; — *geen dier is redeloos*, heb ik twee tegenovergestelde oordeelen; omdat nu het gezegde *redeloos* met het onderwerp *dier* kan verbonden worden, zoo kunnen, om de *tegenstrijdigheid*, daar het eene bevestigt wat het andere ontkent, beide onmogelijk waar zijn; doch op grond van het uitsluitend derde, moet een van beide waar zijn (*). Zoodra echter het *gezegde* niet in het algemeen, maar wel in het bijzonder met het *onderwerp* kan verbonden worden, zoo zijn beide die algemeene oordeelen valsch, zoo als, wanneer ik zeide: *Alle planten zijn vergiftig*; — *geene plant is vergiftig*; omdat die eigenschap alleen aan sommige planten toekomt. Hieruit blijkt dus, dat in dit geval de waarheid van het eene oordeel wel de valschheid van het andere bewijst, maar dat daarentegen de valschheid van het eene geenszins de waarheid van het andere bevestigen moet, gelijk men in het laatste voorbeeld duidelijk zien kan. Zijn daarentegen beide de oordeelen *bijzonder*, zoo kunnen zij beide waar, doch geenszins beide valsch zijn, en een van beide moet noodzakelijk waar zijn. Zij kunnen beide

waar

(*) Zie §. 11, p. 73.

waar zijn, zoodra de eigenschap van het *gezegde* aan *sommige onderwerpen* toekomt, en aan andere niet: b. v. *sommige dieren hebben warm bloed; — sommige dieren hebben geen warm bloed; — eenige planten zijn vergiftig; — eenige planten zijn niet vergiftig.* Valsch kunnen zij nimmer beide zijn, en dat wel om dezelfde reden, waarom beide algemeene oordeelen niet waar kunnen zijn, om de *tegenstrijdigheid*; b. v. *eenige cirkels zijn rond; — eenige zijn niet rond; — eenige steenen hebben gevoel; — eenige niet.* Hoezeer nu twee dezer tegenstrijdige stellingen zelfs ongerijmd zijn, neemt dit niet weg, dat de twee andere waar *moeten* zijn; zoodat in deze tegenstelling de waarheid van het eene geenszins de valschheid van het andere bewijst, maar wel de valschheid van het eene de waarheid van het andere noodwendig ten gevolge moet hebben; en de gevolgtrekking hier dus juist andersom geschiedt, dan met de beide *algemeene* oordeelen.

Doch nu kan, in de derde plaats, de zaak zoo gelegen zijn, dat van twee oordeelen het eene *algemeen bevestigend*, het andere *bijzonder ontkennend*, of omgekeerd, het eene *algemeen ontkennend*, en het andere *bijzonder bevestigend* is; en van deze moet dan altoos het eene *waar*, en, bij gevolg, het andere valsch zijn, of omgekeerd, b. v. *alle driehoeken zijn gelijkzijdig; — eenige driehoeken zijn niet gelijkzijdig; — geen mensch is onsterfelijk; — sommige menschen zijn onsterfelijk.* Dat dit nu altoos moet doorgaan, is daaruit gemakkelijk te begrijpen, dat, wanneer ik met waarheid eenig *gezegde* aan een *algemeen onderwerp* toeken, ik hetzelve niet meer aan *eenige* daaronder begrepene kan ontzeggen, en, als ik hetzelve even zoo aan *eenige* ontzeg, ik het ook niet meer aan *alle* kan toekennen.

Behalve de genoemde onderscheiding der oordeelen of stellingen, zijn er nog andere, die zoowel op zich zelve als in derzelver onderlinge betrekking belangrijk zijn om te kennen. Van deze moeten wij u het eerst de onderscheiding in *enkelvoudige* en *zamengestelde* doen opmerken, welke slechts hierin bestaat, dat tot de eerste diegene behooren, waarin niet meer dan *één onderwerp* en *één gezegde* worden verbonden, gelijk met al de tot hier toe aangehaalde voorbeelden het geval is; terwijl men een oordeel *zamengesteld* noemt, als er verscheidene *onderwerpen* of *gezegden* in voorkomen;

men; b. v. *de mensch is een redelijk, sterfelijk en tot hoogere gelukzaligheid bestemd wezen; — Vorsten en onderdanen, edellieden en burgers, armen en rijken, beschaafden en onbeschaafden, zullen door God geoordeeld worden; —* DE GROOT, *de* DE WITTEN *en* OLDENBARNEVELD *waren brave, kundige en verdienstelijke mannen*, enz. Dergelijke stellingen nu, kan men wel tot *enkelvoudige* oplossen; doch dit zoude dan enkel noodig zijn, indien de waarheid van elk derzelve afzonderlijk moest onderzocht en bewezen worden. Voor het overige spreekt het van zelf, dat al de andere opgenoemde onderscheidingen ook op deze soort van stellingen toepasselijk zijn.

Eer wij nu de beschouwing van den verschillenden vorm onzer oordeelen verder voortzetten, moeten wij u omtrent de *bevestigende* en *ontkennende* oordeelen nog het navolgende doen opmerken. Als ik b. v. zeg: *Een driehoek is eene binnen drie lijnen beslotene figuur*, heb ik niet alleen bevestigend geoordeeld, maar zelfs zoo, dat ik even goed zeggen kan: *Eene binnen drie lijnen beslotene figuur is een driehoek*; daarentegen, als ik zeg: *Een driehoek is eene figuur*, kan ik het oordeel niet omzetten en zeggen: *Eene figuur is een driehoek.* Waarom dit niet kan, hebben wij u te voren reeds opgegeven (*); doch met bijzondere betrekking tot den vorm van een *oordeel*, bestaat de reden hierin, dat in het eerste voorbeeld *het gezegde* een' gelijken omvang of uitgebreidheid heeft als *het onderwerp*, en in dit geval kan ik altoos een oordeel omzetten, om het even of het *gezegde* of het *onderwerp* uit ééne of uit meer dan ééne voorstelling bestaat. Hiertoe behooren dus alle bepalingen, waarin men door het *gezegde* het *onderwerp* verklaart; en het zoude zelfs een bewijs zijn, dat de bepaling niet goed was, indien men de stelling, die dezelve bevat, niet konde omzetten. In het tweede voorbeeld daarentegen strekt het *gezegde* zich verder uit dan het *onderwerp*, en in dit geval is deze enkele omzetting, behoudens de waarheid, niet meer mogelijk, ten zij men de *algemeene* stelling in eene *bijzondere* verandere, hetgene men in dit geval altoos doen kan; b. v. *een driehoek is eene figuur; — sommige figuren zijn driehoeken; — eene zwaan is een vogel; — sommige vogels*

(*) Zie §. 15, p. 105.

gels zijn zwanen, enz. Hieruit blijkt dus, dat het in den vorm van een *goed bevestigend oordeel* een vereischte is, dat het gezegde ten minste van geen' minderen omvang zijn moet dan het onderwerp. Als men, b. v., zeide: *Een braaf en eerlijk man liegt niet*, zoude men dan ook omgekeerd kunnen zeggen: *Hij, die niet liegt, is een braaf en eerlijk man?* Immers neen, omdat hij, zonder te liegen, toch onregtvaardig, wreed, geweldadig en nalatig in de waarneming zijner pligten zijn kan, en dus kwalijk voor een braaf en eerlijk man zou kunnen doorgaan. De reden hiervan is, dat men, bevestigenderwijze sprekende, door het gezegde altoos eene eigenschap aan het onderwerp toekent; is nu het begrip dier eigenschap kleiner van omvang, en dus (naar hetgene wij omtrent de begrippen geleerd hebben §. 110) grooter van inhoud, zoude men aan het onderwerp datgene als eigenschap of kenmerk toekennen, wat het niet heeft, noch hebben kan; terwijl, daarentegen, wanneer het *gezegde* grooter van omvang is, het *onderwerp* daarin altoos deelen kan. — Bij de *ontkennende oordeelen* spreekt het van zelf, dat men zich aan dezen regel niet behoeft te verbinden, omdat men dan alleen zegt, wat iets *niet is*; alleenlijk mag men dit vaststellen, dat men een *gezegde* niet aan het onderwerp kan ontzeggen, wanneer het dit reeds in zijn' omvang bevat, gelijk men aan de soort ook nimmer het geslacht kan ontzeggen; b. v. *eene zwaan is geen vogel*; — *een driehoek is geene figuur*, enz. Wat nu voor het overige het gebruik van een *ontkennend oordeel* betreft, niettegenstaande het waar is, dat het ons op het oogenblik, door het zeggen, *wat iets niet is*, niet veel wijzer maakt (hetgene dan slechts eene uitzondering lijdt, wanneer de ontkenning in den tegenovergestelden zin bevestigt, zoo als: *hij is niet dood*, dus *hij leeft*), zoo is toch dikwijls deze *ontkenning* op zich zelve belangrijk genoeg, al kunnen wij ook daarvoor niets *bevestigends* in de plaats stellen. Als ik, b. v., zeg, dat iemand niet gestolen heeft, beweer ik daarom niet, dat hij een braaf en regtschapen man is; doch wanneer hij onschuldig is aan diefstal, is alleen de waarheid van mijn ontkennend oordeel: *hij heeft niet gestolen*, genoegzaam, om hem voor den Regter vrij te pleiten. Buitendien kan zulk een oordeel, waardoor men zegt, wat iets *niet is*, ons vooral ook in het wetenschappelijke van nut zijn; omdat wij

langs dien weg dikwijls gebragt worden tot het leeren kennen van iets, wat wij tot hier toe niet kenden. Vooronderstel, dat een liefhebber der Plantenkunde eene plant ontdekt, die hij, om zekere kenteekenen, onder een bekend geslacht rangschikt, doch, bij het naspooren van het soortelijk onderscheid, tot geene der hem bekende soorten van dat geslacht brengen kan, dan moet immers zijn oordeel, of de plant tot eene dier bekende soorten behoort, telkens *ontkennend* zijn, eer hij zeggen kan, of hij werkelijk eene nieuwe soort van dat geslacht ontdekt heeft. — Ja zelfs op de kennis onzer pligten kan deze opmerking worden toegepast. Als men, b. v., een kind iets *verbiedt*, zegt men zekerlijk slechts, wat het *niet doen*, niet wat het *doen moet*; doch juist dit *ontkennend gebod* alleen kan hetzelve op eene doelmatige wijze leeren, wat pligt is, omdat de herhaalde aanwijzing van hetgene men *niet doen* moet, en dus van hetgene kwaad is, eindelijk van zelve aantoont, wat goed, geoorloofd en pligtmatig is, en, als ware het, den kring van datgene, wat men *doen* moet, bepaalt. De *bevestiging* is hier namelijk een ontwijfelbaar gevolg der *ontkenning*; doch dit gaat omgekeerd niet door; want als men *bevestigenderwijze* gebiedt, b. v. als een kind tien verschillende dingen doen kan, waarvan slechts één goed is, en men zegt: *Doe dit*, kan het daaruit nog geenszins weten, dat het al het overige laten moet. Het beginsel toch van alle deugd is de ondeugd te vlieden, en hij, die goed doen wil, zal moeten beginnen met het kwade te laten; even zoo als hij, die de waarheid zoekt, dezelve bezwaarlijk vinden zal, ten zij hij eerst geleerd hebbe, wat men in acht dient te nemen, om *niet te dwalen* (*).

§. 18.

(*) Ik kan mij alzoo hieromtrent geenszins met het gevoelen van VILLAUME, §. 152, vereenigen, die de *ontkennende oordeelen* en de *verboden* voor zoo weinig beduidend houdt. Immers bestond het eerste gebod, hetwelk God aan het nog onschuldige eerste menschenpaar gaf, niet in een *verbod*? En was het ook niet grootendeels even zoo gelegen met de *Tien Geboden*?

§. 18.

Vervolg.

Wat nu verder den vorm onzer oordeelen betreft, zoo onderscheidt men dezelve nog, op grond van de onderlinge *betrekking* (*relatie*) der in dezelve vervat zijnde begrippen, in *stellige*, *vooronderstellende* en *scheidende*.

Stellig (*kategorisch*) noemt men zoodanig oordeel, waarin het gezegde stellig en onvoorwaardelijk aan het onderwerp wordt toegekend of ontzegd. Tot deze soort behooren al de tot hier toe opgenoemde voorbeelden.

Een *vooronderstellend* (*hypothetisch*) oordeel bestaat altoos uit twee deelen, eene voorafgaande, vooronderstelling of voorwaarde, door middel van het woordje *als* of *indien*; en het *gevolg*: b. v. *als het geregend heeft, is het nat*; — *als men steelt doet men kwaad*. De waarheid nu van zulk een oordeel rust eeniglijk daarop, dat het gevolg noodwendig uit de vooronderstelling voortvloeit, schoon dan ook dat gevolg wel eene andere oorzaak hebben kan. Vandaar, dat men zulke oordeelen niet altoos kan omzetten; b. v. *als het nat is, heeft het geregend*; — *als men kwaad doet, steelt men*; deze gevolgen zijn niet noodzakelijk; want het kan *nat zijn*, zonder dat het *geregend* heeft, en men kan *kwaad doen*, zonder te stelen. Men kan dit dus dan alleen doen, wanneer de uitwerking, die in het *gevolg* wordt voorgesteld, slechts *die* oorzaak en geen ander hebben kan, dan die in de vooronderstelling vervat is; b. v. *als de stralen der zon tegen de regendroppen worden gebroken, zoo vertoont zich de regenboog*; hetgene men met evenveel waarheid ook omgekeerd kan zeggen; want het ontstaan van den regenboog heeft in den gewonen loop der Natuur geene andere oorzaak, dan die, welke in de gezegde vooronderstelling wordt opgegeven. — Over den graad van waarheid, het nut en het gebruik van *onderstellingen* (*hypothesen*), zullen wij naderhand afzonderlijk handelen.

Eindelijk, een zoogenoemd *scheidend* (*disjunctief*) oordeel is zoodanig, waarbij aan één *onderwerp* verschillende *gezegden* worden toegekend, doch zóó, dat, één derzelve aangenomen zijnde, de overige worden uit-

uitgesloten, en waarbij men zich dus altoos van het scheidende woordje *of* moet bedienen; b. v. *de ziel is of sterfelijk of onsterfelijk;* — *een voortbrengsel der Natuur behoort of tot het Dierenrijk, of tot de Planten, of tot de Delfstoffen;* — *sterren zijn of vaste sterren, of dwaalsterren, of staartsterren,* enz. Deze oordeelen moeten, gelijk men ziet, uit derzelver aard *bevestigend* zijn. Tot de *zamengestelde* behooren zij evenwel niet, omdat ik van de opgenoemde gezegden slechts één als waarheid kan aannemen, met uitsluiting der overige. Doch die zelfde regel der uitsluiting leert ons ook, dat, zal het oordeel goed zijn, en aan het doel beantwoorden, de gezegden met elkander de geheele *mogelijkheid* moeten bevatten van datgene, wat aan het onderwerp kan worden toegekend; want de juistheid van zulk een oordeel rust alleenlijk op de gevolgtrekking: *zoo het eene waar is, kan het andere niet waar zijn.* Indien dus, b. v., het *onderwerp* als het geheel, en de *gezegden* als de deelen worden voorgesteld, mag men uit dezelve geen deel weglaten (gelijk dit reeds in §. 16 geleerd is); of indien men iets anders in dien vorm wil voorstellen, b. v. als men zegt, dat zeker iemand, die slechts eene enkele misdaad begaan heeft, *of een diefstal of een doodslag gepleegd heeft,* zoo moet men eerst bewezen hebben, dat de geheele mogelijkheid hierbij bepaald wordt, en dat hij dus geene andere misdaad kan begaan hebben; anders vervalt de geheele stelling. *Stellig* behoeft evenwel zulk een oordeel niet altoos te zijn, en men kan ook hier zeer wel eene *vooronderstelling* doen voorafgaan; b. v. *is dit hemellicht eene ster, zoo is het of eene vaste ster, of eene dwaalster of eene staartster,* enz. waarbij men natuurlijk eerst dan het oordeel aanneemt, als de vooronderstelling blijkt waar te zijn.

Ten laatste is de vorm van een oordeel nog verschillend naar de verschillende wijze, waarop het gedacht, en de verschillende mate van zekerheid, waarmede het *gezegde* aan het *onderwerp* verbonden wordt. Men kan, namelijk, iets of als bloot *mogelijk* stellen (*problematisch*), zoo als: ER KUNNEN *nieuwe vulkanen ontstaan;* — of als *verzekerend* (*assertorisch*): b. v. ER IS *een nieuw eiland ontdekt;* — of eindelijk als *noodwendig* (*apodictisch*): *elke uitwerking* MOET *eene oorzaak hebben;* — *van twee tegenstrijdige eigenschappen eens* be-

begrips, moet *éene dan hetzelve worden toegekend*, enz. Stel ik nu iets als enkel *mogelijk* voor, zoo kan dit oordeel, zonder het bewijs van het tegendeel, dat is, van de onmogelijkheid, nimmer verworpen worden. (Over *mogelijkheid* en *waarschijnlijkheid* op zich zelve, zullen wij nader handelen.) Het *verzekerend* oordeel steunt, of op onze ervaring, of op eene met dezelve gelijk staande *zekerheid*, en moet alzoo hieruit zijne bewijzen ontleenen (ook over dit laatste zullen wij in onze Derde Afdeeling opzettelijk handelen); doch zoodra de *noodwendigheid* in het oordeel, hetzij dit *stellig* is, of van eene *vooronderstelling* afhangt, door ons verstand op grond van de onveranderlijke wet onzes denkvermogens wordt erkend, vervalt zelfs alle bewijs, en wij mogen hetzelve niet verwerpen. — Dan dit brengt ons tot eene laatste onderscheiding onzer oordeelen, die wel insgelijks in den vorm derzelve bestaat, doch eenigzins gegrond is, op het hoofdzakelijke doel, hetwelk wij ons met dezelve voorstellen.

Deze onderscheiding is tweeledig: wij stellen ons, of voor, slechts te kennen te geven, dat iets *zoo is* of *niet is*; of hetgene wij zeggen, bevat een voorschrift of eene vordering, dat *iets gedaan moet worden*. Het eerste heeft louter betrekking op onze *kennis*, en legt den grond tot alles, wat wetenschap heet: b. v. *de mensch is een redelijk wezen*; — *alle ligchamen hebben zwaarte*; — *een driehoek is binnen drie regte lijnen besloten*, enz. Het laatste daarentegen staat wel met onze *kennis* in verband, doch heeft tevens eene onmiddellijke betrekking op onzen *wil*, en bevat eene aanwijzing van hetgene wij *doen* moeten: b. v. *de mensch moet deugdzaam zijn*; — *vergelijk de zwaarte van twee ligchamen met elkander*; — *trek drie lijnen, die elkander aan de beide uiteinden raken*, enz. De eerste onderscheidt men met den naam van *bespiegelende* (*theoretische*), de laatste met dien van *beoefenende* (*praktische*) oordeelen. — Hieruit blijkt, dat tot de *bespiegelende* oordeelen behooren, in de eerste plaats, alle verklaringen onzer begrippen, gelijk wij dan ook gezegd hebben, dat al ons *weten* daarmede beginnen moet, en dat zij tot den grondslag eener naauwkeurige kennis dienen; en voorts alle zoodanige oordeelen, waarin wij aan eene of andere voorstelling eene of meer *kenmerken* of *eigenschappen* toekennen of ontzeggen. Wat

nu

nu de waarheid zelve aangaat, die in zulke oordeelen vervat is, deze hangt altoos het eerst af van de mogelijkheid, om de begrippen, die het oordeel uitmaken, als *onderwerp* en *gezegde* te verbinden. Als men b. v. zeide: *Deze tafel is pligtmatig*; — *menschlievendheid is vierkant*, zoo zoude het oordeel daarom ongerijmd zijn, omdat die voorstellingen niet te verbinden zijn, niet vereenigd kunnen gedacht worden; hetgene ophoudt, zoodra ik zeg: *Deze tafel is vierkant*; — *menschlievendheid is pligtmatig*. Is nu deze mogelijkheid of denkbaarheid als eene eerste voorwaarde, om iets als waarheid te erkennen, in het oordeel aanwezig, zoo blijkt de waarheid, of *onmiddellijk* en is *onbetoogbaar*, of zij heeft eenig *betoog* (*demonstratie*) noodig. *Onbetoogbaar* zijn alle zoogenaamde *grondwaarheden* (*axiomata*), die dadelijk door het verstand erkend worden, en die ons veelal tot grondslag moeten dienen, om andere waarheden te erkennen of te betoogen: b. v. *er bestaat geene uitwerking zonder oorzaak*; — *het geheel is gelijk aan al de deelen te zamen*; — *twee grootheden, die aan eene derde gelijk zijn, zijn ook aan elkander gelijk*, enz. (Het spreekt intusschen van zelf, dat wij hier de zoogenoemde *grondwaarheden* of *axiomata* in een engeren zin moeten nemen, dan wij in §. 9 gedaan hebben; alwaar wij ook onder de algemeene grondwaarheden, die door ons *natuurlijk waarheidsgevoel* worden erkend, de zoodanige hebben begrepen, die wel voor betoog vatbaar zijn, maar hetzelve voor dat gevoel niet behoeven.) Zoodanig oordeel daarentegen, hetwelk voor betoog vatbaar is, onderscheidt men doorgaans met den naam van *leerstelling* (*theorema*): b. v. *de gezamenlijke hoeken van een driehoek zijn gelijk aan twee regte*; — *twee driehoeken van gelijke grondvlakte, en gelijke hoogte, zijn in oppervlakte gelijk*; — *zedelijke en verstandelijke ontwikkeling is 's menschen bestemming hier op aarde*, enz. En hierin onderscheidt men dan nog doorgaans de *grondstelling*, waarvan de waarheid betoogd en erkend is, van die, welke als deszelfs onmiddellijk gevolg wordt voorgesteld, en den naam van *gevolgstelling* bekomt; b. v. wanneer ik uit de laatste stelling dit gevolg trek, *dat alle pogingen, om die ontwikkeling te bevorderen, loffelijk, en alle die, welke strekken om dezelve tegen te gaan, ongeoorloofd en zondig zijn*.

De-

Dezelfde onderſcheiding merkt men ook op in de *beoefenende* (*praktiſche*) oordeelen. Men kan, b. v., vorderen, dat iets gedaan worde, of wel bepaaldelijk op deze of gene wijze gedaan worde, waarvan de mogelijkheid geen bewijs noodig heeft, maar van zelve erkend wordt; b. v. als men in de Wiskunde zegt: „*Verleng eene lijn aan deze of gene zijde; — trek* „ *eene loodlijn op eene gegevene grondlijn*," enz., noemt men dit eenvoudig eene *vordering* (*postulaat*). Doch geheel iets anders is het, wanneer die *vordering* zelve dit bewijs der mogelijkheid niet met zich mede brengt, en eerst eene *oploſſing* noodig heeft, gelijk de *leerſtelling* een *betoog* vordert. In dit geval noemt men het een *vraagſtuk* (*problema*); en dit is het, zoodra ſlechts de vordering zelve niets ongerijmds of tegenſtrijdigs bevat: b. v. *binnen een gegeven kwadraat een' cirkel te trekken, van gelijke oppervlakte*, kan geen *vraagſtuk* genoemd worden, omdat men er de onmogelijkheid terſtond van inziet; daarentegen is het wel mogelijk, om *een kwadraat te trekken, waarvan de oppervlakte gelijk is aan een' gegeven' driehoek*. En ſchoon dan ook de oploſſing, die men verlangt, nog nimmer gegeven is, blijft het gevorderde toch een *vraagſtuk*, gelijk tot hier toe met de *kwadratuur van den cirkel* gebleken is; waarvan de vordering aldus luidt: „ *Trek* „ *een kwadraat, waarvan de oppervlakte gelijk is aan* „ *een' gegeven' cirkel*" (*).

Hoezeer nu uit al, wat wij van den vorm der oordeelen gezegd hebben, ſlechts dit blijkbaar is, dat men dezelve, naar het doel, hetwelk men er zich mede voorſtelt, op eene verſchillende wijze kan uitdrukken, en dat, naar gelang dezer verſchillende uitdrukking, de gevolgtrekkingen, die de oordeelen zelve opleveren, zeer verſchillend zijn, zoo is het toch voor hem, die de waarheid zoekt, al dadelijk van belang, dat hij die verſchillende vormen wel leere onderſcheiden, omdat het opmerken van dat onderſcheid hem altoos in ſtaat zal ſtellen, zich te wachten tegen alle dwaling, die uit on-

(*) Vergelijk over deze verschillende vormen SNELL, I. D. §. 121, volg.; VILLAUME, §. 153, volg.; HENNERT, *Lessen*, I. D. p. 98, volg., alsmede, bij deze en de voorgaande Lessen dezer Afdeeling, W. E. DE PERPONCHER, *Wijsgeerige Gronden*, p. 1—19.

onjuistheid en onnaauwkeurigheid in dezen zou kunnen ontſtaan; en niet alleen is dit van belang voor de waarheid, die in elk oordeel op zich zelf moet gelegen zijn, maar vooral ook voor de gevolgtrekkingen en beſluiten, waartoe zij ons, gelijk de volgende Lesſen zullen leeren, brengen moeten. — „ Maar," dus vraagt welligt iemand, „ wanneer men nu die juistheid „ in den vorm in het oog houdt, kan men zich dan „ daardoor ook verzekerd houden, dat het ons oordeel „ niet aan *inwendige* waarheid ontbreekt?" — Om dit te beantwoorden, zal welligt één voorbeeld genoegzaam zijn. Als ik zeg: *Deze tafel is vierkant*, is er op den vorm des oordeels niets te zeggen; doch de waarheid zal hier immers alleen afhangen, en van de juistheid mijner ervaring, en daarvan, dat ik weet, wat *eene tafel* en wat *vierkant* is. Omtrent beide deze vereischten, als den grondſlag uitmakende van de waarheid in ons oordeelen, hebben wij u reeds de noodzakelijkſte aanwijzingen gegeven. Dwalen wij dan in ſoortgelijke oordeelen, zoo zal het wel alleen toe te ſchrijven zijn aan onze eigene voorbarigheid, of aan eene zekere ligtvaardigheid, om begrippen te verbinden, welke wij ons niet juist en duidelijk genoeg voorſtellen. En nogtans, hoe menigmalen maakt men zich niet aan deze dwaling ſchuldig? Hoe vaak ſtrekt men zijn oordeel niet buiten de grenslijn zijner ervaring uit? Hoe menigmalen beſtaat de grond van ons oordeel niet in eene verkeerde en overhaaste gevolgtrekking, die wij uit onze ervaring maken? Iets gezien, gehoord, of op eene andere wijze ervaren te hebben, geeft ons wel het regt om *daarover* te oordeelen, mits wij dan nog altoos met de noodige beſcheidenheid en voorzigtigheid te werk gaan, doch geenszins om ons oordeel als eene *algemeene* waarheid voor te ſtellen. Een reiziger, b. v., die vreemde Landen bezocht heeft, heeft ongetwijfeld het regt, om over datgene, wat hem wedervaren is, over hetgene hij gezien en gehoord heeft, te oordeelen; doch de vraag is nu alleen: hoe ver ging zijne ervaring, en hoe ver ſtrekt zich zijn oordeel uit? Hij oordeelt, b. v., over het bekoorlijke eener landouw; over de fraaije of gunſtige ligging eener ſtad; over de netheid en regelmatigheid van gebouwen en ſtraten; over het belangrijke en wetenswaardige van hetgene hij daar gezien heeft; over deze en gene ontmoeting, welke hij

gehad heeft, en over andere bijzonderheden, welke binnen den kring zijner *ervaring* liggen. In dit alles behoeft hij niet te dwalen zoo lang hij over datgene spreekt, wat *hij weet*; doch nu gaat hij verder; hij oordeelt ook in het algemeen over taal, zeden, volkskarakter, wetenschappelijken toestand, beschaving, regeringsvorm, wetten, enz. van die volken en Landen, welke hij bezocht heeft. Nu kunnen wij met regt vragen: hoe ver strekte zich zijne ervaring uit, om hem hierover naar waarheid te kunnen doen oordeelen? En als dan die ervaring slechts bestaat in eene vlugtige beschouwing, in een haastig doortrekken, of een verblijf van weinige dagen of weken, in de kennismaking en de gesprekken met dezen en genen, die hij in herbergen, postwagens of trekschuiten ontmoette, enz., welke waarde kan dan zulk een oordeel hebben, en is zijne dwaling dan niet hoogst berispelijk? — Welnu, gelijk het zulk een' reiziger gaat, gaat het velen. Te oordeelen over hetgene, waarvan men niet of niet genoegzaam weet, is het zwak van vele menschen, en vooral van vele jonge lieden, welke niet nadrukkelijk genoeg daartegen kunnen gewaarschuwd worden. Dwalen is menschelijk, en de beste kan ter goeder trouw in zijn oordeel falen; doch dit is ook zeker, dat hij, die zonder de noodige kennis oordeelt, opzettelijk dwaalt. Het eenvoudigste en gemakkelijkste is, zonder tegenspraak, te oordeelen *op grond zijner ervaring*, en evenwel hebben wij gezien, hoe ligt en hoe vaak men hierin grovelijk mistast. Doch nu gaan wij verder. Wij zullen oordeelen over dingen, die buiten dezen kring der ervaring liggen; over zaken, welke eene grondige en naauwkeurige kennis vorderen, waartoe eene buitengemeene helderheid van begrippen en juistheid van redenering en gevolgtrekking wordt vereischt, en waarin de waarheid des oordeels dan nog vaak door het verschil van *meening*, of door gebrek aan de noodige ondervinding, aan regtmatigen twijfel onderhevig is. Is nu in soortgelijke gevallen het dwalen minder berispelijk, dan verdient het oordeelen ook des te meer omzigtigheid en bescheidenheid. Hoe velen zouden er, zoo men eene juiste verklaring der begrippen vorderde, welke zij tot hun oordeel bezigen, verlegen staan? Hoe vaak zou men hun kunnen aantoonen, dat zij slechts met woorden in den wind schermen, waarvan

zij zelve den eigenlijken zin niet verstaan? Hoe ligt valt het niet in het oog, dat zij vergeten de zoo noodzakelijke lijn der onderscheiding te trekken? En eindelijk, hoe zigtbaar is het dikwijls niet, dat zij, die oordeelen, in plaats van bedaard en kalm te zijn, en slechts het gezond verstand te raadplegen, door voorbarigheid, vooringenomenheid, partijdigheid, eigenbelang, of hartstogt worden aangedreven? Zietdaar, jonge lieden! de hoofdbronnen van dwaling in het oordeelen. Wat u nu, voor zooverre het menschelijk verstand reiken kan, voor de *inwendige waarheid* des oordeels, waarnaar gij vraagt, waarborgen kan, kunt gij hieruit genoegzaam opmaken. Een scherpzinnig en fijn oordeel is soms eene gave der Natuur; doch die Natuur heeft toch altoos ontwikkeling noodig, zal het oordeel tot rijpheid komen; en hiertoe geraakt het niet zonder opmerkzaamheid, oefening, kennis en ondervinding. En wanneer men dan nog ziet, dat het meest geoefend verstand in zaken, die buiten het bereik van ons kenvermogen liggen, kan mistasten, zoo is *bescheidenheid* hierin eene hoofdzaak, welke wij nimmer uit het oog mogen verliezen; en zoo de waarheid van ons oordeel dan nog met eenig regt aan twijfel onderhevig is, zoo strekt zij hetzelve evenwel tot de krachtigste aanbeveling; terwijl men de onbescheidene magtspreuk, al heeft dezelve dan ook nog zoo zeer den schijn van waarheid voor zich, met regt verwerpt (*).

§. 19.

Sluitreden.

Dat onze oordeelen zich even zoo voor onzen geest kunnen aaneenschakelen, als onze voorstellingen zelve, zal een ieder uwer gemakkelijk begrijpen, vooral wanneer men in aanmerking neemt, dat elke voorstelling, welke een oordeel helpt uitmaken, op zich zelve dienen kan tot eenen overgang, om een tweede oordeel daar te stellen, en zoo verder. Als ik, b. v., op grond mijner eigene waarneming, oordeel, *dat zeker iemand zich door zijne zinnelijke lusten laat beheerschen*, brengt dit laat-

(*) Men vergelijke hier ook SAILER, I. D. p. 196.

laatste denkbeeld mij als van zelf tot een tweede oordeel, *dat hij, die zich door zinnelijke lusten laat beheerschen, moedwillig zijne gezondheid benadeelt*; — dit laatste wederom, *dat hij, die zijne gezondheid moedwillig benadeelt, zijn leven verkort*; verder, *dat hij, die zijn leven verkort, zijnen eersten en heiligsten pligt als mensch overtreedt*, enz. Buitendien kunnen onze oordeelen, gelijk wij reeds gezien hebben, even als onze begrippen afzonderlijk, met elkander in betrekking, b. v. van *ondergeschiktheid* of van *tegenstrijdigheid*, staan, zoodat deze onderlinge betrekking al terstond een besluit tot derzelver waarheid of valschheid oplevert. Deze verbindtenis en onderlinge betrekking onzer oordeelen is het nu, welke verder den grondslag der redenering uitmaakt; doch ook hier, gelijk te voren, moet ons verstand zich aan eenen meer bepaalden vorm vasthouden en een' regel in het oog houden, waardoor het zich in den gang zijner werkzaamheid laat leiden; en over dezen vorm, welke den naam van *sluitrede* (*syllogismus*) draagt, zullen wij thans gaan handelen.

Eene *eenvoudige sluitrede* (over *zamengestelde* zullen wij in het vervolg spreken) bestaat uit drie *oordeelen*, waarvan de twee eerste zoodanig met elkander in verband staan, dat het derde als een onmiddellijk gevolg daaruit van zelf voortvloeit; b. v., de beschouwing der menschelijke natuur doet mij dit oordeel uiten: *De mensch is sterfelijk*; hiermede breng ik het oordeel over mij zelven in verband: *Ik ben een mensch*; en dit doet mij als een onmiddellijk gevolg vaststellen: *Derhalve ben ik sterfelijk*. Van deze noemt men de twee eerste oordeelen *grondstellingen* (*præmisses*), en het laatste de *gevolgtrekking* (*conclusie*). Nu bespeurt men hieruit al dadelijk, dat, indien de grondstellingen waar zijn, de gevolgtrekking, die er uit voortvloeit, ontegensprekelijk moet zijn, en dat het dus, om tot eene juiste gevolgtrekking te kunnen komen, het allereerst van belang is, te weten, welke de vereischten van een goed en juist oordeel zijn; want indien ik, b. v., de eerste grondstelling eens omkeerde, en zeide: *Al wat sterfelijk is, is een mensch*, en ik liet hierop volgen: *Een ezel is sterfelijk*, dan zou de gevolgtrekking moeten zijn, derhalve: *Een ezel is een mensch*, hetgene daardoor alleen onwaar zoude zijn, omdat de eerste grondstelling onwaar was. Doch ook, al zijn de beide grondstellingen

op zich zelve waar, en niet strijdig met de dienaangaande opgegevene regelen, zoo hangt de waarheid der gevolgtrekking bovendien nog af van de juistheid, waarmede dezelve met elkander in verband zijn gebragt; en het is juist daarom, dat men het maken eener *sluitrede* na het vormen van begrippen en oordeelen, als eene derde afzonderlijke werkzaamheid des verstands beschouwt, welke, even als de vorige, een haar eigenen regel te volgen heeft.

Zien wij nu eerst hoe de sluitrede is zamengesteld. Zij bestaat, zoo als gebleken is, uit drie stellingen; dus wanneer men stelt, dat in elke stelling twee begrippen worden verbonden, zoude er in elke sluitrede zes begrippen moeten voorkomen; doch bij nadere beschouwing ziet men, dat er slechts *drie* zijn, die elk tweemaal voorkomen, en in ieder der drie stellingen op eene andere wijze worden verbonden. Deze verbinding nu der begrippen, waarop de geheele bewijskracht eener sluitrede steunt, geschiedt volgens den Wiskundigen grondregel: *In zooverre twee grootheden aan eene derde gelijk zijn, zijn zij ook aan elkander gelijk.* Heb ik nu drie grootheden, A, B en C, zoo verbind ik dezelve aldus:

A is gelijk aan B;
C is gelijk aan A;
derhalve: C is gelijk aan B.

Passen wij nu dezen grondregel op de Redeneerkunde toe, zoo moet dezelve aldus worden voorgesteld: *In zooverre twee begrippen beide met een derde overeenstemmen, stemmen zij ook met elkander overeen*, en in dit geval is de gevolgtrekking altoos *bevestigend*; stel tot proef hiervan, uit ons eerste voorbeeld, voor A het begrip *mensch*, voor B het begrip *sterfelijk*, en voor C het begrip *ik*, en men ziet, dat de sluitrede eene Wiskundige waarheid oplevert. Nu merke men op, dat de drie begrippen, die tot de *sluitrede* behooren, alle reeds in de beide grondstellingen voorkomen, doch één derzelve, A, tweemaal, en dit is het, waarmede B en C overeenkomen, en hetwelk men, om die reden, doorgaans het *middenbegrip* of den *middenterm* noemt, terwijl de beide overige met den naam van *uiterste termen* worden onderscheiden. Hieruit blijkt dus, dat men voor de sluitrede aanvankelijk deze algemeene regelen kan vast-

stellen; ten 1ste dat de drie begrippen in de beide *grondstellingen* of *præmissen* moeten voorkomen; ten 2de dat één derzelve het begrip van overeenkomst of de *middenterm* zijn moet, en dus tweemaal in de beide grondstellingen voorkomt; en ten 3de dat in de *gevolgtrekkking* de beide uiterste termen als *onderwerp* en *gezegde* aan elkander moeten worden verbonden. — Vergelijken wij dit nu bij hetgene wij te voren reeds omtrent de begrippen gezegd hebben, zoo vinden wij, dat het grondbeginsel, waarop de onomstootelijke waarheid eener goede *sluitrede* steunt, hetzelfde is als dat, wat de waarheid en noodzakelijkheid van een *begrip* uitmaakt, namelijk dat der *volkomene overeenstemming*. Dáár hebben wij *x* als den grond aangenomen, en aangetoond, dat A en B met elkander moesten overeenkomen, omdat zij beide een gevolg zijn van *x*. Even zoo is hier A als middenterm ons hoofdbegrip, waarmede B en C overeenkomen, zoodat hieruit noodwendig volgt, dat deze twee laatste ook met elkander overeenkomen: hetgene men Wiskundig dus kan voorstellen:

$$\begin{array}{ccc} & A & \\ /\!/ & & \backslash\!\backslash \\ B & = & C \end{array}$$

Is de gevolgtrekking *ontkennend*, dan ligt dezelfde regel tot grondslag, doch kan nu ontkennenderwijze aldus worden voorgesteld: *In zooverre van twee begrippen het eene overeenstemt met een derde, doch het andere niet, stemmen zij ook niet met elkander overeen*, b. v.:

Een dier is niet met rede begaafd;
een hond is een dier;
derhalve: een hond is niet met rede begaafd.

Hier komt van de beide uitste termen, *hond* en *met rede begaafd*, het eerste met het middenbegrip *dier* overeen, doch het andere niet; zoodat dezelve in de gevolgtrekking aan elkander moeten worden ontzegd, en deze dus van zelve *ontkennend* is (*).

Zoo

(*) Vergel. SNELL, I. D. §. 134; HENNERT, *Lessen*, I. D. p. 200; PERPONCHER, p. 30; VILLAUME, §. 188.

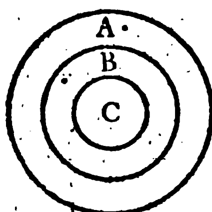
Zoo lang wij nu eene *sluitrede* op deze wijze voorstellen, is dezelve *volstandig*; zij toont ons aan, welke de gang onzer denkbeelden, welke het onderling verband onzer *begrippen* en *oordeelen* moet zijn, zoodra wij redeneren, of bij gevolgtrekking oordeelen. Men denke evenwel niet, dat elke gevolgtrekking in den vorm eener sluitrede *moet* vervat zijn, en dat eene aaneengeschakelde redenering niet dan uit eene reeks van sluitreden moet bestaan; dit zou gewis al zeer vervelend en daarenboven nog langwijlig zijn. Men kan hetgene men betoogen of beredeneren wil, op verschillende manieren voordragen, ja zelfs men zal meestal, om eenen noodeloozen omhaal van woorden te vermijden, datgene weglaten, wat van zelf uit hetgene wij voordragen, begrepen wordt; doch dit neemt niet weg, dat de zamenhang onzer denkbeelden en oordeelen dezelfde blijft, en onze gevolgtrekking uit hare grondstellingen voortvloeit. Ik kan, b. v., mijne redenering aldus voorstellen: *Daar alle menschen sterfelijk zijn, zal ik ook eenmaal sterven.* — *Beweert gij, dat gij niet dwalen kunt? gij zijt immers een mensch?* — *Dit onderwerp vordert, vermits het zeer belangrijk is, uwe bijzondere oplettendheid*, enz.; doch al deze en dergelijke redeneringen, welke eene gevolgtrekking behelzen, zijn louter sluitreden, welke in de voordragt zijn ingekort, en zonder moeite tot haren volstandigen en regelmatigen vorm kunnen teruggebragt worden. Willen wij dus een of ander betoog, hetwelk met schoonschijnende redenen wordt voorgedragen, doch waarin de waarheid der gevolgtrekking ons twijfelachtig voorkomt, toetsen, zoo hebben wij niets anders te doen dan hetzelve te ontleden, en het verband der denkbeelden en oordeelen in den vorm van ééne of meer sluitreden voor te stellen; en hieruit zal dan al zeer spoedig de juistheid of de onjuistheid der redenering blijken. Doch daarom is het dan ook van belang, dat wij met de hoofdregelen bekend zijn, welke wij bij het maken eener goede sluitrede hebben in acht te nemen, want er is niets, waardoor men een' onkundigen en onvoorzigtigen gemakkelijker misleiden kan (*). Beginnen wij wederom met eene behoorlijke *onderscheiding* der verschillende soorten van sluitreden te maken. Dezelve is zeer eenvou-

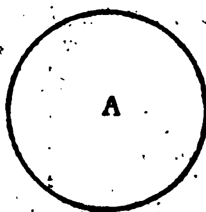
(*) VILLAUME, §. 196.

voudig en berust slechts op eenen ons uit de vorige Les reeds bekenden grondslag. Naar mate, namelijk, de eerste der twee grondstellingen een *stellig*, *vooronderstellend* of *scheidend* oordeel is, draagt ook de geheele sluitrede denzelfden naam. Wij moeten dus het eerst over de *stellige* (*kategorische*) sluitreden handelen; en daar al de tot hier toe opgegevene voorbeelden tot deze soort behooren, is het onnoodig die als zoodanig te herhalen.

De grondregel nu, waarop de waarheid eener *stellige sluitrede* rust, is deze: *Al wat aan het geslacht toekomt, komt ook aan deszelfs soorten toe; en al wat het kenmerk des geslachts wederspreekt, moet ook aan de soorten worden ontzegd.* Zinnelijk kan men zich deze sluitrede aldus voorstellen:

Bevestigend. *Ontkennend.*

B
C

(*Bevestigend*) Dewijl C in B, en B in A is besloten, zoo volgt, dat ook C in A besloten is. (*Ontkennend*) Dewijl C in B is besloten, doch B niet in A, zoo volgt, dat ook C niet in A is besloten. — Uit dezen grondregel nu vloeijen al de verdere regelen voort, waaraan deze sluitrede gehouden is.

1°. De eerste grondstelling, die men dan ook daarom doorgaans de *meerdere* (*major*) noemt, moet *algemeen* zijn, dat is, moet al het bijzondere, wat daartoe behoort, zonder uitzondering, in zich bevatten; anders kan de gevolgtrekking tot datgene, wat men in de tweede grondstelling aanneemt, nimmer doorgaan, b. v.:

Sommige menschen zijn dronkaards.
Pieter is een mensch.

Is Pieter nu een dronkaard? — Het is wel mogelijk, doch geenszins hieruit bewezen; alleen omdat de eerste grondstelling niet algemeen is, en Pieter dus even goed

tot

tot de nuchteren kan behooren. Om dezelfde reden was in §. 10 de gevolgtrekking, *dat de Europeanen zwart waren*, valsch.

2°. De tweede grondstelling, die men met den naam van de *mindere* (*minor*) onderscheidt, kan *algemeen* of *bijzonder*, doch moet *bevestigend* zijn, omdat men in dezelve iets moet aannemen, wat de overeenkomst met den *middenterm* oplevert; en dit kan *ontkennender*-wijze niet geschieden, ten zij men bewijzen wil, dat iets *niet zoo* is: in dit geval alleen kan de tweede grondstelling ontkennen, mitsdat dan de eerste *bevestigend* zij; want uit twee ontkennende oordeelen kan men nimmer eene gevolgtrekking afleiden. Vooronderstel, b. v., dat ik zeg:

Een ezel is geen uil;
een mensch is geen ezel;
derhalve? . . . . Een mensch is geen uil, zult gij zeggen. Nu ja, evenmin als hij een ezel is; doch die beide ontkenningen geven het niet te bewijzen, alleen omdat men niet in staat is het *overeenstemmen* of het *niet overeenstemmen* in den middenterm aan te toonen. En dan nog daarenboven, wil men op deze manier iets *ontkennend* bewijzen, zoo moet in de eerste grondstelling het gezegde uitsluitend aan het onderwerp toekomen, met dat gevolg, dat men de stelling kan omzetten, b. v.:

Alle dieren groeijen;
eene plant is geen dier;
derhalve? Zou nu daarom eene plant niet groeijen? Er zijn immers meer voorwerpen in de Natuur, die groeijen dan de dieren? En dus komt dit gezegde niet uitsluitend aan het onderwerp toe; want men kan niet omgekeerd zeggen: „ Al wat groeit is een dier." Doch iets anders is het, als men, b. v., zegt:

Een driehoek is binnen drie lijnen besloten.

Nu kan ik veilig alzoo vervolgen:

Een kwadraat is geen driehoek;
derhalve: een kwadraat is niet binnen drie lijnen besloten.

of

Een kwadraat is niet binnen drie lijnen besloten;
derhalve: een kwadraat is geen driehoek.

3°. De gevolgſtelling *moet bijzonder* zijn, zoodra eene der grondſtellingen het is, en even zoo *ontkennend*, zoodra eene der grondſtellingen het is. *Bijzonder:* dit kan alleen op de tweede grondſtelling worden toegepast, omdat de eerſte niet dan algemeen kan zijn. (*Zie onzen* 1^en^. *en* 2^en^. *regel.*) Daar men nu in de tweede grondſtelling altoos iets aanneemt, wat het onderwerp voor de gevolgſtelling moet opleveren, zoo ſpreekt het van zelf, dat die gevolgſtelling in *hoegrootheid* (*zie* §. 17) nimmer de tweede grondſtelling kan te boven gaan, en dat derhalve, als deze *bijzonder* is, de gevolgſtelling het ook zijn moet. B. v.:

Al wat vergiftig is kan der gezondheid ſchaden;
eenige planten zijn vergiftig;
derhalve: eenige planten kunnen der gezondheid ſchaden.

Ontkennend: dit blijkt hieruit: omdat de ontkenning van eene der grondſtellingen altoos het *niet overeenſtemmen met den middenterm* aanduidt; en in dit geval kunnen natuurlijk de beide *uiterſte termen* in de gevolgtrekking niet overeenſtemmen, en deze dus nooit anders dan ontkennend zijn. (*Men zie ſlechts ons tweede voorbeeld.*)

4°. Ook mogen wij het als een' hoofdregel aannemen, dat er in eene ſluitrede ſlechts één *middenterm* mag gevonden worden; anders zoude het geheele grondbeginſel, waarop hare bewijskracht ſteunt, ten eenemale wegvallen. Wat zou men, b. v., kunnen beſluiten, indien men eens zeide:

Alle boomen zijn planten;
alle vogels zijn dieren?

Immers niets? Dan, hoe duidelijk dit ook ſchijnen moge, een ongeoefende kan ook te dezen opzigte gemakkelijk misleid worden. Zoodra ik, namelijk, in plaats van *drie*, *vier* begrippen in mijne ſluitrede breng, welke ook in *vier* verſchillende uitdrukkingen vervat zijn, zal de fout ſpoedig in het oog loopen. Doch zijn er ſlechts *drie* uitdrukkingen toe gebezigd, en wel op zulk eene wijze, dat de *middenterm* in twee verſchillende beteekeniſſen voorkomt, dan vereiſcht de zaak eenige meerde-

dere oplettendheid. Men noemt daarom ook deze fout in de ſluitrede die *van vier termen* of *begrippen*, b. v.:

Een dier bezit geene rede;
de mensch is een dier;
derhalve: de mensch bezit geene rede.

Hier heeft het middenbegrip *dier*, in de eerſte en tweede grondſtelling, eene verſchillende beduidenis; en vandaar het verkeerde der gevolgtrekking. Tot deze misleiding kunnen dus alle dubbelzinnige uitdrukkingen, en woorden van meer dan ééne beteekenis, b. v. *ezel*, *bok*, *kameel*, *kapel*, *pistool*, *rijder*, enz. aanleiding geven.

5°. Eindelijk moeten wij, almede met betrekking tot den *middenterm* (het ſteunpunt der ganſche ſluitrede), nog dit doen opmerken, dat, volgens het opgegeven beginſel: *Wat aan het geſlacht toekomt*, *komt ook aan deszelfs ſoorten toe*, enz., deszelfs meest gewone plaatſing is, als het *onderwerp* der eerſte, en als het *gezegde* der tweede grondſtelling, te weten aldus (A als *middenterm* genomen):

A is B;
C is A;
derhalve: C is B;

en wel om deze reden, dat C, als het begrip eener ſoort, volgens deze plaatſing, onder het geſlachtsbegrip A wordt geſteld, en hieruit dus het gemakkelijkst de gevolgtrekking wordt opgemaakt. Doch nu kan men dien *middenterm* ook even goed verplaatſen, terwijl de gevolgtrekking dezelfde blijft; en omdat die verplaatſing op vierderlei wijzen geſchieden kan, heeft men in de Redeneerkunde deze vier verſchillende manieren om eene ſluitrede voor te ſtellen, *figuren* genoemd. Tot proeve hiervan mogen de volgende voorbeelden ſtrekken. (M beteekent den *middenterm*.)

1.

M.

Die hunne gezonde rede niet gebruiken, zijn dwazen;

M.

ſommige Dichters *gebruiken hunne gezonde rede niet*;
derhalve: ſommige Dichters zijn dwazen.

2.

M.

Dwazen *gebruiken hunne gezonde rede niet;*

M.

sommige Dichters *gebruiken hunne gezonde rede niet;*
derhalve: sommige Dichters zijn dwazen.

3.

M.

Die hunne gezonde rede niet gebruiken, zijn dwazen;

M.

sommigen, die hunne gezonde rede niet gebruiken,
zijn Dichters;
derhalve: sommige Dichters zijn dwazen.

4.

M.

Dwazen *gebruiken hunne gezonde rede niet;*

M.

sommigen, die hunne gezonde rede niet gebruiken,
zijn Dichters;
derhalve: sommige Dichters zijn dwazen.

Bij dit alles echter verdient dit nog wel opgemerkt te worden, vooreerst, dat geene dezer grondstellingen, offchoon het zoo schijnen moge, *ontkennend* is; want *het niet gebruiken der gezonde rede* is een begrip, het welk nu eens als *onderwerp* voorkomt, dan weder als *gezegde* aan het onderwerp stellig wordt toegekend, even alsof ik, b. v., in de 2e. figuur zeide: „Dwazen zijn „ *menschen, die hunne gezonde rede niet gebruiken*;" ja zelfs zou dan, indien wij als tweede grondstelling aannamen; „ Sommige Dichters *gebruiken hunne gezonde* „ *rede*;" dezelve in dit verband *ontkennend* zijn, en wij zouden moeten besluiten: „ Derhalve zijn sommige Dich- „ ters *geene* dwazen." Ten andere, dat deze verplaatsing van den *middenterm* niet altoos met dezelfde gevolgtrekking geschieden kan; en dit kan ons alwederom die zelfde 2e. figuur toonen; wij zouden immers niet goed besluiten, indien wij zeiden:

Tijgers *eten raauw vleesch;*
sommige menschen *eten raauw vleesch;*
derhalve: sommige menschen zijn tijgers?

En

En waarom niet? Omdat men de eerste grondstelling niet kan omzetten, hetgene in dit geval, even als bij het ontkennen der tweede grondstelling, een vereischte is. — Doch dit zij genoeg over de stellige sluitreden (*).

§. 20.

Vervolg. Drogreden.

Eene *vooronderstellende* of *hypothetische* sluitrede heeft tot eerste grondstelling een vooronderstellend oordeel (zie §. 18), neemt in de tweede de *vooronderstelling* of de *voorwaarde* als waarheid aan, of verwerpt het *gevolg* als onwaar, en besluit dus in het eerste geval *bevestigend*, dat het *gevolg* bestaat, en in het tweede geval *ontkennend*, dat de *vooronderstelling* niet bestaat, b. v.:

Bevestigend.

Als de maan verduisterd is, bevindt zij zich
in de schaduw der aarde;
nu is de maan verduisterd;
derhalve bevindt zij zich thans in de schaduw der aarde.

Ontkennend.

Als het geregend heeft, is het aardrijk nat;
nu is het aardrijk niet nat;
derhalve heeft het niet geregend.

Wat men nu bij deze soort van sluitreden in acht te nemen hebbe, is reeds eenigermate gebleken uit hetgene wij van de *vooronderstellende oordeelen* gezegd hebben (†). In eene *bevestigende*, namelijk, kan ik het besluit niet omzetten, en zeggen: „ Wanneer „ datgene, wat als gevolg wordt aangenomen, waar „ is, zoo is ook de vooronderstelling waar;" want dit kan, gelijk wij toen reeds gezegd hebben, alleen dan geschieden, wanneer het als *gevolg* gestelde geene andere oorzaak hebben kan dan die, welke in de *vooronderstelling* voorkomt, gelijk in het opgegevene voorbeeld, alwaar men even goed zeggen kon:

Nu

(*) Vergel. SNELL, I. D. §. 134, volg.; VILLAUME, §. 188, volg.; PERPONCHER, p. 30, volg.; HENNERT, I. D. p. 200.

(†) Zie p. 124.

Nu bevindt zich de maan in de schaduw der aarde;
derhalve is thans de maan verduisterd.

Doch indien ik nu, b. v., eens zeide:

Als ik geld heb, koop ik;
nu koop ik;
derhalve heb ik geld,

zou het besluit zeer onjuist zijn; want ik konde ook op crediet koopen en schulden maken; en ook daarom is de sluitrede onjuist, waarin gezegd werd:

Als het geregend heeft, is het nat;
nu is het nat;
derhalve heeft het geregend.

Even zoo is het met de *ontkennende*. In deze kan ik evenmin vaststellen, dat, als het *vooronderstelde* geene plaats heeft, het *gevolg* ook niet kan plaats hebben, zoo lang namelijk datgene, wat als *gevolg* gesteld is, ook andere oorzaken hebben kan. Het zou dus onjuist zijn te zeggen:

Als het geregend heeft, is het aardrijk nat;
nu heeft het niet geregend;
derhalve is het aardrijk niet nat;

want het aardrijk kan immers ook door andere oorzaken, als door dauw of overstrooming, nat zijn.

Eindelijk hebben wij nog de *scheidende* (*disjunctive*) *sluitreden* op te merken, waarvan de eerste of meerdere grondstelling in een *scheidend oordeel* bestaat (zie mede §. 18). In dezelve verwerpt de tweede of mindere grondstelling al de *gezegden* op één na, en dit ééne wordt alzoo in het besluit, hetwelk dan *bevestigend* is, aangenomen, b. v.:

De hemelsche ligchamen zijn, of vaste sterren, of planeten, of kometen;
de maan is, noch eene vaste ster, noch eene komeet;
derhalve: de maan is eene planeet.

OF

Of men neemt van de verschillende gezegden één aan, en men besluit dus *ontkennend*, dat de overige niet aan te nemen zijn, b. v.:

De voorwerpen der Natuur behooren, of tot het Dierenrijk, of tot het Plantenrijk, of tot de Delfstoffen;
zwavel behoort tot de Delfstoffen;
derhalve: zwavel behoort, noch tot het Dierenrijk, noch tot het Plantenrijk.

Tot de juistheid van zulk eene sluitrede behoort, gelijk van zelf spreekt, dat de eerste grondstelling, waarop hier alles aankomt, al de vereischten van een goed *disjunctief oordeel* bezit; anders kan men nooit zeker zijn van eene zuivere gevolgtrekking te maken. (Zie hiertoe hetgene wij in §. 18 gezegd hebben (*).)

Behalve deze hoofdsoorten, behoort ook nog tot de sluitreden die bijzondere soort, welke men den naam van *dilemma* geeft; zij is tevens *hypothetisch* en *disjunctief*; de eerste grondstelling, namelijk, zegt, dat, indien iets *zoo* is, het, of die, of die, of die gevolgen moet hebben, of slechts onder die, of die, of die omstandigheden zoo zijn kan; de tweede grondstelling bewijst, dat geen van deze drie gevolgen of omstandigheden kunnen bestaan, en het besluit is dus noodwendig, dat de zaak zelve, die voorondersteld was, *niet* bestaan kan. De vorm is dus alzoo:

Indien A bestaat, moet het, of *a*, of *b*, of *c* ten gevolge hebben;
nu kan *a* niet zijn om die reden, evenmin *b* en *c* om eene andere reden;
derhalve kan A niet bestaan.

Of gelijk het volgende voorbeeld:

Indien een boek nuttig is, moet het, *of* de vorming van het hart, *of* de ontwikkeling des verstands, *of* de uitbreiding van kennis bevorderen;
dit boek nu bevordert geen dezer drie oogmerken;
derhalve is dit boek niet nuttig.

De-

(*) P. 125.

Deze wijze van redeneren vordert, zonder twijfel, groote omzigtigheid en naauwkeurigheid, zoowel in de volledige opsomming van al de gevolgen, omstandigheden, enz., welke *disjunctief* worden voorgesteld, en te zamen de geheele mogelijkheid van *het vooronderstelde* moeten uitmaken, als in de opgave der redenen, waarom ieder derzelve wordt verworpen. Indien men hier niet op let, is er bijna geene manier van redeneren, hoe doeltreffend zij anders ook zij, waardoor men gemakkelijker kan misleid worden (*). Als een voorbeeld van redenering bij wijze van *dilemma*, diene het volgende, hetwelk ons een der oude Schrijvers aanvoert, om te toonen, hoe strijdig het met onze eigene belangen is, door waarzeggerij zijn toekomstig lot te willen weten (het geoorloofde of ongeoorloofde van daaraan geloof te hechten nog daargelaten): „ De voorspelling, welke wij verlangen, moet men vooronderstellen, of *onwaar*, of *waar* te zijn. Is zij *onwaar*, zoo zal zij ons of door eene valsche hoop op iets goeds misleiden, of door eene ongegronde vrees voor iets kwaads beangstigen, en dus in beide gevallen onze rust en ons geluk verstoren. Is zij *waar*, zoo moet het voorspelde, of iets *gelukkigs*, of iets *ongelukkigs* voor ons behelzen (in iets onverschilligs kunnen wij geen belang stellen). Is het iets *gelukkigs*, zoo doet zij ons met ongeduld en smart daarnaar reikhalzen, en vernietigt daarenboven al het aangename, hetwelk voor ons in een onverwacht geluk gelegen is; is het daarentegen iets *ongelukkigs*, zoo wordt men door dit vooruitzigt alleen ongelukkig, lang vóórdat het ongeluk daar is, of althans men wordt voor vele andere voorregten en genietingen, die men te voren heeft, onvatbaar gemaakt. Waaruit volgt, dat zulke voorspellingen, indien wij er geloof aan slaan, altoos ons geluk moeten hinderlijk zijn, en dat alzoo, door dezelve zijn toekomstig lot te willen weten, volstrekt strijdig is met onze eigene belangen."

Om ook een bewijs van het ongerijmde der gevolgtrekking te geven, als wij die redenering valschelijk gebruiken, strekke dit, ook van elders bekende, voorbeeld:

(*) VILLAUME, §. 229, volg.

beeld (*): Men plaatst eene schildwacht aan eene brug, met bevel om elken voorbijganger, welke dien dag gelogen heeft, in het water te werpen. Er komt iemand voorbij, die tegen de schildwacht zegt: *Gij zult mij in het water werpen.* Wat moet de schildwacht nu doen? Immers:

Zoo de man in het water geworpen wordt, heeft hij *niet gelogen*, en behoorde dus niet in het water geworpen te worden;
zoo hij niet in het water geworpen wordt, heeft hij *gelogen*, en moet in het water geworpen worden;
derhalve doet de schildwacht altoos onregt, hetzij hij hem in het water werpe of niet.

Waar schuilt nu het onjuiste der redenering? — Dit te zoeken laat ik aan het schrander oordeel mijner jeugdige lezers over. Wij zullen liever bij deze gelegenheid in het algemeen eenige opmerkingen mededeelen omtrent alle zoodanige sluitreden, in welke eenig verborgen bedrog schuilt, en die men ook daarom met den naam van *drogreden* bestempelt. Dit bedrog namelijk moet meestal gezocht worden in zekere dubbelzinnigheid of onbepaaldheid van het *middenbegrip*, hetwelk men bij eene juiste redenering altoos zeer naauwkeurig moet bepalen. Wij hebben er reeds eene proeve van gezien in de *sluitrede van vier termen.* Zoo kan hetzelfde begrip in de eene grondstelling als *algemeen*, en in de andere als *bijzonder* voorgesteld worden, b. v.:

Dwalen is onvermijdelijk;
Willem heeft gedwaald;
derhalve: Willem heeft iets gedaan, wat onvermijdelijk was.

Of wel in de eene grondstelling wordt het begrip, in den strengsten zin, als een *ideaal*, in de andere slechts als eene onderscheidende benaming genomen, gelijk met de woorden *een Krijgsman*, *een Geleerde*, *een Staatsman*, *een Geestelijke* en dergelijke het geval zijn kan.

Ook zal de redenering dan onjuist worden, wanneer zij steunt op eene *algemeenheid*, die wel bij zekere beoor-deeл

(*) Zie VILLAUME, §. 235.

deelingen als waar wordt aangenomen, doch geene genoegzame waarheid heeft, om in het *bijzondere* tot gevolgtrekking te kunnen dienen. Het zou immers tot zeer verkeerde gevolgtrekkingen aanleiding kunnen geven, indien ik tot eerste grondstelling eener sluitrede als algemeen waar en bewezen stelde, b. v.: *Vrouwen zijn ijdel; — Joden zijn bedriegers; — Franschen zijn winderig; — Edellieden zijn hoogmoedig; — Dichters zijn hoogdravend*, enz.? — De sluitrede zelve kan tot bewijs verstrekken, hoe gewaagd zulke algemeene stellingen zijn, schoon men ze anders ook dikwijls als waarheden op den voorgrond stelt. — Verder moet mijne redenering ook dan onjuist worden, wanneer zij steunt op een' grond, die door mij slechts als waarheid aangenomen, doch geenszins bewezen is; als ik b. v. aanneem, dat een ligchaam leeft, omdat het zich beweegt, zal ik er dit gevolg uit kunnen trekken, dat de sterren levende wezens zijn, enz. Dusdanige willekeurig aangenomene gronden kunnen zeer dikwijls aanleiding tot valsche stellingen en tot valsche redeneringen geven. Even zoo is het, wanneer men onbedachtzaam datgene, wat op iets anders volgt, als *gevolg*, en het voorafgaande als *oorzaak* aanneemt; als b. v. na het gebruik van zeker middel, bij den zieke of de dood of de genezing volgt, is het dan daardoor bewezen, dat dit middel er de *oorzaak* van is? Van hoe veel belang is het hier en in duizend andere gevallen niet, om zijne redenering op goede gronden te bouwen!

Tot de valsche redeneringen kan men voorts nog de zoodanige rekenen, waar men het wezen van een begrip als onbepaalbaar wil voorstellen, door telkens te vragen: *Is het nu wat het wezen moet?* Dit is de oude drogrede van den *paardenstaart* of den *kaalkop* (*sorites* genoemd); waar men b. v. van den staart één haar uittrekt, en dan vraagt: *Is het nu nog een staart?* en dan weder één, en zoo verder, totdat men tot op 2 of 3 haren gekomen is, en de vraag alzoo hierop nederkomt: *Wanneer maken die haren één' staart uit, en wanneer houden zij op dit te doen?* Even zoo is het met de vraag: *Hoe vele haren worden er tot eene pruik, hoe weinige tot een' kaalkop vereischt?* — *Hoe groot moet iemand zijn, om een reus, hoe klein om een dwerg genoemd te worden?* Al deze begrippen hebben hunne bepalingen in het gezond verstand van ieder' mensch,

en

en in de vergelijking met andere voorwerpen van dien zelfden aard; en alles wat dient, om derzelver waarheid weg te redeneren, kan men veilig als *drogrede* aanmerken.

Eindelijk behoort hier ook toe zoodanig eene redenering, waarin eene zekere noodwendige bepaling wordt weggelaten, en men dan door die weglating den onbedachtzamen zoekt te misleiden, b. v. als ik zeg:

Pieter slaapt en waakt,

moest er bepaald worden, of hij dit te gelijker tijd doet, of niet; — zoo ja, of hij dit altoos doet, enz. Voordat men dit weet, kan men geene gevolgtrekking toelaten. — Of ook, wanneer de waarheid van zeker begrip steunt op eene voorafgaande vooronderstelling, welke men verzwijgt, en waarop onze tegenpartij niet bedacht is. Zoo wilde iemand eens een' anderen beduiden, dat hij ezelsöoren had, door dus te redeneren:

Wat gij niet verloren hebt, dat hebt gij;
gij hebt geene ezelsöoren verloren;
derhalve hebt gij ezelsöoren.

De verzwegene vooronderstelling was hier, iets vooraf te hebben of niet te hebben, en van deze bepaling alleen hing de juistheid der sluitrede af.

Deze algemeene aanwijzing van datgene, wat meestal den grond legt tot eene drogredenering, acht ik hier genoegzaam; vooral omdat ieder, die gezond verstand heeft, en eenmaal voor de klippen der misleiding in dezen is gewaarschuwd, met de noodige oplettendheid en bedaardheid altoos gemakkelijk vinden zal, waar de onjuistheid der redenering, die hij somtijds gevoelt voordat hij die aanwijzen kan, te zoeken is. Oefening is vooral ook hier aan te prijzen.

Doch wij hebben nog beloofd, om over *zamengestelde sluitreden* te spreken. De zaak is eenvoudig en komt hierop neder. Wanneer meer sluitreden zoo aan elkander zijn verbonden, dat de gevolgtrekking der eene als tweede grondstelling in eene volgende wordt gebruikt, dan noemt men dezelve *zamengesteld*, omdat dan de enkele sluitreden als door eene schakel aan elkander zijn gehecht. B. v. als ik zeg:

Alle beperkte wezens kunnen dwalen;
menschen zijn beperkte wezens;
derhalve: menschen kunnen dwalen.
Wie dwalen kan, kan ook zondigen;
menschen kunnen dwalen.
derhalve: menschen kunnen zondigen.
Wie zondigen kan, moet zich nimmer op eigene deugd verlaten;
menschen kunnen zondigen;
derhalve: menschen moeten zich nimmer op eigene deugd verlaten.

Deze is nu de volledige manier om sluitreden zamen te stellen, of aaneen te schakelen; ik heb, om de stelling, in de laatste gevolgtrekking vervat, te bewijzen, drie sluitreden noodig gehad, met dat gevolg, dat, zoo de twee eerste zijn toegestemd, de laatste wel waar *moet* zijn. Bij het redetwisten is deze wel de zekerste weg, om iets te bewijzen, schoon dezelve dikwijls de moeijelijkste is. Men kan echter hierin ook in eene omgekeerde orde te werk gaan, en beginnen met de laatste sluitrede; doch in dit geval moet men dan de tweede, en vervolgens de eerste sluitrede gebruiken, om datgene, wat men als tweede grondstelling heeft aangenomen, te bewijzen; en indien onze tegenpartij de eerste of meerdere grondstellingen ontkent, zoo moeten wij even zoo telkens wederom eene nieuwe sluitrede maken, ten einde die ontkende grondstelling bij gevolgtrekking als waar en bewezen te doen aannemen. — Evenwel kan het omslagtige van zoo vele op elkander volgende sluitreden worden vermeden, of door het bewijs der andere sluitreden als reden bij eene der grondstellingen te voegen, b. v.:

Wie zondigen kan, moet zich nimmer op eigene deugd verlaten;
menschen kunnen zondigen, omdat zij dwalen; en dit kunnen zij, omdat zij beperkte wezens zijn;
derhalve, enz.

of men hecht de stellingen, achtereenvolgens, derwijze aaneen, dat het *gezegde* van de voorgaande stelling telkens het *onderwerp* van de volgende uitmaakt, zoodat men in de gevolgtrekking het *gezegde* der laatstvoorgaande stelling slechts bij het *onderwerp* der allereerste stelling te voegen heeft, als:

Men-

Menſchen zijn beperkte wezens;
beperkte wezens kunnen dwalen;
die dwalen kan, kan ook zondigen;
die zondigen kan, moet zich nimmer op eigene
deugd verlaten;
derhalve: menſchen moeten zich nimmer op eigene deugd
verlaten.

Hier zijn dus de negen ſtellingen der drie ſluitreden tot op vijf verminderd, omdat men al de tusſchenſtellingen, die dienen moesten om tot de gevolgtrekking te komen, als ware het, opeengeſtapeld heeft; waarom men dan ook deze manier eene *ketting-* of *ſtapelrede* (*ſorites*) (*) noemt; zij heeft, even als de ſluitrede zelve, eene volkomene gelijkheid met de vergelijking van verſchillende grootheden in de Wiskunde, welke even zoo zou worden voorgeſteld:

$a = b$;
$b = c$;
$c = d$;
$d = e$;
derhalve is
$a = e$.

En hiermede zullen wij deze Les, en tevens deze Afdeeling eindigen. In de volgende zullen wij, na in het algemeen iets over het betoogen en bewijzen op zich zelve gezegd te hebben, de gronden trachten aan te toonen, waarop wij bij het aannemen van waarheden buiten onze ervaring te werk gaan.

(*) Wel te onderscheiden van de *drogrede*, welke onder dien naam bekend is. Zie p. 146.

 DER-

DERDE AFDEELING.

OVER DE GRONDEN ONZER KENNIS EN VAN ONS VOOR WAAR HOUDEN.

§. 21.

Bewijs. Wederlegging.

Wij hebben ons in onze vorige Afdeeling uitsluitend bezig gehouden met de werkzaamheid des verstands, die men doorgaans, gelijk reeds gezegd is, in *denken*, *oordeelen* en *besluiten* onderscheidt, en wij zijn alzoo trapswijze bekend geworden met die grondregels, volgens welke deze werkzaamheid moet bestuurd worden, willen wij niet tot dwaling vervallen. Uit onze twee laatstvoorgaande hoofden in het bijzonder hebben wij kunnen zien, welke de gang onzer gedachten behoort te zijn, zoodra wij bij wijze van gevolgtrekking de eene waarheid door middel van de andere willen aantoonen, ten einde, zoo doende, ons zelve en anderen tot de kennis van *middellijke klaarblijkelijkheden* te brengen (*). De waarheid eener stelling aan te toonen door dezelve als gevolgtrekking uit andere erkende waarheden af te leiden, heet men *bewijzen*, en aan eene reeks van zamenhangende bewijsreden, ten einde ook daardoor tot het erkennen eener waarheid te geleiden, geeft men doorgaans den naam van *betoog* (*demonstratie*) (†). Het komt er dus, zoodra wij iets beredeneren of betoogen, hoofdzakelijk op

(*) Zie §. 10, p. 63.

(†) SNELL, I. D. §. 146; VILLAUME, §. 239; HENNERT, *Lessen*, I. D. p. 79.

op aan, of de *bewijzen*, die wij telkens aanvoeren, juist zijn en op goede gronden steunen, hetgene wij, wat den vorm betreft, uit de voorgaande Lessen genoegzaam hebben kunnen leeren. Evenwel hangt het afdoende van een bewijs geenszins alleen daarvan af, of de vorm van onze redenering goed is en niet tegen de opgegevene regelen strijdt, maar ook voornamelijk van de inwendige waarheid onzer stellingen zelve. B. v. wanneer ik zeide:

Eenen Landverrader, op welk eene wijze ook, om het leven te brengen, is prijsselijk;
de DE WITTEN waren Landverraders;
derhalve: de moord der DE WITTEN is eene prijsselijke daad,

zoo zou er op den vorm mijner redenering niet te zeggen zijn, en evenwel zou het bewijs, als zoodanig, niets afdoen, omdat de waarheid der beide grondstellingen met regt kan in twijfel getrokken worden. De eerste, namelijk, kan op zedekundige gronden worden bestreden, en dit alleen ware genoeg, om het bewijs te doen vervallen; doch ook de tweede grondstelling is, op Geschiedkundige gronden, tegen te spreken, daar men, na vooraf naauwkeurig te hebben bepaald, wat men onder de *benaming* van *Landverrader* te verstaan heeft, daartegen de getuigenis van geloofwaardige Geschiedschrijvers zou kunnen inbrengen. Vandaar dat ook de woorden *bewijs*, en *bewijzen* doorgaans in een' ruimeren zin verstaan worden voor alles, wat dient, om de waarheid eener stelling te doen blijken; b. v. wanneer de Ontleedkundige datgene, wat hij omtrent den omloop des bloeds gezegd heeft, *bewijst*, door ons de zamenstelling van het hart, de longen, enz. in het menschelijk ligchaam aan te toonen; of wanneer wij een of ander voorval uit vroegere tijden door de getuigenis van een', of meer geloofwaardige Geschiedschrijvers *bewijzen*, enz. Daar nu, buiten de eigenlijk gezegde *ervaring*, de gronden, waarop wij iets voor waar houden, zeer verschillend zijn, en dus het meer of minder afdoende onzer bewijzen zeer dikwijls daarvan afhangt, zoo zullen wij ons in deze Afdeeling opzettelijk daarmede bezig houden. Vooraf zullen wij u evenwel nog eenige

ge algemeene opmerkingen en voorschriften omtrent het *bewijzen* in het algemeen mededeelen.

Men kan, om ééne en dezelfde waarheid te bewijzen, op verschillende manieren te werk gaan. Wanneer wij, b. v., uit de beschouwing van de schoonheid, de orde, het regelmatige en het doeltreffende van al het geschapene een bewijs ontleenen voor het bestaan van een almagtig, hoogst wijs en heerlijk Opperwezen, zoo steunt hetzelve op grond onzer ervaring; en daar nu hetgene, waaruit wij bewezen hebben, hier een *gevolg* is van datgene, wat bewezen is, zoo noemt men zulks doorgaans een bewijs *van achteren genomen* (*a posteriori*). Wanneer wij daarentegen uit de onloochenbare grondwaarheid, dat niets geschiedt zonder oorzaak, tot het bestaan van eene eerste oorzaak aller dingen besluiten, en uit het begrip van almagt en volkomenheid, hetwelk met dat van eene eerste oorzaak van alles noodwendig verbonden is, de wijsheid, goedheid en regtvaardigheid van God bewijzen; zoo zijn onze bewijsgronden voorafgegaan, en wordt datgene, wat bewezen is, als een noodzakelijk gevolg dier gronden voorgesteld; daarom noemt men zulk een bewijs *van voren gegeven* (*a priori*). Zoo geeft ons de Meetkunde, uit de eerste begrippen van regte lijnen, van derzelver evenwijdigheid, en van hoeken, een bewijs *a priori*, dat de driehoeken eens driehoeks altoos gelijk zijn aan twee regte; daarentegen kan ons de Zielkunde de eigenschappen en vermogens der menschelijke ziel slechts *a posteriori* bewijzen, omdat daar eerst de ondervinding noodig is, om tot het bestaan dier eigenschappen te kunnen besluiten (*).

Voorts heeft men nog het verschil op te merken tusschen *regtstreeksche* of *directe*, en *tegenstellende* of *indirecte* bewijzen. De eerste zijn de zoodanige, waardoor wij de waarheid van hetgene wij stellen, onmiddellijk uit eigene gronden afleiden. *Indirect*, of door middel van *tegenstelling*, bewijzen wij de waarheid van het gestelde, door aan te toonen, dat het tegenovergestelde valsch is, of althans tot onjuiste en ongerijmde gevolgtrekkingen aanleiding geeft, hetgene ons dan een' genoegzamen grond oplevert, om er de valschheid van aan

(*) Vergelijk HENNERT, *Lessen*, I. D. p. 82.

te nemen. De grond van dezen bewijsstant is dezelfde, als welken wij reeds onder den naam van *uitsluitend derde* hebben verklaard (*); immers, als een voorwerp slechts wit of zwart zijn kan, is het bewijs, dat het niet wit is, genoegzaam, om aan te toonen, dat het zwart is. Om b. v. te bewijzen, dat de aarde zich in elke 24 uren eenmaal om hare as draait, vooronderstelle men, dat het tegendeel waar was, dat, namelijk, de aarde stilstond, en de hemelsche ligchamen zich om dezelve bewogen: daar evenwel hieruit eene groote ongerijmdheid zoude voortvloeijen, dat, namelijk, zoo vele duizenden hemelligchamen, die meestal oneindig veel grooter dan onze aarde en op een' onmetelijken afstand van dezelve verwijderd zijn, zich in 24 uren, met eene snelheid, waarbij die van het licht nog gering zoude zijn, om dezelve zouden draaijen, zoo neemt men deze ongerijmdheid als een' toereikenden grond aan, om deze onderstelling voor valsch te verklaren, en hieruit dus voor bewezen aan te nemen, dat het de aarde is, die zich in 24 uren om hare as draait. — Voor deze manier van bewijzen (aan welke men ook den naam van *apagogisch bewijs* geeft) zijn vele stellingen vatbaar, ja zelfs maakt men er in de Wiskunde veel gebruik van; doch het spreekt van zelf, dat men hier wederom niet te ligtvaardig moet te werk gaan, deels omdat er veel juistheid van oordeel toe vereischt wordt, om de gronden, waarop men het tegengestelde voor valsch houdt, als toereikend te verklaren, deels ook omdat een *regtstreeksch bewijs* daar, waar men het geven kan, veel meer voldoende is voor onze overtuiging, vermits het ons de gronden zelve openlegt, waarop de waarheid van het bewezene rust; hetgene met het *indirecte bewijs* het geval niet is (†).

Eindelijk neme men nog bij het bewijzen en betoogen de navolgende hoofdregelen in acht:

Orde en duidelijkheid zij steeds het beginsel, hetwelk ons leidt. Daartoe legge men altoos zoo veel mogelijk datgene, wat op zich zelf klaar is, of als bewezen kan aangemerkt worden, tot grondslag van hetgene nog te bewijzen is; vooral moet men zich ook hier wachten

(*) Zie §. 11, p. 73. Beter ware het evenwel, aldaar en elders, deze grondstelling die van het *uitgesloten derde* te noemen.

(†) Zie HENNERT, *Lessen*, I. D. p. 168, volg.

ten van sprongen te maken, dat is, men moet geen middendenkbeeld of grondstelling voorbijgaan, zonder welke het volgende niet verstaan of bewezen kan worden; als ik *a* bewezen heb, moet ik *b* niet overspringen, om terstond tot *c* te komen; zulks zou eene gaping veroorzaken, die der duidelijkheid noodwendig in den weg staat.

Men moet voorts in het oog houden, dat men in een betoog of reeks van bewijsreden altoos vooruitga, en geen' *cirkel* make, evenmin als dit bij het geven eener verklaring geoorloofd is (*). Deze misslag wordt begaan, wanneer men bij het aanvoeren van bewijsreden terugkomt op datgene, wat men juist bewijzen moest, en men het betoog aldus als in een' kring doet terugkeeren tot dáár, waar het begonnen was. Vooronderstellen wij eens, dat iemand ons het nuttige en doelmatige van de Inrigting: *Tot zedelijke verbetering der gevangenen*, daardoor wilde bewijzen, „ omdat zij strekt „ tot heil der maatschappij;" — en dit wederom, om-„ dat er voortaan vele misdadigers als brave en nuttige „ burgers uit de gevangenis in de maatschappij zullen „ terugkeeren," — en dit, „ omdat er thans eene nut-„ tige en doelmatige Inrigting: *Tot zedelijke verbetering* „ *der gevangenen*, bestaat," — zoo had hij immers niets bewezen, omdat zijne redenering juist op dat punt teruggekeerd zoude zijn, hetwelk te bewijzen was. Door zulk eene wijze van betoogen wordt men niet veel wijzer.

Hoofdzakelijk komt het er op aan, dat men zich van goede bewijsgronden bediene, onverschillig, of datgene, wat wij bewijzen, op zich zelf als waar erkend worde of niet; want laat men eenmaal valsche grondstellingen of verkeerde gevolgtrekkingen toe, zoo heeft men den weg tot allerlei dwaling en misleiding opengesteld. Welke ongerijmdheid, waartegen zich eens ieders natuurlijk gevoel verzetten moet, kan men niet bewijzen, wanneer men valsche onderstellingen of onbewezene magtspreuken tot grondslag legt? Zoo zoude men, b. v., in onzen tijd het geoorloofde van den slavenhandel kunnen bewijzen, op grond, dat de Negers, die de voorwerpen zijn van dezen handel, een afzonderlijk menschenras uitmaakten, geheel verschillend van het onze, ongeschikt tot eenige beschaving, of met den vloek van volslagene dierlijkheid be-

(*) Zie §. 15, p. 103.

beladen, enz., en dat het ons dus geoorloofd was, dezelve als vee aan te merken, ze te verkoopen, te dooden, enz. Doch waaruit zal de waarheid dezer grondſtelling voor hem, die gezond verſtand heeft, worden bewezen? — Even zoo zou men kunnen beweren, dat het regtmatig en noodzakelijk ware, alle beſchaving van den geest en uitbreiding van kennis tegen te gaan, op grond, dat beſchaving de oorzaak is van zedeloosheid, miskenning van wet en Overheid, oproer, burgeroorlog en wat dies meer zij. Doch wie, die wel heeft leeren onderſcheiden, zal een bewijs, hetwelk op zulk een' grond rust, aannemen? — Het kan evenwel ook zijn, dat het bewezene op zich zelf waar is, of als zoodanig erkend wordt, doch dat de bewijsgronden gebrekkig zijn, even zoo als in elke ſluitrede de gevolgtrekking op zich zelve eene waarheid kan behelzen, ſchoon de grondſtellingen valsch zijn. Zoo zal men, b. v., niet twijfelen aan de ſtelling, dat de boosheid van menſchen door God wordt geſtraft; doch het zoude immers verkeerd zijn, dit daaruit te willen bewijzen, dat de menſchen ſomtijds door onweder, ſtorm, watervloeden, buitengewone koude of hitte, en daaruit ontſtaande ziekten, enz. worden bezocht en geteisterd; omdat het bekend is, dat deze Natuurverſchijnſelen niet volſtrekt en algemeen ſchadelijk, maar zelfs dikwijls heilzaam voor het menschdom zijn, en derzelver ſchadelijke gevolgen zoowel goede als ſlechte menſchen treffen.

Vandaar, dat men zich ook wachten moet van of *te veel* of *te weinig* te bewijzen; in beide gevallen deugt het bewijs als zoodanig niet, en men kan gezegd worden *niets bewezen te hebben. Te veel* bewijs ik dan, wanneer dat, wat uit de grondſtelling wordt afgeleid, wel daaruit volgt, maar er tevens nog andere ongerijmde gevolgtrekkingen uit die zelfde grondſtelling kunnen worden afgeleid. Dat kinderen aan hunne ouders gehoorzaamheid verſchuldigd zijn, moet ik niet daaruit afleiden, dat zij jonger zijn dan hunne ouders; want dan zoude ik als grondſtelling aannemen, dat jongeren aan ouderen van jaren altoos gehoorzaamheid verſchuldigd waren; hetgene tot ongerijmde gevolgen aanleiding zoude geven: hoe menig Meester zou dan niet aan zijn' bediende, hoe menig Vorst niet aan zijne hovelingen moeten gehoorzamen? — Deze manier van bewijzen wordt vooral dan gevaarlijk, wanneer de waarheid der gevolgtrekking op zich zelve niet in het oog loopt, en al-

les

les van de juistheid der bewijsgronden afhangt. B: v. als men bewijzen wil, dat de inenting der koepokken nutteloos is, omdat er voorbeelden zijn, dat de kinderziekte daardoor niet geheel wordt afgeweerd, — dan zou men alle genees- of hulpmiddelen, die somtijds, weleens het doel missen, (en hoe vaak gebeurt dit niet!) voor nutteloos moeten verklaren. Of dat dezelve schadelijk is, omdat zij andere ziekten bevordert of vermenigvuldigt; — indien men deze *onderstelling* als waar aanneemt (want eene *bewezene waarheid* is het niet), kan men zulks met hetzelfde regt doen van vele andere geneesmiddelen, die van tijd tot tijd ontdekt, uitgevonden of ingevoerd worden; en men zou deze, hoe beslissend ook derzelver uitwerking ware, mede alle voor schadelijk moeten verklaren. Of ook dat zij ongeoorloofd en zondig is, omdat men de wegen der Voorzienigheid vooruitloopt, en eene bezoeking van Hooger Hand door menschelijke kunstgrepen zoekt af te weren; — doch dit is immers het geval met alle genees- en voorbehoedmiddelen tegen ziekte of ongemak, die men bij honderden zou kunnen optellen; en zou het niet hoogst ongerijmd zijn, die alle voor ongeoorloofd en zondig te verklaren. — Of dat zij schandelijk is en den mensch onteert, omdat het een middel is van beesten ontleend; doch zou men dan van alle andere middelen, die de menschen of als voedsel of als geneesmiddel van beesten ontleenen, niet hetzelfde moeten zeggen? of heeft het iets meer beestachtigs in, kinderen met de koepokken in te enten, dan kinderen met koemelk op te voeden? enz. Deze en alle andere dergelijke grondstellingen bewijzen te veel, en doen dus als bewijs niets af. — Even zoo is het met het *te weinig* bewijzen gelegen. Als ik in de Meetkunde stel, dat zekere hoek gelijk is aan twee andere, is het niet genoeg te bewijzen, dat hij grooter is dan elke van deze twee, schoon dit op zich zelf waar zij; dit zoude eveneens zijn, alsof ik de stelling, dat iets zwart was, daaruit wilde bewijzen, dat het niet wit was; het zou, hoe waar ook op zich zelf, tot bewijs van het gestelde niets afdoen.

Al hetgene wij tot hier toe van het *bewijzen* gezegd hebben, geldt even zoo omtrent het *wederleggen*: hierdoor verstaan wij, namelijk, het bewijzen, dat de stelling van een' ander valsch is. Hierin hebben wij dus het eerst daarop te letten, dat wij de stelling, die wij be-

betwisten, in derzelver ware meening en bedoeling verstaan, en voordat wij ons in eenig geschil begeven, het ware geschilpunt vatten. Zijn er bewijsgronden aangevoerd, zoo spreekt het van zelf, dat wij eerst derzelver ongenoegzaamheid aantoonen; doch hierbij kan hij, die wederleggen wil, het niet laten berusten, ten zij zijne bedoeling zich alleen bij eene ontkenning bepale, en het hem dus genoeg zij aan te toonen, dat het gestelde door zijne tegenpartij hier bewezen is, zoo als bij eene Geregtelijke beschuldiging het geval kan zijn (*); doch hij moet, zoo het slechts eenigzins mogelijk is, ook zijne eigene bewijsgronden aanvoeren, waaruit blijke, dat de betwiste stelling niet alleen onbewezen, maar zelfs valsch is; en wel voornamelijk daarom, dat er buiten de bewijsgronden, die hij betwist en ontzenuwt, misschien nog wel andere zouden kunnen bestaan, die niet aangevoerd zijn, en die, zoo zij aangevoerd waren, de stelling welligt hadden kunnen bewijzen. Als ons iemand eens de onsterfelijkheid der ziel op gebrekkige gronden bewees, zouden wij dan daarom aan de waarheid der stelling zelve twijfelen, of meenen dezelve te hebben wederlegd, door het gebrekkige dier gronden te hebben aangetoond? In één woord, indien wij opregt en onbevooroordeeld te werk gaan, moeten wij altoos onderscheid maken tusschen het *onbewezene der waarheid* en het *bewezene der valschheid*; want daar het vermogen der menschelijke rede dikwijls te kort schiet, en eene zekere en stellige kennis menigmaal buiten derzelver bereik ligt, zoo zouden wij, zonder zulks te doen, altigt gevaar loopen, om, door het vermijden van de eene dwaling, in eene nog veel grootere te vervallen (†).

§. 22.

Kennis. Objective en subjective waarheid. Inductie. Analogie.

Doch kunnen wij ons door onze rede altoos tegen dwaling beveiligd rekenen; en in hoeverre is zij in staat, ons eene zekere en stellige kennis te doen verkrijgen van hetgene wij *weten* willen? — Op het eerste

(*) Vergelijk §. 17, p. 122.
(†) Idem HENNERT, *Lessen*, I. D. p. 193.

ste gedeelte dezer vraag zouden wij gerust *ja* durven antwoorden, indien wij konden vastſtellen, dat wij te allen tijde tegen den invloed van ligchamelijke aandoeningen, van hartstogten en van vooroordeelen verzekerd waren. Wat de ligchamelijke aandoeningen betreft, die zoo vaak op onze zinnen en op geheel onze geestgeſteldheid krachtdadig werken, deze ſtaan wel niet geheel in onze magt; doch wij kunnen (gelijk wij dit in onze Eerſte Afdeeling getoond hebben), indien wij het opregt meenen en een' vasten wil hebben, al zeer veel doen, om ons tegen derzelver invloed te beveiligen. Hartstogten en vooroordeelen zijn, hoewel zij meer van ons zelve afhangen, onder de menſchen vrij algemeen, en weinige ſlechts zullen zich kunnen beroemen, aan derzelver heerſchappij in het geheel niet onderworpen te zijn. Vandaar dat het ſpreekwoord te regt zegt: *Dwalen is menſchelijk*; doch het zoude aan den anderen kant wederom zeer verkeerd zijn, deze ſtelling tot een' dekmantel te gebruiken, om onze verkeerdheden, onze onverſchilligheid, of onze opzettelijke dwalingen te bedekken. Het meest vermogende wapen, waarmede wij de dwaling kunnen te keer gaan, is, dat wij altoos opregt, en met vasten wil naar de waarheid ſtreven, en niets voor waarheid houden, dan datgene, wat wij, op goede en redelijke gronden, voor waarheid houden kunnen. En dit brengt ons tot de beantwoording van het tweede gedeelte der vraag, in hoeverre onze rede in ſtaat is, ons eene zekere en ſtellige kennis te doen verkrijgen van hetgene wij *weten* willen? Wij hebben reeds geleerd, dat eigene *ervaring* ons, zoo lang wij daarbij onze gezonde rede gebruiken, tot de kennis brengt van hetgene wij ervaren, en dat hieruit ons eerſte en zekerſte *weten* ontſtaat. Zoo lang evenwel deze ervaring toevallig is en wij zelve daarbij lijdelijk zijn, zal onze kennis er weinig bij winnen. Zoo kan ik eene ziekte krijgen, ik kan een' arm of een been breken; ik kan, in verſchillende omſtandigheden des levens, in mijn beroep, in den omgang met andere menſchen, moeijelijkheden, ongenoegens en gevaren ondervinden, zonder dat ik zeggen kan daardoor in kennis te hebben gewonnen. Doch dezelfde ondervinding kan ook het tegenovergeſtelde gevolg hebben; zoodra ik, namelijk, opmerkzaam ben, en ik in alles mijn verſtand gebruik,

om

om b. v. gelijke omstandigheden, om oorzaken en gevolgen, enz. aan elkander te verbinden, zoo kan zulk eene ondervinding mij alligt *menschenkennis* leeren; zij kan mij nadeelen en gevaren leeren vermijden, zwarigheden verligten, moeijelijkheden uit den weg ruimen, enz. Is het ons daarentegen te doen, om iets te weten, wat wij door *ervaring* weten kunnen, dan moeten wij dezelve op eene verstandige wijze besturen, en onze kennis door eene opzettelijke ervaring, dat is door *waarnemingen* en *proeven*, zoeken te vermeerderen. Deze waarnemingen en proeven kunnen of op eene reeds verkregene algemeene en stelselmatige kennis gegrond zijn, en alzoo tot vermeerdering en volmaking dier kennis dienen, of zij kunnen zelve den weg banen tot het verkrijgen van zulk eene kennis, tot het doen van nieuwe ontdekkingen, en, in het algemeen, tot het uitbreiden van den kring der wetenschap. Eenvoudige opmerkzaamheid bij de waarneming van datgene, wat zich, buiten ons toedoen, aan ons voordoet, is op zich zelve dikwijls in staat, om ons zulk eene mate van kennis te doen verkrijgen, welke tot ons gebruik noodig en voldoende is. Zoo verkrijgt de schipper eene voor hem genoegzame kennis uit de waarneming der stroomen, die hij bevaart, van de verandering van weder en wind, van den stand der maan en het zich daarnaar regelend getij, enz.; de landbouwer en de tuinier uit de waarneming van den wasdom van het geplante en gezaaide, van den invloed van weder en wind op hetzelve, van den verschillenden aard der gronden, die hij bebouwt, enz., en men geeft aan zulk eene kennis den naam van *beoefenende* of *praktische kennis*, ten minste wanneer dezelve door den beoefenaar uit zijne ervaring tot zekere vaste beginselen is teruggebragt. Eene *bespiegelende* of *theoretische kennis* daarentegen verwerft men, door zich van de eerste grondbeginselen af op eenige kunst of wetenschap toe te leggen, zoodat deze ons in staat stellen, om datgene, wat zich aan de ervaring voordoet, vooraf volgens algemeene verstands- of Natuurwetten te verklaren. Zoo brengt ons de beoefening der Meetkunde tot eene theoretische kennis der Werktuigkunde, Vesting- en Water-bouwkunde, enz., de beoefening der Natuurkunde, der Natuurlijke Historie, der Scheikunde en der Plantenkunde, gepaard met de bijzondere beschouwing

des

des menschelijken ligchaams, tot eene *theoretische* kennis der *Geneeskunde*, enz. Hoezeer men nu op deze wijze alleen kan gezegd worden, zich eene *gegronde kennis* te verwerven, zoo is, en blijft eigene ervaring van datgene, wat zich in zulk een vak van kunst of wetenschap kan voordoen, hoogst nuttig, ja zelfs noodzakelijk, om die kennis te volmaken, uit te breiden en toe te passen. Zoo kan de Werktuigkundige, door eigene waarneming van de kracht zijner werktuigen, tot menig eene verbetering in dezelve, ja tot nieuwe uitvindingen gebragt worden. De verstandige Geneesheer zal bij elk ziekbed zijne waarnemingen doen, en daaruit tot heil zijner medemenschen zijne kennis verrijken; en over het geheel kan het niet anders, of de vereeniging van eene *praktische* met eene *theoretische kennis* moet dezelve in het gebruik tot de hoogste volkomenheid brengen. Daartoe is ook inzonderheid geschikt het nemen van *proeven*, waarmede men ten oogmerk heeft, om datgene, wat ons eene *theoretische kennis* niet of niet genoegzaam leeren kan, door eigene ervaring te leeren. Zoo onderzoekt de Scheikundige de verschillende bestanddeelen van zekere metalen, vloeistoffen, enz. door scheiding, oplossing en vermenging; de beoefenaar der Natuurkunde doet proeven omtrent de kracht der elektriciteit, den aard der onderscheidene luchtsoorten, den verschillenden invloed en uitwerking derzelve op vaste en vloeibare ligchamen, enz.; de Genees- en Ontleedkundige desgelijks omtrent de zamenstelling der dierlijke ligchamen, de uitwerking van deze of gene middelen op dezelve, enz. En hoe dikwijls hebben niet zulke *proeven* aanleiding tot de allerbelangrijkste ontdekkingen en uitvindingen gegeven! Het is waar, sommige derzelve is men (gelijk het doorgaans genoemd wordt) geheel of gedeeltelijk aan het toeval verschuldigd, zoo als de uitvinding van het glas, het buskruid, de drukkunst, van vele geneesmiddelen, Scheikundige voortbrengselen, enz.; doch zouden deze uitvindingen wel immer volkomen tot stand zijn gekomen, zonder de opmerkzaamheid en den navorschenden geest der uitvinders zelve? Zeker is het evenwel, dat oneindig veel meer nuttige en heilzame uitvindingen haren oorsprong verschuldigd zijn aan de onvermoeide nasporingen van hen, die zich, op grond eener reeds verkregene *theoretische* kennis, met derzelver uitbreiding en toepassing bezig hielden, en

zich hierbij van eene juiste redenering bedienden. Zoo was, b. v., de uitvinding der luchtbollen door eenen MONTGOLFIER flechts eene gevolgtrekking dezer twee hem bekende grondstellingen: 1. dat ligchamen, welke *specifiek* ligter zijn dan de dampkringslucht, door dezelve moeten worden opgeheven; 2. dat de ontvlambare lucht veel ligter is dan de dampkringslucht. En was het met de uitvinding van de bliksem-afleiders door eenen FRANKLIN, van de slingeruurwerken door eenen HUIJGENS, met de verbetering der stoomwerktuigen door eenen WATT, en met zoo vele andere uitvindingen, ontdekkingen en verbeteringen in alle vakken van kunst en wetenschap wel anders gelegen? Wanneer men dus hierover nadenkt, komt men noodwendig tot deze slotsom: dat alleen eene verstandig bestuurde ervaring, met juiste redenering gepaard, ons eene gegronde en zekere kennis doet verwerven en maakt, dat wij zeggen kunnen *iets te weten*.

Dan hier verwacht ik eene tegenwerping, dat men, namelijk, toch niet alles door eigene ervaring weten kan, en dat wij zeer dikwijls zeggen *iets te weten*, wat wij zelve niet ervaren, maar van anderen geleerd of vernomen hebben. — Dit is zoo, doch om die tegenwerping op te lossen, moeten wij deze zaak wat dieper ophalen. Is alles, wat waar is, ons bekend? Kunnen wij zeggen, alles, wat op zich zelve waar is, omdat het bestaat of bestaan kan, te *weten?* — Neen. — Gebeurt het niet weleens, dat wij iets weten, wat een ander niet weet, en dat wij voor waarheid houden, wat een ander niet voor waarheid houden kan, omdat hij er niets van weet, en nooit iets van vernomen heeft? — o Ja. — Zoude ik gelijk hebben met te zeggen; „Het „is niet waar, omdat *ik* het niet weet?" — Zeker niet. — Dus blijkt het, dat *waarheid* in tweederlei zin kan en moet worden opgevat: *waarheid* op zich zelve, voor zooverre die bestaat of bestaan kan, en *waarheid*, voor zooverre zij aan ons bekend is. De eerste is eigen aan de *voorwerpen* of *objecten* buiten ons, zonder dat *ons weten* daarbij in aanmerking komt; men noemt dezelve daarom *objective* waarheid. De andere is de *waarheid*, voor zooverre die aan ons bekend is; zij is *onze waarheid*, omdat wij, die bij het onderzoek, of iets waar is, de handelende personen of *subjecten* zijn, hetzelve *voor waar houden*; aan deze geeft men daarom

 den

den naam van *subjective waarheid.* Is nu iets op zich zelf (*objectief*) waar, b. v. dat er eene tafel voor mij staat, dat mijne ziel onsterfelijk is, dat de aarde zich in 24 uren om hare as wentelt, enz., is de vraag nog, of die waarheid mij bekend is, en in hoeverre ik dezelve voor waarheid houde. Wanneer ik de oogen open heb, of ik mijne handen uitstrek, kan ik door eigene ervaring weten, dat de tafel voor mij staat; — wanneer mij door eene juiste redenering, op ontegensprekelijke grondstellingen bewezen wordt, dat de ziel onsterfelijk is, weet ik zulks door de overtuiging mijns verstands; — wanneer ik den op- en ondergang der zon gadesla, en ik overtuig mij, of door eigene waarnemingen en berekeningen, of door de ervaring en het onderrigt van anderen, dat de aarde zich in 24 uren om hare as wentelt, kan ik insgelijks zeggen, zulks te *weten.* Doch nu kan het zijn, dat ik het slechts *geloof*, b. v. omdat een ander het mij zegt; ik kan het ook *meenen*, *vermoeden* of *gissen*; dit zijn alle trappen van *subjective waarheid*, die aan de eigenlijke waarheid op zich zelve niets toe- of afdoen, maar slechts toonen in hoeverre *wij* de zaak voor waarheid houden. Om iets te kunnen *weten*, moet er eene *objective* waarheid bestaan, en niemand kan zeggen iets te *weten*, wat op zich zelf niet waar is of zijn kan. De gronden, waarop ik voor mij zelve (*subjectief*) die waarheid aanneem, moeten mij daarbij eene volkomene zekerheid geven van derzelver bestaan; en deze gronden liggen alleenlijk in mijne ervaring, en mijne rede. Houd ik iets voor stellig waar, waarvan de *objective waarheid* mij noch door mijne ervaring, noch door mijne rede is gebleken; of ook wel niet blijken kan, zoo *geloof* ik. Voor dit *gelooven* heb ik in mij zelven ook een toereikenden grond, b. v. het gezag van een' ander', die mij de zaak als waarheid mededeelt, of verzekert; doch beschouw ik zelf den grond van mijn voor waar houden als niet toereikend, zoo is hetzelve slechts *meening* (gelijk wij dit nog nader zullen verklaren). Wanneer wij dus zeggen iets te *weten*, wat wij van anderen hebben geleerd of vernomen, zoo gebruiken wij dit woord in een eenigzins ruimeren zin, als gegrond op het *gelooven*, en dat men die beteekenis zoo ver uitstrekt, heeft eene zeer goede reden. Immers, wat door ervaring tot onze kennis moet komen, kunnen wij onmogelijk altoos door

ei-

eigene ervaring weten. Wij moeten in de meeste gevallen geheel of gedeeltelijk onze toevlugt nemen tot de ervaringen van anderen, en dezelve met de onze paren en vergelijken. Wij mogen zeggen iets te weten, wat de onveranderlijke wet van het gezond verstand ons door eigene redenering klaarblijkelijk maakt; doch wij mogen ons verstand ook evenzeer door anderen laten leiden, om ook door deze leiding tot kennis en wetenschap gebragt te worden. En desniettegenstaande is het zeer goed, dat wij die wetenschap, welke hare *subjective waarheid* in het *gelooven* heeft, van de andere onderscheiden; omdat ons dit, zoo lang wij het opregt met de waarheid meenen, er altoos toe brengen zal, om dezen grond van ons *voor waar houden* scherp en onpartijdig te beoordeelen, eer wij denzelven voor toereikend verklaren. Doch juist omdat deze zaak zoo belangrijk is, zullen wij over *gelooven*, *meenen*, en andere trappen van *subjective waarheid*, in onze volgende Lessen opzettelijk breeder handelen. Thans nog iets, wat meer bepaald ons *weten* betreft.

Het is niet alleen niet wel mogelijk, dat wij alle ervarings-voorstellingen door eigene ervaring leeren kennen; maar zelfs de ervaring van anderen moet hier te kort schieten. Ieder van ons zal gerust durven zeggen: „ Ik „ weet, dat alle menschen eenmaal sterven, dat alle vo„ gelen eijeren leggen, dat alle visschen zwemmen," enz. Doch als wij nu eens vroegen; „ Hebt gij alle „ menschen zien sterven? Gij zoudt immers zelf eerst „ dood moeten zijn, eer gij dit op grond van eigene „ ervaring zeggen kondet. — Hebt gij alle vogelen eije„ ren zien leggen, — alle visschen zien zwemmen?" — zoo zoude het antwoord immers moeten zijn; „ Neen." — Hier moet dus noodwendig de ervaring door eene goede redenering worden geholpen, en hetgene aan de eerste ontbreekt, door de laatste worden vergoed. Wanneer ik derhalve door ervaring weet, dat zeer vele voorwerpen, die tot één geslacht of tot eene soort behooren, zekere kennelijke eigenschappen bezitten, zoo schrijf ik dezelve aan het geheele geslacht of aan de geheele soort toe; b. v. ik heb nooit ezels gezien, of zij hadden lange ooren, — ik heb aan visschen altoos waargenomen, dat zij koud bloed hebben, enz. en ik besluit hieruit; alle ezels hebben lange ooren, — alle visschen hebben koud bloed. Deze wijze van gevolgtrekken,

waardoor wij van het enkele tot het algemeene besluiten, en welke doorgaans *inductie* genoemd wordt, vereischt evenwel zeer veel omzigtigheid, vooral omdat men, zoowel in alle vakken van wetenschap, als in het dagelijksche leven, zeer geneigd is, om er gebruik van te maken. Ik heb b. v. eenige malen ondervonden, dat het gebruik van sterken drank mij hoofdpijn of andere onaangename gewaarwordingen bezorgde; — dat vroeg op te staan mij aan ligchaam en geest eene buitengewone frischheid en veêrkracht geeft; en ik besluit hieruit, dat het gebruik van sterken drank nadeelig, en het vroeg opstaan heilzaam voor mijne gezondheid is. In deze en dergelijke gevallen, is eene ondervinding, die wij twee- of driemaal gehad hebben, alligt genoegzaam, om ons tot zulk een besluit te brengen; doch in vele andere, en vooral daar, waar het eene wetenschap geldt, spreekt het van zelf, dat de *inductie* des te volkomener en des te zekerder is, naar mate de enkele ervaringen, die wij gehad hebben, menigvuldiger zijn, en dat, hoe meer onze kennis door een goed onderrigt is uitgebreid, hoe minder wij in dezen gevaar loopen van mis te tasten. Dat een Neger zich verbeeldt, dat alle menschen zwart zijn, omdat hij nooit anders dan zwarten gezien heeft, is evenmin te verwonderen, als wanneer een onbeschaafde Nederlander als zeker stelt, dat alle menschen Nederlandsch spreken. — Even zoo is het gelegen met datgene, wat men *analogie* of *overeenkomst* noemt, en waarin desgelijks onze rede de ervaring te gemoet komt. Ik heb, b. v., ontdekt, dat bij twee of meer voorwerpen van ééne soort onderscheidene kenmerken dezelfde zijn; hieruit besluit ik, dat die voorwerpen ook in andere opzigten, schoon ik dit niet ontdekt heb, zullen overeenkomen. Als de ervaring mij geleerd heeft, dat uit eene zaadkorrel eene plant voortkomt, doet de *analogie* mij besluiten, dat uit alle zaadkorrels planten zullen groeijen. Als de ervaring mij zegt, dat uit een paard een paard, en uit een hond een hond geboren wordt, dat uit een eikel geen rozestruik, maar een eikenboom groeit, weet ik door de *analogie*, dat alles, wat zich voortplant, in zijn eigen geslacht blijft. De stelling, dat gelijke oorzaken gelijke uitkomsten hebben, rust alleen op grond der *analogie*. Zoo besluit de Geneesheer uit de verschijnselen eener ziekte, welke hij reeds meermalen bij andere lijders heeft waargenomen,

men, dat deze ziekte dezelfde is, of dezelfde oorzaak heeft, en dus door dezelfde middelen moet genezen worden. Op grond der *analogie* kunnen wij vooraf zeggen, wat er gebeuren zal; wij kunnen voorzeggen, dat op een' bepaalden dag de zon zoo laat op-, of onder zal gaan, of dat er eene zons- of maansverduistering zal plaats hebben; wij kunnen weten, hoe laat het op dit oogenblik te *Batavia* en te *Surinamen* is, enz. Doch ook hier is, even als bij de *inductie*, naauwkeurigheid in de waarneming, en voorzigtigheid in het besluiten, eene hoofdzaak. Men moet in het oog houden, dat de *overeenkomst*, op grond van welke wij zeggen iets te *weten*, niet willekeurig door ons zelve wordt daargesteld, maar gelegen is in een onafscheidelijk verband, in eene bestendige orde en regelmatigheid, welke naar Gods wijze beschikking in de gansche schepping heerscht, en welke wij steeds tot het voorwerp onzer beschouwing moeten maken. Als deze beschouwing, en dus onze eigene ervaring niet vooraf gaat, kunnen wij ons nimmer den aard van deze *overeenkomst* in dit verband eigen maken, en dus ook voor dit ons weten geen' vasten grond leggen (*).

§. 23.

Zekerheid. Waarschijnlijkheid.

De eerste grond van het aannemen voor waarheid is de *noodzakelijkheid*, of onmogelijkheid van het tegendeel, en deze is dan de *subjective waarheid*, welke wij *zekerheid* noemen. Deze noodzakelijkheid, op grond van welke wij zeggen kunnen iets *zeker* te weten, kan ons blijken, of door onze zintuigen, b. v. wanneer ik zie, dat de zon schijnt, dat het regent, wanneer ik hoor, dat het dondert, enz.; of door mijn verstand, wanneer ik mij b. v. verzekerd houd, dat het geheel grooter is dan deszelfs deelen, dat tweemaal twee vier is, enz. Ook geeft ons de *analogie* een' genoegzamen grond, om iets als *zeker* te stellen, omdat wij de overeenkomst, welke wij zoowel in de Natuur als in de zedelijke wereld zien heerschen, te regt als eene noodzakelijkheid aanmerken. Wij kunnen daarom eene *natuurlijke* zekerheid aannemen omtrent datgene, wat, vol-

gens

(*) HENNERT, *Lessen*, I. D. p. 148 en 177; VILLAUME, §. 242, volg.

gens den gewonen loop der Natuur, zoo en niet anders geschiedt, b. v. dat in de aanstaande lente onze boomen zullen uitloopen en bloeijen, dat wij in den winter lange nachten en korte dagen zullen hebben, enz. Even zoo noemen wij iets eene *zedelijke* zekerheid, wanneer wij de noodzakelijkheid, op grond van welke wij ons verzekerd houden, vinden in de gewone overeenkomst van 's menschen zedelijk karakter. Zoo houd ik mij, b. v., *zedelijk* (*moreel*) verzekerd, dat een braaf man mij niet zal belasteren; — dat een gierigaard zich niet zoekt te verrijken, om zijnen medemenschen wel te doen, enz. Doch om soortgelijke zekerheden voor ons zelve vast te stellen, spreekt het van zelf (gelijk dit reeds gezegd is), dat wij ons op onze *kennis*, door een goed onderrigt, eigene ervaring en ernstig nadenken verworven, moeten kunnen verlaten. Hoe vele menschen zijn er niet, die voor zich zelve eene zekerheid stellen in dingen, die hoogst *onzeker* zijn, en ter naauwer nood eenige waarschijnlijkheid hebben; en hoe menigmaal moeten hunne handelingen of oordeelvellingen, hierop gebouwd, niet op grove dwalingen, verongelijkingen, ja op hun eigen ongeluk uitloopen! — Het komt er dus op aan, dat wij ook deze zaak van nader bij beschouwen.

Onzekerheid bestaat voor ons natuurlijkerwijze dan, wanneer die grond van *noodzakelijkheid*, waarvan wij spraken, niet meer voorhanden is; wanneer iets *zoo*, maar ook even goed *anders* zijn kan. In deze onzekerheid kunnen wij iets voor *waarschijnlijk* of voor *onwaarschijnlijk* houden, naar mate er meer gronden voor of tegen ons voor waar houden bij te brengen zijn; of, met andere woorden, naar mate ons van de oorzaken of vereischten tot eene volkomene zekerheid meer of minder bekend zijn (*). B. v. iemand zal uit eenen zak, waarin 50 ballen zijn, één uittrekken. Weet ik nu, dat alle 50 wit zijn, zoo heb ik eene *zekerheid*, dat hij er eenen witten zal uithalen, omdat daartoe eene *noodzakelijkheid* bestaat, waarvan het tegendeel *onmogelijk* is. Weet ik daarentegen, dat er 49 witte zijn en één zwarte, zoo houdt deze *noodzakelijkheid* op, want er bestaat eene *mogelijkheid*, dat hij den zwarten trekt. De waarschijnlijkheid evenwel is er voor, dat het een witte zal zijn, omdat hiertoe, om zoo te spreken, 49 mogelijkheden bestaan tegen ééne; welke waarschijnlijkheid, bij

(*) Zie HENNERT, *Lessen*, II. D. p. 21.

bij afdaling (als 48 tegen 2, 47 tegen 3, enz.), vermindert, totdat eindelijk de kansen (25 tegen 25) gelijk staan. Dit eenvoudige voorbeeld toont aan, dat de *waarschijnlijkheid* zich laat berekenen, dat deze berekening zelve eene zekerheid hebben kan; doch dat desniettegenstaande derzelver uitslag altoos slechts eene *onzekerheid* blijft. De berekening der waarschijnlijkheid neemt eene noodzakelijkheid, die somtijds Wiskundig daargesteld wordt, tot grondslag; want zij telt en weegt, om zoo te spreken, de uitkomsten en gaat daarin, gelijk hier het geval is, naar eene onbedriegelijke Rekenkundige optelling te werk. Zoo kan men (om nog een dergelijk voorbeeld aan te halen) de waarschijnlijkheid der worpen met twee dobbelsteenen berekenen. Om van 2 tot 12 te werpen, bestaan er 36 verschillende worpen of kansen. De kans om 2 of om 12 te werpen, staat als 1 tegen 35; 3 en 11, als 2 tegen 34; 4 en 10, als 3 tegen 33; 5 en 9, als 4 tegen 32; 6 en 8, als 5 tegen 31; en 7, als 6 tegen 30, en bij gevolg als 1 tegen 5; dit laatste getal heeft dus tegen de overige de grootste waarschijnlijkheid voor zich van het meest te zullen geworpen worden. — Dit zelfde beginsel wordt ook toegepast op gevallen, waarin zich het getal der kansen of mogelijke uitkomsten niet terstond zigtbaar vertoont; doch dan bouwt men zijne berekening op eene natuurlijke of zedelijke zekerheid, en dus op een' *analogischen* grondslag. De berekening, b. v., van eene Assurantie is op de waarneming van hetgene gewoonlijk geschiedt, gegrond; heeft men opgemerkt, dat er door elkander elk jaar van de 100 schepen slechts 2 vergaan, zoo wordt de waarschijnlijkheid van het vergaan gesteld als 2 tegen 98, en hiernaar de premie der schepen, die geassureerd worden, over het algemeen berekend. Op denzelfden grond zijn de kansen van waarschijnlijkheid in allerlei andere ondernemingen van denzelfden aard, als Levensverzekeringen, Weduwenfondsen, Lijfrenten, enz. berekend; in welke berekening de zekerheid alleen eene vooronderstelling is, op den gewonen loop der dingen gegrond, en die, uit hoofde dier *noodzakelijkheid* (zoo als wij het in de vorige Les genoemd hebben), op den duur het minst bedriegen zal.

Doch nu willen wij ook, aan den anderen kant, het bedriegelijke dezer kansrekening aantoonen, en doen zien, dat dezelve somtijds niet dan in onze verbeelding be-

ſtaat. Het is namelijk geheel iets anders, de berekening zelve, of de bepaalde uitkomst als zeker te ſtellen; het eerſte doet de Asſuradeur, daar hij, geleerd door de ondervinding van hetgene doorgaans gebeurt, een' ander' in zekerheid ſtelt, niet alleen zonder zijn eigen vermogen zigtbaar in de waagſchaal te ſtellen, maar zelfs met de waarſchijnlijkheid van een niet onbeduidend voordeel. Het andere gebeurt met alle loterijen en dobbelſpelen, waarin alles op de kans eener bepaalde uitkomst wordt aangelegd; en hierin juist ligt de dwaasheid van het ſtaat maken op eene berekening. Als er, b. v., vijftig nommers zullen worden getrokken, welke berekening kan ik dan maken omtrent het nommer, hetwelk het eerst of het laatst zal uitkomen? En als van die 50 eens 10 voordeelige en 40 nadeelige kanſen zijn, kan ik, ja, Wiskunſtig berekenen, dat de voordeelige kans ſtaat als 1 tegen 4, doch wat baat mij dit, als ik op eene bepaalde uitkomst ſpeel? Die geheele berekening is mij dan van geen nut; want het is geene op eenen vasten grond van noodzakelijkheid gevestigde waarſchijnlijkheid, maar ſlechts eene vermeende of gehoopte uitkomst, en dus eigenlijk niet veel meer dan eene herſenſchim.

Eene loterij of ander dobbelſpel is dan op de billijkſte wijze ingerigt, wanneer de ſom der voordeelige kanſen met de gezamenlijke inlagen der ſpelers gelijk ſtaat, b. v., wanneer 100 ſpelers elk *f* 10 inleggen, en zij ook gezamenlijk *f* 1000 terugbekomen. Staan nu de kanſen van winst en verlies gelijk, als 1 tegen 1, en zijn er dus 50, om zijnen inleg te verliezen, tegen 50, om denzelven dubbel te bekomen, zoo zegt ons de kansberekening, dat men er op den duur noch bij wint noch bij verliest; en daarom beweren ook ſommige liefhebbers van het dobbelſpel, dat het beter is om grof geld te ſpelen, omdat dit altoos meer belangſtelling in het ſpel verwekt, terwijl men op den duur toch eindigt met gelijk te ſpelen. Doch menig een heeft voor het dwaas vertrouwen op deze berekening door aanzienlijke verliezen in zijne beurs geboet. Immers het geheele ſpel is niets anders dan een raden, eene weddingſchap om *even* of *oneven*, om *kwijt* of *dubbel*, en wel zoodanig eene weddingſchap, welke zelfs niet het geringſte vermoeden tot grond heeft. Als men tienmaal heeft verloren, welken regtmatigen grond van

waar-

waarschijnlijkheid kan men dan aanvoeren, dat men de elfde maal zal winnen? Het is niet meer dan eene hoop, eene verwachting, die men willekeurig opvat, en die door geene berekening wordt gewettigd, enz. En is nu reeds hier op de waarschijnlijkheid der uitkomst zoo weinig staat te maken, hoe veel minder wordt dit niet, wanneer, gelijk meestal bij loterijen en sommige dobbelspelen het geval is, de nadeelige kansen aan de zijde van den speler verreweg meer zijn, en deze de voordeelige honderd- ja duizend- en meer malen overtreffen? Het is dan doorgaans de hoop op eene groote winst, op een hoog lot, welke daartoe uitnoodigt; terwijl de meeste menschen niet bedenken, dat, hoe grooter die winst is, des te minder ook de kansen moeten zijn om te winnen, en dat, en hoe lang men het spel ook volhoude, en hoe veel men er aan opoffere, er geene berekening bestaat, die ons immer eene voordeelige uitkomst waarschijnlijk maakt.

Zien wij nu nog, welk nut ons die beschouwing voor het dagelijksche leven aanbrengt. — Er is zeker geene onderneming, hoe gering ook, die niet eene berekening der waarschijnlijkheid vordert; en hoe vaak hangt niet van zulk eene berekening een goed gedeelte van het geluk onzes levens af! Aan den eenen kant is ons het onwaardeerbaar voorregt vergund, om, hetzij door onze ervaring, hetzij door onze gezonde rede, de buiten ons bestaande waarheid te leeren kennen; doch aan den anderen kant is het ons, naar het wijze plan der Voorzienigheid, niet vergund, om in de toekomst te zien, en te weten, welk gevolg onze handelingen, maatregelen en bedoelingen zullen hebben. Hier tracht aldus onze rede, hetzij door zigtbare teekenen, hetzij door de ondervinding voorgelicht, de waarheid slechts nabij te komen; zij spoort de gronden tot ons voor waar houden op, en beslist — niet over de uitkomst, maar over hetgene ons te doen staat, om eene gewenschte uitkomst te verkrijgen. Verkrijgen wij, niettegenstaande onze berekening, die uitkomst niet, zoo zijn wij van den kant van ons geweten beveiligd, en wij hebben altoos de zelfvoldoening, van naar pligt en vermogen wel te hebben gehandeld, terwijl wij ons, door niet zoo te handelen, aan het grievendst zelfverwijt blootstellen. Zoo lang ik, b. v., door ondervinding of opmerking weet, dat de koepok-

inenting, als zij met zorg en oplettendheid is bewerkstelligd, of alle, of verreweg de meeste kinderen tegen de kinderziekte beveiligt, is het mijn pligt, naar deze berekening te werk te gaan; omdat mijn natuurlijk gevoel mij aanspoort, om het leven of de gezondheid, zoowel van mij zelven als van mijne dierbaarste panden, door de mij ten dienste staande behoedmiddelen te beveiligen, en ik, onbekend met de wegen en besluiten der Voorzienigheid, en dus met de zekere uitkomst mijner kortzigtige maatregelen, niet dan naar eene verstandige en op de ondervinding steunende berekening der waarschijnlijkheid kan te werk gaan. Laat ik mij nu door één enkel voorbeeld, dat de waarschijnlijkheid ook misleiden kan, en ik in mijne verwachting kan bedrogen worden, van mijn misschien reeds genomen besluit afschrikken, zoo verlaat ik de zekerheid der berekening om de onzekerheid der uitkomst, en ik handel even dwaas, als wanneer ik den laatsten penning, dien ik bezit, aan mijne huishouding ontsteel, om een loterijbriefje te koopen, omdat mijn buurman zoo even een' hoogen prijs heeft getrokken. Immers waag ik hier, zoowel in het eene als in het andere geval, alles — om eene of gehoopte of gevreesde uitkomst, hetgene mij naderhand, ingevalle van teleurstelling, voor altoos het zelfverwijt bezorgt van onverstandig en onpligtmatig te hebben gehandeld. Moet dus in alles, wat wij doen, de waarheid, zoo het mogelijk is, het rigtsnoer onzer daden zijn, zoo is het gewis dáár, waar wij niet tot de waarheid kunnen doordringen, de *hoogste waarschijnlijkheid*, die wij te volgen hebben. Een verstandig Koopman doet geene belangrijke inkoopen dan op de gegronde berekening der waarschijnlijkheid van te zullen winnen. Een kundig Geneesheer berekent, zoo hij tot geene zekerheid kan komen, de goede en kwade teekenen der ziekte, en rigt naar de waarschijnlijkheid, die derzelver beschouwing hem aan de hand geeft, zijnen geneeskundigen bijstand in. Doch zullen wij nu, omdat onvoorziene omstandigheden den Koopman in zijne berekening teleurgesteld, en hem een gedeelte van zijn vermogen hebben doen verliezen, ons vertrouwen aan zijne eerlijke en verstandige wijze van handeldrijven ontzeggen, en liever het voorbeeld volgen van eenen winderigen speculant, die, zonder eenigen anderen grond dan hoop en begeerte naar winst, zijn eigen vermogen en

mis-

misschien dat van anderen, in de waagschaal gesteld, en daarmede eene grove winst gedaan heeft? Zullen wij den kundigen Geneesheer, als hem zijn lijder ontvalt, in het vervolg ons vertrouwen weigeren, en ons liever overgeven aan de behandeling van eenen onwetenden kwakzalver, dien het toeval één' enkelen keer eenen zieke heeft doen genezen? Het is slechts het enkele voorbeeld van hetgene *kan* gebeuren, hetwelk ons in de oogen schittert, ons misleidt, en ons doet wagen, waar wij moesten berekenen. — Wagen wij nu iets onbeduidends, althans zoo iets, welks verlies of opoffering ons niet schaden kan, als wilden wij ons, naar het spreekwoord: „ Die waagt, die wint," in de gelegenheid stellen van te *kunnen* winnen, zonder daarom op eenige waarschijnlijke uitkomst te bouwen, zoo hebben wij ons zelven niets te verwijten, en handelen (mits het daarbij blijve en wij anderen niet benadeelen of verleiden) eer wel dan kwalijk; doch stellen wij daarentegen het leven en de gezondheid van ons of de onzen, stellen wij onze bezittingen en onze huishoudelijke belangen in de waagschaal, door iets te doen of na te laten, wat eene verstandige berekening ons afraadt, zoo kunnen wij, bij de meest gewenschte uitkomst, ons waagstuk noch voor ons geweten, noch voor eenigen weldenkenden vrijpleiten.

§. 24.

Vervolg. Mogelijkheid.

Eene vraag evenwel moeten wij ten slotte nog voorstellen en beantwoorden. Indien de berekening der waarschijnlijkheid in al hetgene wij ondernemen van zoo veel belang is, moeten wij dan nimmer naar *mogelijkheden* handelen, al ware het ook, dat er meer waarschijnlijkheid voor het tegendeel bestond? — Voor ieder, die een weinig doordenkt, is deze vraag gemakkelijk te beantwoorden. Zeer zeker moeten wij naar *mogelijkheden* handelen, zoodra wij slechts een goed of edel doel daarmede voorhebben, en wij de opoffering, die het ons kost, voor ons zelve kunnen regtvaardigen. Immers, wanneer wij iets ondernemen, doen wij dit of ten nutte van ons zelve, of ten nutte van anderen (het spreekt van zelf, dat wij zedelijk goede bedoelingen voor oogen heb-

hebben). In beide gevallen is de onderneming, wanneer wij de waarschijnlijkheid eener goede uitkomst kunnen berekenen, voor ons eene zedelijke verpligting. Doch hoe vaak gebeurt het niet, dat of de aard der zaak zulk eene berekening uitsluit, of dat de berekening, wanneer wij dezelve op eenigen grond kunnen maken, alleen eene *mogelijkheid* overlaat? Iemand, b. v., valt in het water, en is in gevaar van te verdrinken; ik snel toe, om hem te redden, en heb geen' tijd van beraad, en dus even min, om de waarschijnlijkheid van den goeden uitslag mijner pogingen te berekenen; het is alleen het denkbeeld van de mogelijkheid, om hem te redden, hetwelk mij aanspoort, om er mijn leven aan te wagen, daar ik noch zwemmen kan, noch met de diepte des waters bekend ben. Hoe nu ook mijne poging uitvalle, de beweegreden mijner daad, die mij slechts naar eene *mogelijkheid* deed handelen, was edel en braaf; zij was geen gevolg eener berekening, de aard der zaak liet dit niet toe; doch zij ontsproot onwillekeurig uit mijn natuurlijk gevoel van menschlievendheid. Deze trek van ons natuurlijk gevoel, die zeker bij verschillende menschen verschillend gewijzigd, doch bij weinige geheel is uitgewischt, bewijst reeds vooruit, dat ons handelen naar de mogelijkheid van iets goeds te zullen bewerken, loffelijk is in het beginsel, en dat dus onze rede alleenlijk bevoegd is hetzelve te wijzigen, niet om het tegen te gaan. Onze rede wijzigt deze aandrift door de overweging van het doel, in evenredigheid der opoffering, welke men doet, of waaraan men zich blootstelt. Had ik in het aangehaalde geval den tijd en de gelegenheid tot zoodanig eene overweging, en berekende ik, b. v., dat degene, dien ik redden wilde, een man was van een slecht levensgedrag, die het ongeluk veroorzaakte van zijn huisgezin, en in wien noch zijne betrekkingen noch de maatschappij eenig beduidend verlies zouden lijden, dat mijn leven daarentegen, zoowel voor mijn talrijk gezin als voor mijne maatschappelijke betrekkingen, hoogstbelangrijk en van veel waarde was, zoo zoude hier een regtmatige twijfel ontstaan, of ik, op eene enkele *mogelijkheid*, zoo veel op het spel zoude mogen zetten, en niemand gewis zoude het wraken, indien ik mij door zulk eene berekening van mijn voornemen liet terugbrengen.

Dat men zijne rust, zijne genoegens, ja zijn leven op-

opoffert, alleen om de mogelijkheid van anderen te helpen of te redden, is eene deugd, die te grooter en te voortreffelijker is, naar mate men dezelve zeldzamer aantreft, en wij zullen niet kunnen nalaten, de menschlievende zelfopoffering van eenen HOWARD, van eenen WOLTEMADE, van eenen NAEREBOUT, van eenen KRAMER met de zijnen, en van zoo vele anderen, te bewonderen, die, alleen op grond der *mogelijkheid* om het edelste doel te bereiken, hun leven ten beste gaven. Doch nu komen wij van deze zoo buitengewone voorbeelden van deugd op ons zelve terug, en vragen: waar wordt deze werkzaamheid en deze opoffering voor de mogelijkheid eener goede uitkomst, pligt? en dan kunnen wij niet wel anders antwoorden, dan: dáár, waar de opoffering, in evenredigheid van het voorgestelde doel, gering is, en geheel binnen ons vermogen ligt. — Sommige menschen, b. v., houden den goeden uitslag van de pogingen tot zedelijke verbetering der gevangenen voor onwaarschijnlijk, omdat, zeggen zij, de ondervinding leert, dat misdadigers over het algemeen onverbeterlijk zijn, en het door verscheidene voorbeelden gebleken is, dat zij, die eenmaal de tuchthuisstraf hebben ondergaan, de beste verwachtingen van beterschap hebben teleurgesteld en bij herhaling tot een misdadig levensgedrag zijn vervallen. Dan, hiertegen mogen wij vooronderstellen, dat niet ligt iemand de mogelijkheid zal ontkennen, om den zedelijken toestand van sommige dier ongelukkigen, vooral van hen, die nog jong en van alle opleiding en beschaving verstoken zijn, te verbeteren. Al blijft nu hier, bij eene berekening der uitkomsten, eene onwaarschijnlijkheid over, dat deze pogingen bij alle of bij de meeste gelukken zullen, en slechts de *mogelijkheid* (waaraan wij bijna niet mogen twijfelen), dat enkele door dezelve tot een' beteren levenswandel worden teruggebragt, zoo is deze mogelijkheid ongetwijfeld eene opoffering en althans eene geringe opoffering waardig. Immers, indien wij ons handelen nooit anders, dan naar *zekerheden* of *waarschijnlijkheden* zouden willen bepalen, zouden wij in de eerste plaats menigmaal het gevoel van ons hart, onze inwendige aandrift tot de *mogelijkheid* van iets goeds te zullen bewerken, moeten beteugelen, en vervolgens zouden wij in ontelbare omstandigheden des levens, waarin eene berekening ons slechts *mogelijkheden* deed zien, in

plaats

plaats van werkzaam tot ons eigen geluk en dat van onze medemenschen, werkeloos, koel en onverschillig moeten blijven. Wij zouden aan het ziekbed van ouders, kinderen of vrienden, geene pogingen om den lijder te herstellen moeten aanwenden, zoodra de zekerheid of de waarschijnlijkheid daarvan in eene *mogelijkheid* of *onwaarschijnlijkheid* was veranderd; wij zouden, als het Vaderland door eenen vijandelijken aanval in gevaar verkeerde, op de bloote *mogelijkheid* van hetzelve te verdedigen, werkeloos moeten stilzitten, in plaats van aan de handhaving onzer Vrijheid en Onafhankelijkheid onzen laatsten droppel bloeds op te offeren; wij zouden, bij eene geduchte ramp van brand of overstrooming, hetzij tot redding van ons zelve, hetzij tot hulp van anderen, niet mogen toesnellen, zoodra de redding zich als onwaarschijnlijk en alleen *mogelijk* vertoonde; in één woord, wij zouden, bij dit stelsel van koele berekening omtrent onze gewigtigste aangelegenheden, in eene gestadige twijfeling en werkeloosheid verkeeren, die noch met het gevoel van ons hart, noch met den pligt, dien ons het gezond verstand oplegt, zoude strooken. Zeer te regt mogen wij dienaangaande, ten slotte, de volgende woorden van VILLAUME aanhalen. „ Onzekerheid en twijfel moeten onze werkzaamheid niet „ beletten; wij moeten zelfs menigmaal naar onwaarschijnlijkheden handelen. De schrandere rigt zijn doen en „ laten, zoo veel hij kan, naar zekerheid in; zekerheid „ zoekt hij met den grootsten ijver; doch waar bevindt „ zij zich bij de ondernemingen dezes levens? Al onze „ toestellen, onze plannen, onze oogmerken en ondernemingen gaan in het onzekere. In de diepte der toekomst „ liggen toevallen, oorzaken, krachten verborgen, die „ wij niet doorgronden kunnen. Zullen wij hier nu ledig „ blijven en niets aanvangen? Dan, voorzeker, zullen „ wij niets ondernemen; dan moeten wij ons slechts met „ gevouwen armen in dezen stroom begeven, en alles over „ ons heen laten vlieten; wij zouden noch zaaijen, noch „ maaijen, noch bouwen, enz. — Wij kunnen dus in het „ maken en uitvoeren onzer plannen geene zekerheid verwachten of vorderen. Nogtans moeten wij, in deze onzekerheid, juist niet blindelings dat aangrijpen, wat het „ naaste bij ons ligt, onder voorwendsel, dat toch alles „ onzeker is. Wij moeten ons te meer oplettend maken, en de toekomende ontwikkeling in de orde der

„ dingen trachten op te sporen. Eene rij van *moge-*
„ *lijkheden* hebben wij voor ons staan; alle zijn zij on-
„ zeker, en, in zooverre, elkander gelijk. Doch op-
„ merkzame oogen vinden er weldra verscheidenheid in;
„ in den loop der dingen vindt men voor de eene *moge-*
„ *lijkheid* dikwijls meer gronden, werkzamer oorzaken
„ dan voor de andere. Deze gronden en oorzaken be-
„ schouwen en wegen wij tegen elkander, en vormen
„ ons besluit naar de zwaarste. Zij kunnen ons mislei-
„ den; doch dit weten wij, en beramen daarom ook
„ alle voorzorgen, die ons vermoedelijk voor een onge-
„ val kunnen beschutten. — In den drang van geweldi-
„ ge Natuurverschijnselen of van andere omstandigheden,
„ welke ons kunnen bejegenen, komen gevallen voor,
„ waarin wij geheel in onwaarschijnlijkheden rondzwer-
„ ven, en gevolgelijk naar onwaarschijnlijkheden hande-
„ len, of ons geduldig aan het verderf moeten overge-
„ ven. — Mijn huis staat in brand, de trappen
„ staan in volle vlam, de vensters alleen zijn nog slechts
„ toegankelijk. Moet ik nu door het vlammend vuur de
„ trappen afgaan, of 25 voet hoog uit het venster sprin-
„ gen? Moet ik mij laten verbranden, of den hals bre-
„ ken? Tot redding van mijn leven is wederzijds
„ niets dan eene *onwaarschijnlijkheid*; blijf ik echter,
„ zoo is een spoedige dood *zeker*. Bij gevolg zal ik
„ hier naar eene *onwaarschijnlijkheid* handelen, zoo ik
„ nog eene kans voor mijn leven wagen wil (*)."

§. 25.

Vermoeden. Gissing.

Niet altijd evenwel kan onze toenadering tot de waar-heid of waarschijnlijkheid op eene uit de zaak zelve ont-leende berekening steunen, daar zulks uit den aard der zaak veelal onmogelijk is. Er zal, b. v., een aantal nommers worden getrokken; welk zal er het eerst uit-komen? Hiervoor bestaat, gelijk wij reeds gezegd heb-ben, geene berekening hoegenaamd, en alles, wat men hier doen kan, is willekeurig eene mogelijke uitkomst opnoemen of *raden*. Nogtans kan het zijn, dat ik, bui-ten eene eigenlijk gezegde berekening, eene zaak, welke

(*) *Redeneerkunde*, §. 105.

ik niet weet, voor waarschijnlijk houde, op grond eener buiten mij bestaande (*objective*) waarheid, met welke die zaak zelve in een min of meer noodzakelijk verband te brengen is; dit is, hetgene wij doorgaans *vermoeden* noemen. B. v., ik heb, bij het verlaten van mijne kamer, eenig geld op de tafel laten liggen, en bij mijne terugkomst mis ik er een gedeelte van. In dit geval kan ik al aanstonds de gedachte opvatten, dat een mijner huisbedienden zulks gestolen heeft, ik kan zeggen zulks te vermoeden; doch als nu die gedachte of dat vermoeden (indien men het zoo noemen wil) op geen' anderen grond steunt, dan omdat zulks verleden week ook bij mijn' buurman gebeurd is, of omdat ik niet weet, wie dit anders doen zou, enz., zoo is zij geheel willekeurig en ongegrond; want de redenen, welke ik opgeef, staan volstrekt niet in eenig noodzakelijk verband met de zaak, welke ik voor waarschijnlijk houd; wat een' ander' gebeurt, behoeft daarom mij niet te gebeuren; zulk een willekeurig verdenken kan tot de grootste verongelijkingen aanleiding geven. Doch weet ik daarentegen in het onderhavige geval, b. v., dat niemand dan de verdachte persoon in dien tusschentijd in mijne kamer geweest is, of was dezelve reeds vroeger bij mij van oneerlijkheid verdacht; ja zelfs geven spraak, houding, oogopslag, bedremmeling of andere kleine omstandigheden, mij aanleiding, om te zijnen opzigte dit vermoeden op te vatten, zoo heeft hetzelve (*objectief*) eenen grond, welke met de zaak zelve in verband te brengen is, en waarop ik mijne verdere nasporingen kan voortzetten. Zoo kan ik uit iemands houding of gelaatstrekken *vermoeden*, dat hij mij eene blijde of eene treurige boodschap brengt; ik kan, op reis gaande, en naar weder of wind ziende, of in aanmerking nemende in welk gezelschap ik mij zal bevinden, enz. een gegrond vermoeden opvatten, dat ik eene aangename of eene onaangename reis hebben zal. Doch zoodra ik vermoed of denk, dat ik slecht weder op reis zal hebben, omdat mij dit nog al dikwijls gebeurt, zoodra ik mij vóór het ondernemen eener zeereis in de gedachte stel, dat ik schipbreuk zal lijden, dat ik over boord zal vallen, dat ik een been zal breken, of dat mij eene andere ramp zal overkomen, zoo steunt die gedachte alleen op de mogelijkheid, en het houdt op ge-

grond

grond te zijn (*). Hiertoe nu behoort ook het zoogenaamde *voorgevoel*, dat nimmer eenigen redelijken grond heeft, en daarom ook juist van gegronde *vermoedens* is onderscheiden; het wordt geboren uit onze verbeeldingskracht, en dikwijls alleen uit onze bijzondere ziels- of ligchaamsgesteldheid, die ons van eene mogelijkheid, zonder eenige aanleiding van den kant van onze rede, eene waarheid of eene waarschijnlijkheid doet maken, en die men doorgaans in die enkele gevallen, dat het bevestigd wordt (en dat het dit kan worden, bewijst reeds de mogelijkheid), als voorbeeld aanhaalt, dat hetzelve ons vooraf de waarheid zegt, terwijl duizende andere bewijzen van deszelfs nietigheid worden verzwegen. Wat er dus ook van zij, de rede kan hetzelve nooit wettigen.

Dat wij bij het opvatten van vermoedens naauwkeurig opletten, of dezelve wel gegrond zijn, en dat wij ons zorgvuldig tegen het opvatten van ongegronde vermoedens wachten, is van zeer veel belang. Gelijk in alles, wat ons voor waar houden betreft, zoo kunnen ook hier hartstogt en vooroordeel een' sterken invloed op ons uitoefenen, en hiertegen moet onze rede steeds de wacht houden. Geldt het ons zelve, zoo kunnen ongegronde vermoedens of een ijdel voorgevoel vaak het geluk van ons leven storen, doordat zij ons met eene hoop verblijden, die naderhand bitter teleurgesteld wordt, of met eene vrees vervullen, die ons voor alle genot onvatbaar maakt; wij dringen ons de mogelijkheden willekeurig als waarheden op, en naar gronden of redenen gevraagd zijnde, staan wij verlegen, of schamen ons dezelve aan te voeren. Evenveel, zoo niet nog meer, mag deze waarschuwing worden ter harte genomen, wanneer het niet ons zelve, maar anderen geldt, en wel bijzonder, wanneer het den weg baant tot eenige beschuldiging. Hier is het *vermoeden* en het welberekenen van deszelfs gegrondheid van het uiterste aanbelang, omdat er de goede naam, het geluk of het leven van onzen medemensch, die het ongeluk heeft onder het vermoeden te vallen, mede gemoeid is. In dit geval geldt zeer dikwijls het spreekwoord: „Schijn bedriegt;" en men ga dus daarin met de naauwgezetste omzigtigheid te werk. Wij zullen hiertoe een paar voorbeelden bijbrengen.

In

(*) Zie HOFFBAUER, p. 319, volg.

In 1810 werd aan den weg, nabij het dorp *J..*, in de provincie *V........*, het lijk van een' vermoorden jongeling gevonden. Bij het eerste onderzoek bleek het, dat die jongeling, des avonds te voren, met eenige andere kennissen in de herberg was geweest, en aldaar met spelen een' anderen geld had afgewonnen; dat hij vervolgens, laat in den nacht, met denzelfden, die aan hem verloren had, naar huis was gegaan, omdat diens woning aan denzelfden weg, doch een weinig verder was gelegen. Daar zijn lijk nu tusschen zijne woning en die van zijnen begeleider was gevonden, en men bij navraag gewaarwerd, dat zij ten twee ure waren vertrokken, en dat de andere eerst ongeveer ten vier ure was te huis gekomen, zoo viel een gegrond vermoeden op dezen, dat hij den moord gepleegd had. Hij werd in hechtenis genomen en scherp ondervraagd, doch bleef bij alles kalm en bedaard, hetgene het opgevatte vermoeden wel niet versterkte, maar toch aan deszelfs gegrondheid, zoo men meende, niets ontnam. Dit duurde, in afwachting van bekentenis of nadere bewijzen, een' geruimen tijd; totdat het Geregt eindelijk, door een' nameloozen brief, aanwijzing ontving van de ware daders (twee personen, op welke niemand ooit eenig vermoeden had gehad), die terstond gevat werden, en, nadat hunne schuld klaar was bewezen, hunne regtmatige straf ondergingen. — Alzoo werd een gegrond vermoeden, hetwelk den onschuldigen jongeling in handen van den Regter had overgeleverd, naderhand door de waarheid zelve gelogenstraft.

Dan hiertegenover willen wij een ander geval stellen, hetwelk aan het vermoeden (om zoo te spreken) deszelfs waarde hergeeft. In de stad *D....* geraakten, op zekeren nacht, in een speel- of wijnhuis, vijf of zes lieden met elkander in twist; het kwam tot vechten; tafels en banken vielen omver, en het licht ging uit. Bij dit alles was een van hen mede onder de voet geraakt, en een van zijne tegenpartij was boven op hem gevallen. Gedurende deze worsteling in de duisternis ontving de onderliggende een' doodelijken steek, en verklaarde, daar hij het ongeval nog eenige uren overleefde, dat die, welke boven op hem had gelegen, de dader was. Het kon niet anders, of deze aanklagt moest, hoezeer de beschuldigde het ook ontkende, althans aanvankelijk, bij het Geregt voor waarheid worden aange-

no-

nomen, totdat, bij eene nadere overweging, bij hetzelve een ligt, doch niet geheel ongegrond, vermoeden oprees, dat een der anderen, die zich inmiddels had weggemaakt, welligt de dader zijn kon. „ Waarom," dus vroeg men, „ heeft hij zich weggemaakt? Waarschijnlijk heeft hij daartoe eene bijzondere reden gehad; welligt heeft hem de bewustheid zijner schuld de „ vlugt doen nemen." Kortom, hij werd nagezet, achterhaald, en — bekende, dat hij, van de duisternis gebruik makende, aldus zijn' wraaklust had botgevierd, en sprak alzoo, door eigene bekentenis, dengenen vrij, die door den stervenden zelven schuldig was verklaard. Wij zien dan hieruit, dat wij het vermoeden noch gering achten, noch te ligtvaardig voor waarheid moeten doen gelden.

Mogen wij dit laatste nu niet omtrent het vermoeden doen, zelfs wanneer het grond heeft, zoo mag men nog minder waarde hechten aan loutere *gissingen*, die meestal, hetzij geheel, hetzij gedeeltelijk, slechts willekeurige vooronderstellingen zijn, waarbij men de mogelijkheid zelfs niet in aanmerking neemt. B. v., toen, op den 12den Januarij, 1807, de stad *Leyden* die bekende ramp overkwam, gisten sommige menschen in het eerste oogenblik, dat eene donderwolk over de stad was losgebarsten, schoon het in de maand Januarij en vrij helder weêr was; andere, dat de kruidtoren was gesprongen, schoon zij niet wisten, of er wel eene korrel buskruid in bewaard werd; ja, enkele waren onnoozel genoeg, om in hunne verbijstering te gissen, dat de stad eensklaps door den vijand werd overrompeld en beschoten, zonder dat zij in aanmerking namen, of er zich in de nabijheid der stad wel vijanden bevonden, enz.; alle welke gissingen, bij de eerste bedaarde beschouwing werden te niet gedaan, door het gegrond vermoeden, dat er een schip met buskruid was in brand geraakt, hetwelk sommige menschen de stad hadden zien binnenkomen; welk vermoeden ook dadelijk werd bevestigd door hen, die wisten, dat dit schip op de plaats van de ramp gelegen had. Het is dus met alle gewaagde *gissingen*, dat is met de zoodanige, die alleen willekeurige vooronderstellingen tot grond hebben, eveneens gelegen als met ongegronde vermoedens; zij zijn eigenlijk uitvloeisels van onze verbeeldingskracht, van onze heime-

lijke wenschen en verwachtingen, van vreesachtigheid en voorbarigheid, van overijlde redeneringen en besluiten, enz., en kunnen dus op geenerhande wijze onze gidsen ter bereiking der waarheid zijn; in tegendeel leiden zij ons veeleer van den weg af, door ons dáár reeds een gevoelen te doen aannemen en tot besluiten of wel dadelijke maatregelen te brengen, waar wij veiliger deden met ons oordeel op te schorten.

§. 26.

Onderstellingen.

Het gebruik, hetwelk wij van *onderstellingen* (*hypothesen*) maken, is zelfs in het dagelijksche leven zeer algemeen. Wij verwachten, b. v., op zekeren tijd een goed vriend, doch hij komt niet; terstond vragen wij ons zelven: „ Wat mag toch daarvan de reden zijn? „ Zeker is hij ziek geworden, of hij is door buitenge- „ wone bezigheden verhinderd," enz. Als wij iets hooren vertellen, dat ons treft, hoe spoedig gaat ons dan de vraag af: „ Hoe zoo? Hoe komt dat?" Hiermede toonen wij, dat wij niet alleen de zaak zelve, maar ook hare oorzaak willen weten, om ons datgene, wat de ervaring ons leert, te kunnen verklaren. Om nu aan deze begeerte te voldoen, nemen wij, vooral in datgene, wat de wetenschap betreft, alras eene *onderstelling* aan; wij houden daarmede wel iets voor waar, wat wij niet weten; doch dit voor waar houden heeft een eigendommelijk kenmerk; het is geen willekeurig raden of gissen; het is eer op een gegrond vermoeden gebouwd, doch gaat verder dan dit, naardien het de waarheid der oorzaak in haar geheel *onderstelt*, en deze *onderstelling* zoo lang doet gelden, totdat de ervaring of de rede haar doet vervallen, en noodzaakt eene andere aan te nemen; terwijl aan den anderen kant de aangenomene *onderstelling* door de klaarblijkelijkheid der gevolgen zoodanig kan worden bevestigd, dat zij ophoudt eene *onderstelling* te zijn, en met volle overtuiging als waarheid wordt aangenomen. Hetgene, waarop het hier voornamelijk aankomt, is, dat wij nimmer eene *onderstelling* willekeurig aannemen, maar ons altoos door de *verschijnselen*, die wij voor oogen hebben, laten leiden;

den; deze verschijnselen beschouwen wij als de gevolgen eener oorzaak, want wij weten, dat er niets zonder oorzaak geschiedt, doch die oorzaak is voor ons verborgen; evenwel is het ons van belang dezelve te weten, dus *onderstellen* wij haar, en wel zoo, dat die verschijnselen als een onmiddellijk gevolg der onderstelde oorzaak voorkomen. De Geneesheer, b. v., neemt de verschijnselen eener ziekte waar; doch wat zal hem nu die waarneming tot de genezing dier ziekte baten, indien hij uit de verschijnselen derzelver oorzaak niet *ondersteld*? Immers zijne geneesmiddelen moeten niet tegen de gevolgen, maar tegen de oorzaak gerigt zijn, zullen zij eenig nut doen. Wanneer een verstandig Leermeester bespeurt, dat zijn leerling niet vordert, en hij de oorzaak daarvan niet onmiddellijk kan opsporen, zal hij die gaan *onderstellen*: b. v. dat zij in luiheid gelegen is, en op dien grond zal hij hem tot werkzaamheid trachten op te wekken en aan te sporen, en daardoor ligt gewaarworden, of het hem hieraan schort; het kon evenwel ook zijn, dat hij zich bedrogen vond, en dat of onvatbaarheid, of onwilligheid, of onoplettendheid er de oorzaak van was, en in elk geval zou hij verpligt zijn, in zijne manier van onderwijzen eenen anderen weg in te slaan. Men kan namelijk het maken eener *onderstelling* beschouwen als een hulpmiddel, om de waarheid, zoo die te vinden is, des te spoediger en te zekerder te vinden; even als wanneer men zich, iets zoekende, tot die plaats bepaalt, waar men op goede gronden vooronderstelt, dat men het vinden zal; vindt men het dáár niet, zoo zoekt men op dezelfde wijze ergens anders, en men laat de eerste *onderstelling* varen voor eene andere, enz. totdat men zijn oogmerk bereikt heeft, en de laatste *onderstelling* waarheid wordt. Op deze wijze kan het aannemen eener *onderstelling*, welke door het ongerijmde der gevolgen valsch bevonden wordt, ons, volgens den *apagogischen* bewijstrant (*), brengen tot eene stelling, welke wij terstond als waarheid moeten erkennen, omdat er geene derde mogelijkheid bestaat, zoo als COPERNICUS, door de *valsche onderstelling*, dat de aarde stilstond en de zon zich om dezelve bewoog, tot het erkennen van het tegenovergestelde gebragt werd. En over het geheel is deze manier

(*) Zie §. 21, p. 153.

nier van de waarheid te zoeken, in het wetenschappelijke, van een bijzonder aanbelang (*).

De ware wetenschap toch bepaalt zich niet bij eene bloote waarneming, noch tot hetgene men reeds weet; zij wil ook oorzaken kennen, en langs dien weg hare kennis uitbreiden. Reeds onderstelde PYTHAGORAS, zoo men wil (600 jaar vóór CHRISTUS geboorte), en andere Wijsgeeren na hem, dat de aarde een bol was, en deze *onderstelling*, die de vroegere gebrekkige of ongerijmde denkbeelden omtrent de gedaante der aarde verving, legde den eersten grondslag tot eene betere en verstandige beschouwing van ons hemelstelsel; doch hoe vele eeuwen duurde het niet, voordat, na zoo vele andere en telkens verder voortgaande *onderstellingen*, COPERNICUS ons zonnestelsel verklaarde, en COLUMBUS de andere helft van onzen aardkloot omzeilde? Was niet de geheele ontdekkingsreis van dezen laatsten gegrond op de *onderstelling*, dat men de aarde moest kunnen omvaren, en dat er aan het tegengestelde halfrond waarschijnlijk land zou zijn, zoo als hier?

Hoe vele nuttige uitvindingen is men niet aan *onderstellingen* verschuldigd? De belangrijke uitvindingen van een' NEWTON, van een' HUIJGENS en zoo vele anderen, konden bijna niet anders dan door *onderstellingen* worden voortgebragt, omdat zij meestal rustten op de kennis van zekere krachten en oorzaken, die niet anders dan door eene opmerkzame beschouwing der verschijnselen als eene *onderstelling* kon worden daargesteld, op welken grondslag men dan verder met vasteren tred konde voortgaan, om hetgene reeds bestond te verklaren, en hetgene nog niet bestond te vinden. „Men „kan dus hieruit reeds opmaken (zegt HENNERT (†)), „welk een' prijs men stellen moet op de onderstellingen, die ons den weg tot verder nadenken aanwijzen. De geschiedenis der wetenschappen leert ons „ook, dat er vele dingen, die in het begin onzeker „en niet anders dan loutere onderstellingen waren, in „het vervolg van tijd onder de ontegenzeggelijkste waarheden zijn aangenomen." — „De onderstellingen" (dus gaat hij voort (§)) „geven daarenboven dikwijls „aan-

(*) Zie HENNERT, *Lessen*, I. D. p. 185; VILLAUME, §. 274.
(†) *Lessen*, I. D. p. 186 en 187.
(§) P. 187 (wat verder).

„ aanleiding om de zaken naauwkeurig te onderzoeken, „ en daaromtrent proeven in het werk te stellen, waaraan „ niemand zoude gedacht hebben. Namelijk, wanneer „ wij uit eene onderstelling gevolgen afleiden, die nog niet „ zijn waargenomen, dan moeten wij derhalve de wijze, „ om die gevolgen verder te beproeven, uitdenken; en „ indien wij dan ontdekken, dat de uitkomst van zulke „ proeven met de afgeleide gevolgen overeenstemt, „ verkrijgt daardoor onze onderstelling een groot ge- „ wigt." — Nu spreekt het van zelf, dat wij, bij het maken van *onderstellingen*, zoo zij ons inderdaad een hulpmiddel zullen zijn tot het opsporen der waarheid, met naauwkeurigheid en omzigtigheid moeten te werk gaan; anders leiden zij ons tot menigvuldige dwalingen.

Vooreerst dus: als men uit de verschijnselen tot de oorzaken besluit, moeten die verschijnselen zelve *waar* zijn, en daartoe naauwkeurig onderzocht worden. B. v. onderstellingen te maken over den oorsprong der sirenen, of meerminnen, over den aard en de eigenschap der spoken, enz., ware immers verkeerd, zoo lang men van het bestaan van meerminnen of van spoken niet verzekerd is.

Vervolgens: wanneer men op grond der *analogie* of overeenkomst eene onderstelling wil aannemen, moet men ook naar de regels, die dezelve voorschrijft, te werk gaan, en niets aannemen dan hetgene de *analogie* in den strengsten zin aan de hand geeft. (Hiertoe verwijzen wij naar hetgene reeds daaromtrent in §. 22 gezegd is.)

Ten derde: de onderstelling moet al de verschijnselen van eenig aanbelang kunnen verklaren; zoo zij dit niet doet, kan men het er niet voor houden, dat zij ze alle voortbrengt, en dus, dat zij ons de waarheid zegt, b. v. de onderstellingen van GALILEI, DESCARTES, KEPLER, NEWTON en anderen, nopens de oorzaken der eb en vloed, konde men niet voor waar aannemen, omdat zij al de verschijnselen daarvan niet verklaarden; terwijl men daarentegen de onderstellingen van lateren, als BERNOUILLY, EULER en LA LANDE, tot hier toe, als waar heeft aangenomen, omdat de onderstelde oorzaken met al de zigtbare uitwerkselen overeenstemmen.

Eindelijk dient men in het oog te houden, dat eene *onderstelling* ons, of voor het gebruik (*praktisch*), of voor de vordering der wetenschap (*theoretisch*), eenig

 nut

put moet beloven; zonder dat heeft zij niet alleen geene waarde, maar zij wordt zelfs hoogstnadeelig, omdat het maken van dergelijke onderstellingen toont, dat het ons niet te doen is om de kennis der waarheid, maar om vreemdheidshalve *onderstellingen te maken*, die nog niemand welligt gemaakt heeft, terwijl men alzoo blijkbaar het middel voor het doel neemt.

Op dien zelfden grond mag men ook deze waarschuwing mededeelen: Maak geene onderstellingen, die de grondslagen eener geheele wetenschap of eener tot hier toe algemeen erkende waarheid het onderste boven keeren, zoo gij niet in staat zijt, om al hetgene daarvan bekend is, met uwe onderstelling in overeenstemming te brengen, en al de tegenwerpingen van de ondervinding en het gezond verstand op te lossen; anders houdt u de verlichte en weldenkende wereld met alle reden verdacht van *onderstellings-* of *hypothesen-*zucht, die, gelijk al het goede, wat men overdrijft, voornamelijk voortspruit uit eigenliefde, en voor de waarheid allergevaarlijkst is.

§. 27.

Twijfel. Meening.

Twijfel ontstaat dan, wanneer onze rede, bij het onderzoek der waarheid, tot geen besluit komt, en dezelve noch bevestigt, noch ontkent. „ Wij twijfelen," zegt HENNERT (*), „ wanneer wij de tegenovergestelde of „ wederzijds strijdende redenen onderzoeken, en ons „ oordeel niet uitdrukkelijk verklaren omtrent datgene, „ hetwelk waar of valsch is, zoodat wij ons oordeel „ zoo lang opschorten, totdat de tegenovergestelde be„ wijzen met naauwkeurigheid overdacht zijn." — Hieruit blijkt, dat men, om te twijfelen, met de redenen van het vóór en tegen moet bekend zijn; dat hij, die zich, om zoo te spreken, het regt aanmatigt om te twijfelen, vooraf moet onderzocht hebben, en daardoor, even als met het vermoeden en onderstellen, eenen grond moet kunnen aantoonen, waarop zijne twijfeling gevestigd is.

Maar wanneer iemand ons nu eens iets verhaalt, wat wij niet terstond gelooven, maar ook niet ten eenemale als

(*) *Logica*, II. D. p. 118.

als onwaarheid verwerpen durven, dan twijfelen wij immers ook, en dat wel zonder vooraf de redenen, die er vóór of tegen het voor waar houden zijn, te hebben onderzocht? — Deze aanmerking is juist, want wij kunnen het niet wel als een' regel aannemen, dat men in zulk een geval altoos slechtweg zou moeten zeggen: „Het is waar," of: „Het is niet waar." Doch men heeft dan toch altoos zijne gronden en redenen, waarom men zijne toestemming opschort; liggen deze niet in het onderzoek der zaak, die men ons verhaalt, zoo liggen zij in ons zelve; aan den eenen kant stellen wij wel eenig vertrouwen op dengenen, die ons iets zegt; doch aan den anderen kant komt ons hetgene hij ons zegt, zoo vreemd voor, dat wij het bijna voor ongeloofelijk houden. Zoo zoude iemand, die er nooit iets van gehoord had, kunnen twijfelen, of er wel bergen in de maan waren; of het wel waar was, dat een afgeschoten kanonskogel, met dezelfde snelheid voortgaande, eerst in 25 jaar de zon zou bereiken; dat de uitkomst van 5 bepaalde nommers in het Lottospel (eene *quine*) 43,949,267 kansen tegen zich had; dat tien personen, om eene tafel zittende, hunne plaatsen meer dan 3,600,000 malen veranderen kunnen, enz. Het twijfelen spruit in dergelijke gevallen alleen voort uit onkunde of onwetendheid, uit beperktheid van verstand, uit gebrek aan een juist en vlug oordeel, enz. en is dus bloot *subjectief*. Dit twijfelen kan ons derhalve wel behoeden tegen ligtgeloovigheid, maar zal ons daarentegen in kennis niet veel doen vorderen, ten zij wij daardoor uit weetgierigheid tot eigen onderzoek worden aangespoord; twijfelen wij dan na dit onderzoek nog, dan is het *objectief*, dat is, dan geldt het de gronden, die vóór en tegen het aannemen der waarheid in de zaak zelve gelegen zijn; en deze is de *twijfel*, waarover wij in den beginne spraken. Zij kan zoowel tot het opsporen der waarheid, als tot het weren van dwalingen zeer veel toebrengen; datgene, waaromtrent wij, bij het scherpste onderzoek, geene volle zekerheid kunnen erlangen, zullen wij noch als waarheid aannemen, noch als onwaarheid verwerpen; en hierbij heeft de wetenschap reeds veel belang, omdat het ons op den weg van onderzoek doet voorttreden, zoodra zich daartoe slechts eenige mogelijkheid opdoet; hetgene wij niet zouden doen, indien wij de waarheid reeds dachten gevonden te hebben. En wederkeerig is het ook waar, dat,

 hoe

hoe meer men zijne kennis uitbreidt, hoe meer ſtof tot nadenken men verzamelt, hoe naauwkeuriger en opmerkzamer men de zaken van verſchillende kanten beſchouwt, vergelijkt en het zekere van het onzekere ſcheidt; hoe meer twijfel zich ook bij ons opdoet aan ſtellingen, die door minkundigen en onnadenkenden ſomtijds met groote woordenpraal voor waarheden worden uitgevent. Dit twijfelen is heilzaam, doch — alleen voor hen, die niets dan de waarheid beoogen. Daarom mag men deze algemeene waarſchuwingen wel in acht nemen.

Bij niemand kome het ooit op te twijfelen over datgene, wat het algemeen gezond menſchenverſtand als waar bevestigt; hier komt geen onderzoek en dus ook geen twijfel meer te pas; in tegendeel, het willen onderzoeken en beredeneren van zoodanige waarheden is, gelijk wij reeds eenmaal gezegd hebben, geheel doelloos en daarenboven gevaarlijk. Immers wij moeten in het oog houden, dat twijfel hier ſlechts het werktuig of middel (*) moet zijn, om de waarheid na te ſporen, en geenſzins het doel. Wij moeten niet twijfelen, omdat wij willen *twijfelen*, maar omdat wij willen *weten*, en zoodra wij dus eenmaal hier het middel voor het doel nemen, verwijderen wij ons van de waarheid, en loopen gevaar van haar nimmer weder te vinden. — In de tweede plaats twijfele men nimmer op grond, dat men de oorzaak en de wijze, waarop iets beſtaat, niet weet of begrijpt; want als wij het wel beſchouwen, is er zeer weinig, waarvan wij de oorzaak kennen; en wat wij er nog van weten, is dikwijls alleen bij gevolgtrekking uit de verſchijnſelen, die wij daarvan voor oogen hebben (zie §. 26). Zouden wij nu, b. v., twijfelen, of er uit een klein zaadkorreltje wel een boom kan groeijen, omdat wij de mogelijkheid daarvan en de wijze, waarop dit geſchiedt, niet kunnen begrijpen? Zouden wij aan het beſtaan van onze ziel twijfelen, omdat wij niet begrijpen, wat zij is, hoe zij beſtaat, waar zij na onzen dood henen gaat? enz. — Eindelijk: men houde daar, waar de rede de waarheid kan en mag doorgronden, de twijfeling voor een middel, om ons tot de waarheid te ge-

le-

(*) HENNERT, II. D. p. 119; REINHARD, *Chr. Zed.* III D. p. 106.

leiden; en daar dit middel, gelijk is aangetoond, alleen het gevolg kan zijn van onderzoek, en alle onderzoek eene zekere mate van kennis en oefening des verſtands vordert, zoo beſchouwe men die kennis en die oefening des verſtands, overal, waar het ons om redelijke waarheid te doen is, als onontbeerlijke vereischten en uitſluitende voorwaarden, om langs dezen weg der waarheid nader te komen.

De toeſtand van twijfeling heeft voor elken regtſchapenen en weldenkenden mensch iets onaangenaams, omdat hij zich in zijn verlangen, om de waarheid te leeren kennen, belemmerd en de behoefte van zijnen geest onvoldaan ziet. Vandaar, dat wij in vele gevallen, waarin wij niet wel ſtellig *weten* kunnen, en toch ook niet *twijfelen* willen, eene *meening* (*opinio*) opvatten. Volgens ons gewoon ſpraakgebruik, wordt *meenen* in de beteekenis genomen van een *onzeker weten*, maar een voor waar houden, hetwelk zijne gronden heeft, zonder dat deze toereikend zijn, om het *weten* te noemen. B. v. ik zie iemand haastig of in de ſchemering voorbijgaan, ik hoor iemand in de verte ſpreken of roepen, enz. zoo zeg ik: „Ik meen, dat het die of die is; maar „zeker weet ik het niet." Doch daar nu het ſpraakgebruik mij in dien zelfden zin ook doet zeggen: „Ik „geloof, ik denk, ik vermoed, ik gis, ik verbeeld „mij," enz., zoo moeten wij hier het eigenlijke *meenen* wat naauwkeuriger bepalen. De zegswijze: *Ik weet het niet zeker*, hoewel zij onjuist is, geeft althans dit te kennen, dat er gronden voor ons voor waar houden aanwezig zijn, en wel zulke gronden, die, ſchoon ontoereikend, het *weten* zeer nabij komen, en te veel afdoen, om het een bloot *vermoeden* te noemen. Ontoereikend zijn deze gronden, zoowel *objectief* als *ſubjectief*. *Objectief*, dat is in de zaken zelve, wanneer deze zich niet zoodanig aan onze zinnen vertoonen, of door ons verſtand bevat kunnen worden, als noodig is, om ons te doen zeggen, dat wij *weten*. *Subjectief*, wanneer er, ten gevolge van onze waarneming of van onze redenering, geene volkomene overtuiging bij ons ontſtaat, en ons voor waar houden ſlechts zoo lang duurt, totdat wij er door tegenovergeſtelde gronden toe gebragt worden, om onze *meening* voor eene andere te laten varen. Zoo lang wij nu ons zelve bewust zijn, dat de gronden, die vóór en tegen kunnen worden aangevoerd, ge-

lijk

lijk ſtaan, zullen wij eigenlijk moeten *twijfelen*, en daaraan ook meestal wel doen. Doch nu ſpoort ons zekere behoefte om iets voor waar te houden aan, om deze of gene *meening* op te vatten, welke wij ons dan dikwijls zoo vast in het hoofd ſtellen, dat wij er, of niet, of zeer bezwaarlijk van af te brengen zijn. Ik zou, b. v., in het gezegde geval de vaste meening kunnen opgevat hebben, dat de perſoon, dien ik gezien heb, mijn vriend A. was, en dezelve niet opgeven, voordat men mij bewezen had, dat dit onmogelijk was, want dat hij, b. v., op dien tijd niet in de ſtad geweest was. „ Doch van „ waar dan toch die behoefte, om *iets twijfelachtigs voor* „ *waar te houden*?" zult gij zeggen. Mij dunkt, als ik in aanmerking neem, dat ik, op het oogenblik, waarop ik mijn' vriend A. meende te zien, zeer naar hem verlangde, of dat dit verlangen door de gelijkenis van een' ander' op hem werd opgewekt; dat ik eindelijk de mogelijkheid, ja zelfs de waarſchijnlijkheid berekende, dat hij het was, zonder dat ik daarom eenig oogmerk of belang had, om mij zelven iets onwaars als waar op te dringen, zoo word ik er natuurlijkerwijze toe gebragt, om den oorſprong dier behoefte grootſtendeels in mijne gemoedsgeſteldheid en verbeeldingskracht te zoeken. Hoe dikwijls toch houden wij iets voor waar, wat wij ſlechts hopen, wenſchen of vreezen; wat met onze belangen, met onze zoogenoemde denkwijze, ja met onze vooroordeelen overeenkomt? En als wij dan eens nagaan, hoe oneindig verſchillend de oorzaken zijn, welke die gemoedsgeſteldheid wijzigen en beſturen; — welk een' invloed, b. v., het natuurlijk (*phyſiek*) geſtel op de ganſche ſtemming der ziel uitoefent, hoe krachtdadig meestal onze geboorte, ſtand, opvoeding, tijdelijke omſtandigheden, levensloop, betrekkingen en belangen op onze gemoedsgeſteldheid werken, dan kunnen wij ons niet meer verwonderen, dat, onder de menſchen, fomtijds omtrent dezelfde zaken, zoo vele verſchillende, ja tegenſtrijdige *meeningen* beſtaan; dat er zoo vele dingen voor waar worden gehouden en vastgeſteld, waarvoor niemand ten ſlotte eenige gronden kan aanvoeren dan, dat het *hem* zoo voorkomt, dat *hij* het daarvoor houdt.

Met dat al make men hieruit niet op, dat het opvatten eener meening altoos en onvoorwaardelijk is af te keuren. Wij moeten in het oog houden, dat wij onmogelijk alle waarheid bewijzen kunnen, en dat wij

toch,

toch, zoodra ons een of andere pligt gebiedt, werkzaam te zijn, noodzakelijkerwijze eene waarheid moeten aannemen, die, om zoo te spreken, het beginsel of den grondslag van ons handelen uitmaakt. Vandaar, dat, in menig geval, het *twijfelen* hoogstverderfelijk kan worden, omdat het ons de handen bindt, en belet, iets wezenlijks ten nutte van ons zelve of van anderen te *doen.* Ja, op dezen grond wilde de wijze Atheensche Wetgever SOLON oudtijds dengenen voor eerloos verklaard hebben, die, in tijden van burgerlijke tweedragt, geene partij koos, alleen omdat hij daardoor alle werkeloosheid en alle onverschilligheid omtrent de belangen des Vaderlands onder zijne medeburgers voorkomen, en hen noodzaken wilde, of de eene, of de andere meening op te vatten, overtuigd, of althans vertrouwende, dat ieder burger dan, naar zijn beste weten, de goede zaak zoude trachten te bevorderen. En als wij nu in het algemeen vooronderstellen, gelijk wij ook mogen doen, dat zulks dikwijls, niet alleen in Staatkundige, maar ook in zedelijke, wetenschappelijke en andere aangelegenheden het geval is, dat verschillende menschen *te goeder trouw* verschillende meeningen opvatten, welke zij tot den grondslag leggen, niet alleen van hun oordeelen, maar zelfs van geheel hun doen en laten, wat volgt dan daaruit voor ons eigen gedrag? Wat anders, dan dat wij ons wachten moeten, om de meening van een' ander', hoezeer die ook tegen de onze strijdt, ten kwade te duiden, veelmeer nog om anderen, ter oorzake van hunne *meening*, te haten en te vervolgen. Kunnen wij voor *onze* meening betere gronden bijbrengen dan onze tegenpartij, zoo staat ons altijd de weg der *overreding* open; en waarom zouden wij in dit geval geene pogingen in het werk stellen, om langs dien weg anderen nader bij de waarheid te brengen? Ja, wij mogen ons zulks veilig ten pligt rekenen, al is het slechts, dat wij ons alsdan in de gelegenheid stellen, van, uit de tegenstrijdigheid onzer meeningen, of, gelijk het zeker Fransch Schrijver (*) geestig uitdrukt, „ uit derzelver botsing de „ vonk der waarheid te zien ontspringen." Doch zoo lang als wij omtrent de waarde onzer meeningen zelve onzeker zijn, en bekennen moeten, dat wij daarin zeer wel kunnen dwalen, met welk regt zullen wij dan over de

(*) DE LA ROUCHEFOUCAULD.

de meeningen van anderen gaan beslissen, of hen trachten over te halen, om liever met ons te dwalen, dan hun eigen voor waar houden te volgen? — Doch hier is het juist, dat zich meestal onze hartstogten in het spel mengen. Het is er namelijk verre af, dat wij altoos *te goeder trouw* eene meening opvatten, of die van anderen bestrijden. De liefde voor ons eigen ik overweldigt hierin zoo vaak de kracht onzer rede, en maakt ons *onverdraagzaam*; het streelt onzen eigenwaan, dat wij, om zoo te spreken, eene waarheid op onze eigene hand hebben; en zonder ons om eenige redelijke gronden te bekommeren, houden wij staande, dat onze waarheid de waarheid van alle menschen behoorde te zijn. De hoogmoed drijft deze onverdraagzaamheid nog verder; zij doet iemand, of tegen reeds erkende, en door het gezond verstand bevestigde waarheden, of tegen algemeen aangenomene meeningen eene tegenovergestelde meening uiten, alleen om zich te onderscheiden en niet met den grooten hoop mede te gaan. Laatstgemelde Schrijver zegt daaromtrent te regt: „Het „is meer uit hoogmoed, dan uit gebrek aan kennis, „dat men zich met zoo veel hardnekkigheid tegen de „meest algemeen aangenomene meeningen verzet; men „vindt de eerste plaatsen bij de welgezinde partij „bezet, en de laatste wil men niet.” Wanneer zich nu eindelijk baatzucht, eigenbelang en heerschzucht hierbij voegen, dan heeft de onverdraagzaamheid omtrent de meening van anderen haar toppunt bereikt; het oogmerk is dan niet meer om de waarheid te doen zegevieren, maar om alles, wat zich tegen onze meening verzet, te veroordeelen, te bestrijden en uit te roeijen. — *Ware verdraagzaamheid*, daarentegen, verdraagt en eerbiedigt alle *meeningen*, zoo lang zij niet tegen het algemeen natuurlijk gevoel, tegen het gezond verstand, en dus tegen de waarheid zelve strijden; door overreding tracht zij dáár, waar zij verkeerdheden en dwalingen meent te ontdekken, die te wederleggen en te regt te wijzen, doch weigert ook nimmer, alleen omdat zij niets dan de waarheid zoekt, de teregtwijzing van anderen aan te nemen, en daartoe de meeningen van anderen onpartijdig te onderzoeken. Mogt dan uit dit onderzoek twijfel ontstaan, die twijfel is, gelijk wij reeds zeiden, voor den waarheidlievenden een stap nader tot de waarheid, en kan, althans op zijne

meening, niet anders dan een' goeden invloed hebben.

§. 28.

Overtuiging. Geloof.

Zoodra bij het onderzoek, naar de waarheid de gronden en redenen tot het aannemen derzelve een beslissend overwigt hebben, ontstaat er *overtuiging* (*). Ik houd mij van de waarheid overtuigd, omdat het onderzoek mij zoo ver gebragt heeft, en evenwel is het mogelijk, dat mijne *overtuiging* geene *waarheid* is; zij is, even als de *meening*, een *subjectief vóor waar houden*, wel voortspruitende uit ons eigen gevoel, doch tevens gegrond op een verstandig en onpartijdig onderzoek, bij hetwelk ik door de kracht der bij mij overwegende gronden tot het aannemen der waarheid ben gedrongen geworden. Eene *meening* kan, gelijk wij gezien hebben, ontstaan uit de behoefte van iets voor waar te houden, däár, waar wij bij het onderzoek in twijfel zijn gebragt; wij kunnen bij gevolg onze meening, of veranderen, of ons in dezelve bevestigd gevoelen, wanneer wij, bij een voortgezet onderzoek, een beslissend overwigt der gronden vóór of tegen dezelve bespeuren, en er dus *overtuiging* plaats grijpt; en zeker zijn de meeningen, die hierop gegrond zijn, schoon dit verreweg niet altoos het geval is, de beste, omdat ons eigen gevoel, waaruit wij gezegd hebben, dat zij voortspruiten, alsdan door de rede bestuurd, en alzoo gewaarborgd wordt tegen den invloed van hartstogten of schadelijke voorbeelden. Men kan te goeder trouw eene meening opvatten uit bloote navolging; men kan daarin ook aan de stem der hartstogten gehoor geven, of zich door hersenschimmen of bedriegelijke vooruitzigten laten geleiden; dan men houde daaromtrent dit wel in het oog: in het eerste geval vertrouwt men zich aan vreemden; in het tweede aan onze ergste vijanden, en in het derde aan valsche verleiders toe. Doch spruit, daarentegen, onze *meening* uit *overtuiging* voort, en wordt zij door dezelve bevestigd, zoo heeft zij haar' steun en hare ver-

(*) Villaume, p. 95.

verantwoording in zich zelve, en zij kan op dien grond alleen, meer dan op eenigen anderen, eifchen, dat men haar eerbiedige.

Doch hoe, wanneer onderzoek naar gronden en redenen, of uit den aard der zaak, of omdat het vermogen onzer rede niet toereikend is, geene plaats hebben kan; en evenwel de behoefte onzer redelijke natuur het aannemen der waarheid voor ons noodzakelijk maakt? In dit geval berusten wij alleen in het *geloof*, een *voor waar houden*, hetwelk niet *objectief*, maar louter *subjectief* is; dat is, waarvan de gronden niet uit de zaak zelve, die het voorwerp van onderzoek is, zijn ontleend, maar alleen uit die behoefte onzer ziel, welke alle waarfchijnlijkheden, vermoedens, gisfingen en meeningen voor ongenoegzaam verklaart, en wat zij aanneemt, alleen *als volstrekte waarheid* wil aannemen. Waarheid immers, en dat wel vaste en onomstootelijke waarheid, is, of moet althans zijn, de grondflag van al ons denken, oordeelen en handelen. Nu zijn wij in de eerste plaats gereed, om de waarheden, die ons door ons kenvermogen als onmiddellijke klaarblijkelijkheden bekend zijn, tot grondflag van onze gedachten, oordeelvellingen en daden te nemen; doch indien het alleen hierbij blijven moest, hoe zoude dan niet onze denk- en werkkring ineenkrimpen! Hoe weinig is het toch, wat wij door onze *zinnelijke gewaarwording* ervaren? Wat de *zelfbewustheid* ons bevestigt, betreft alleen onze eigene handelingen; en het *algemeen natuurlijk gevoel*, ja zelfs geheel ons *hooger kenvermogen* maakt ons wel bekend met de hoofdwaarheden van ons redelijk bestaan; doch verre van ons alwetend te maken, doet het ons veeleer de bekrompenheid onzer verstandelijke vermogens gevoelen; en het is eene algemeene en te allen tijde bevestigde opmerking, dat, hoe meer ons verstand door wetenschap en kennis wordt ontwikkeld, hoe meer het bespeurt, dat al ons weten, vooral in evenredigheid onzer toenemende behoefte naar kennis en waarheid, uiterst gering is. Indien wij nu eens op de gedachte kwamen, om geene waarheid te erkennen dan die op *weten* gegrond is, en alle geloof en vertrouwen als waarheidsgronden ten eenemale te verbannen, wat zoude er dan van ons worden? De schrandere SAILER stelt dit, door eene soort van opklimming, aldus voor: „ Dikwijls zweeft mij de gedach-

„ dachte voor den geest, hoe veel wij verliezen zouden, wanneer er eens geene posten, postwagens, boden, vaar- en rijtuigen meer bestonden. Waarlijk! dan zag het er met den koophandel, de gemeenschap en den omgang der menschen onderling, en zelfs van geheele werelddeelen, zeer slecht uit. Wanneer ik het nog erger maken wil, dan doe ik opeens niet alleen de kunst om letters te gieten en boeken te drukken, maar ook het schrijven, lezen, en alles, wat eigenlijk gesproken letterwerk is, uit de maatschappij verdwijnen. Hoe jammerlijk moet de toestand der wereld zonder boeken en zonder schrift zijn! Wil ik het leven nog ellendiger hebben, dan doe ik alle talen, alle woorden, alle klanken ophouden, en stel mij het menschelijk geslacht als een stom standbeeld, hetwelk niet spreken kan, voor. Hoe verschrikkelijk moet het menschdom, zonder spraak, geheel zonder spraak, mij voorkomen! Maar, wil ik de ellende der wereld ten toppunt voeren, dan geef ik haar, ja, wel alle posten, postwagens, rijtuigen, schepen, schriften, boekdrukkerijen, spraken, kunsten, handwerken, wetenschappen, terug; — maar ik ontneem haar het *geloof:* dan is zij in den staat der hoogste ellende, en ik herken de wereld niet meer!" Het *geloof* is alzoo eene behoefte voor onze redelijke natuur; dit bewijst een enkele oogopslag op onzen eigenen levensloop. Het kind, zoodra het niet meer door aanschouwen *weten kan*, en toch gaarne *weten wil*, b. v. hoe en waarom dit of dat zoo is of niet is, vraagt het aan zijne Ouders, *gelooft* wat deze hem zeggen, en legt deze eenmaal aangenomene waarheid tot grondslag van verder navragen. Even zoo is het met den leerling jegens zijnen Leermeester: ook deze kan niet alleen door aanschouwing en ervaring leeren; in tegendeel, het *geloof* aan den Onderwijzer en het geruste vertrouwen, dat hetgene deze zegt, waar is, legt voor het grootste gedeelte den grondslag tot zijne vorming. Wat toch zou er van de zedelijke opvoeding worden, indien er bij den jongeling geen *geloof* bestond aan de raadgevingen, waarschuwingen en vermaningen zijner Ouders en Leermeesters? En waar toch zou het met de beoefening der wetenschappen henen, zonder *geloof?* De Aardrijkskunde zou zich voor een' ieder bij de plek zijner wo-

ning of zijn dagelijksch bedrijf, de Geschiedenis bij het weinige, wat hem in zijnen eigenen levenstijd van nabij omringde, bepalen; Meet-, Wis- en Sterrekunde, Natuur-, Kruid- en Scheikunde, kortom, alle niet algemeen beoefende wetenschappen zouden voor allen, die niet zelve konden onderzoeken, haar nut verliezen en in het niet verdwijnen; de zieke zou zich aan geen' Genees- of Heelmeester, de verongelijkte zich niet meer aan een' Regtsgeleerde, de onkundige zich niet meer aan een kundig en verlicht Leeraar, om raad, hulp, troost of onderrigt, kunnen toevertrouwen; kortom: „ Wanneer ik (dus zegt SAILER) het *geloof* op eenmaal uit de kinderkamers, de leer- en handwerkscholen, uit kleine en groote Maatschappijen, uit de Staten, Kerken, enz. wegneem, wat is dan de wereld; wat zijn de Staten; wat is dan de gansche menschelijke zamenleving? De zamenleving is geene zamenleving meer; overal ontbreekt de band van gemeenschap, welke alles te zamen brengt, knoopt en houdt. Die derhalve tegen het *geloof* den mond opendoet, of de pen scherpt, onderneemt den strijd met den Algebieder der gansche wereld; die wil (zonder eigenlijk te weten, wat hij wil) den band, waarin en waardoor dat alles te zamen gehecht is, welken de Voorzienigheid zoo wijsselijk, en reeds zoo lang voor hem, heeft gevlochten, welke menschen met menschen, en menschen met God vereenigt, — met het pennemesje van zijn vernuft doorsnijden; die verzet zich tegen alle overeenstemming, en scheurt het gansche menschdom vaneen!"

Het *geloof* komt ons dus, als men de zaak wel beschouwt, zoo dikwijls wij behoefte naar waarheid gevoelen, meer te stade, dan men wel in den eersten oogopslag zoude denken; ééne moeijelijkheid schijnt hier evenwel nog over te blijven. Zij is gelegen in de beantwoording der vraag: Wat *kunnen*, wat *mogen*, wat *moeten* wij *gelooven?* Wat wij *kunnen gelooven*, valt ons bezwaarlijk om voor een' ander' te bepalen, daar het *kunnen* altoos van eens ieders vermogen afhangt. Over het algemeen evenwel kunnen alle menschen, die het voorregt van gezonde zielsvermogens genieten, denken en oordeelen, omdat dit de algemeene eigenschap hunner menschelijke natuur is; zij kunnen doen alles, wat die algemeene eigenschap hunner natuur medebrengt, of

daar

daar niet tegen ſtrijdt. Zij kunnen alzoo *gelooven*, of *voor waar aannemen*, alles, wat niet regtſtreeks met hunne eigene ervaring, met hunne zelfbewustheid, met hun algemeen natuurlijk gevoel, of met de uitſpraak der gezonde rede ſtrijdig is. Als dus iemand op eens anders verzekering kon *gelooven*, dat een hond, dien hij voor zijne oogen zag, eene koe, — dat een ſteen, dien hij in de hand hield, een ſtuk brood, en de wijn, dien hij dronk, water was, zoo zouden wij mogen zeggen, dat hij zijne redelijke natuur verloochende, en wij mogten hem met regt onder de dwazen of zinneloozen rangſchikken. In één woord, wij kunnen nimmer gelooven het tegenovergeſtelde van hetgene wij *weten*, evenmin als wij eene *meening* kunnen opvatten, ſtrijdig met hetgene wij *gelooven*; want dan zouden wij de waarheid, die wij eenmaal op toereikende gronden hadden aangenomen, op ontoereikende gronden verwerpen. Doch om nu hier, in de eerſte plaats, over dit *kunnen gelooven* te beſlisſen, moeten wij van ons *weten* volſtrekt zeker zijn; dit is van het uiterſte belang; want als wij iets verwerpen, op grond, dat wij het tegenovergeſtelde *weten*, en dit zoogenoemde *weten* is intusſchen niets meer dan een *vermoeden* of *meenen*, ja welligt eene dwaling, die wij, op grond eener valſche gevolgtrekking of gebrekkige redenering, voor waarheid houden, dan vervallen wij tot *ongeloof*, even zoo als wij tot *ongeloof* vervallen, als wij, hetgene ons voorgeſteld wordt, verwerpen, op grond, dat het niet met onze gevoelens, met onze inzigten, met onze herſenſchimmen ſtrookt, — op grond, dat wij het niet begrijpen, dat wij er de mogelijkheid niet van inzien, dat het ſtrijdt met hetgene ons onze kennis en onze dagelijkſche ondervinding leert. Even alsof die kennis, die ondervinding genoegzaam ware, om ons over de almagt van den Schepper des heelals te doen oordeelen; even alsof ons begrijpen de maatſtaf moest zijn tot het aannemen of verwerpen der meest verhevene en verborgene waarheden; even alsof onze zwakheid, onze verkeerdheid de onbedriegelijke toetsſteen ware, om over *waar* en *onwaar* te beſlisſen!

Gaan wij nu over tot de vraag: *Wat mogen wij gelooven?* dan is het wederom van niet minder belang, dat wij met onze rede te rade gaan. Immers indien wij alles dadelijk voor waar aannamen, wat wij *konden gelooven*

looven, dat is, wat slechts niet met onze ervaring of onze rede streed, zoo zouden wij al spoedig tot een tegenovergesteld kwaad, tot *ligtgeloovigheid*, vervallen, waaraan wij ons schuldig maken, zoo dikwijls wij ligtvaardig en onnadenkend zulke dingen voor waar aannemen, die, om derzelver belangrijkheid of onwaarschijnlijkheid, een nader onderzoek verdienden; terwijl dat *voor waar houden* den nog ergeren naam van *bijgeloof* bekomt, zoodra de onwaarheid der zaak door het gezond en opgeklaard menschenverstand duidelijk wordt bespeurd. Moeijelijk is het evenwel omtrent het *mogen gelooven* eenige algemeen geldende bepaling voor te schrijven; alles hangt, daar het *gelooven*, gelijk wij gezegd hebben, louter *subjectief* is, daarvan af, of wij, in zaken, welke niet aan de beschouwing van ons kenvermogen kunnen voorgesteld worden, en waarin wij aldus niet *weten* kunnen, een' genoegzamen grond in ons zelve hebben, om iets als waarheid aan te nemen. Hebben wij nu volstrekt geen' grond of reden, om iets dergelijks als *onwaar* te verwerpen, zoo *mogen* wij *gelooven*; doch wij mogen ook evenzeer ons voor waar houden opschorten, totdat wij hiervoor een' stelligen grond hebben bekomen; in welk geval wij dan al spoedig eene noodzakelijkheid bespeuren, en ons zelven bekennen, dat wij *moeten gelooven*. Bij een' ieder, die niet bevooroordeeld is, zal zulks onwillekeurig het geval zijn; hetzij die geloofsgrond besta in de bloote getuigenis van anderen, hetzij in het noodzakelijk verband tusschen ons voor waar houden en deszelfs zedelijk of verstandelijk doel. Aan het eerste geeft men doorgaans den naam van *geschiedkundige geloofwaardigheid*; het laatste zullen wij, schoon men daarin wel eens meer onderscheidingen aanneemt, slechts in het algemeen *inwendige geloofwaardigheid* noemen (*).

§. 29.

Vervolg. Geschiedkundige en inwendige geloofwaardigheid.

Iemand verhaalt mij iets, dat ik veilig *gelooven kan*, omdat het zeer wel mogelijk is, b. v., dat er hier of daar

(*) SAILER, I. D. p. 117, volg.; HENNERT, *Lessen*, II. D. p. 50. REINHARD, *Chr. Zedel.* II. D. p. 51, III. D. p. 251, VI. D. p. 25.

daar brand geweest is, dat er diefstal is gepleegd of iets dergelijks. Waarom zoude ik zulks niet gelooven, zoo lang ik ten minste geene reden heb, om de geloofwaardigheid van den verhaler te verdenken? Ben ik bedrogen, men zoude mij toch in dit geval bezwaarlijk van *ligtgeloovigheid* kunnen beschuldigen; evenmin als hij, die mij eene onwaarheid op de mouw gespeld had, zich met eenig regt daarop zou kunnen beroemen. Doch wat doe ik, indien ik belang in de zaak stel, of ik eenige reden heb, om er aan te twijfelen? Onwillekeurig zullen mij de vragen afgaan: „ Weet gij „ dat zeker? Hebt gij het zelf gehoord of gezien? Wie „ heeft het u gezegd?" enz. Ik zet mijn onderzoek voort en vraag het aan een' tweeden, aan een' derden, en kies daartoe zoodanige *getuigen*, op welke ik, en om hunne mij bekende opregtheid, en omdat ik hen der zaak kundig oordeel, het meest vertrouwen kan. Wordt mij nu het verhaalde door deze bevestigd, en door niemand stellig tegengesproken, zoo reken ik mij niet alleen *bevoegd*, maar zelfs *verpligt*, om het te *gelooven*, *op het gezag van geloofwaardige getuigen;* dit zegt mij de uitspraak van mijn gezond verstand; want, welk belang zouden die getuigen er bij hebben, om mij te misleiden? Ik *moet* de zaak voor waar houden; ik kan mijn geloof daaraan niet meer weigeren, omdat ik, zoo doende, alle geloofwaardigheid van andere menschen zou moeten verwerpen. Uit deze mijne handelwijze blijkt dan ook tevens, welke grondslagen ik voor die *geloofwaardigheid* aanneem; te weten, in de eerste plaats, mijne bekendheid met den getuige, die mij in staat moet stellen, om over zijne bevoegdheid, zijne geschiktheid en vooral over zijne opregtheid te oordeelen; vervolgens de overeenstemming der verschillende getuigen in het verhalen derzelfde zaak, en eindelijk, zoo ik op deze grondslagen niet bouwen kan, eene verstandige en gestrenge beoordeeling van de meerdere of mindere geloofwaardigheid van elken getuige, uit de wijze, waarop zij hunne getuigenis afleggen, uit hunne eenvoudigheid, belangeloosheid, getrouwheid en overeenstemming met zich zelve.

Dat men nu hier, naar mate het belangrijke der zaak zulks vordert, zijn *gelooven* met de meeste naauwgezetheid op deze algemeene grondslagen bouwen moet, spreekt van zelf. In het gegeven voorbeeld nam ik

 het

het met de zaak zoo naauw niet, omdat ik er geen bijzonder belang in ſtelde; ik veroorloofde mij het te *gelooven*, omdat ik de mogelijkheid ſlechts in aanmerking nam, en het in de gevolgen geheel en al onverſchillig was, of ik de zaak al dan niet voor waar hield. Doch nu ſtel ik mij een' Regter voor, die, op de getuigenis van anderen, een' aangeklaagde moet veroordeelen of vrijſpreken, eene ligtere of eene zwaardere ſtraf moet opleggen. Hoe veel meer naauwgezetheid en naauwkeurigheid wordt er niet van dezen gevorderd, om de geloofwaardigheid zijner getuigen op de juiste waarde te ſchatten, omdat van zijn *gelooven* niet alleen zijne beſliſſing, en dus het lot van zijn' medemensch afhangt, maar die beſliſſing ook meestal den grond legt tot het gelooven en oordeelen van anderen!

En, waarlijk, deze naauwgezetheid is, in het dagelijksch leven zelfs, van meer belang dan men doorgaans denkt. Hoe ligtvaardig gaat men gewoonlijk te werk bij het voor waar aannemen van zulke verhalen, berigten, nieuwstijdingen of getuigeniſſen, die, hetzij op ons eigen gedrag, hetzij op ons oordeel over andere menſchen, een' merkbaren invloed kunnen uitoefenen! Het is hiermede al zeer dikwijls gelegen als met het opvatten van *meeningen*. Men *gelooft* zoo ligt, wat men wenscht of vreest; men laat zich zoo menigmaal door hartstogt of vooroordeel medeſlepen, zonder zich over den eigenlijken grond van dat *gelooven* te ondervragen; doch het betreurenswaardigſte van alles is, dat men doorgaans zoo gaarne en zoo gewillig *geloof* hecht aan het *kwade*, dat ons van anderen wordt verhaald. Denkt hij, die zich aan deze ligtzinnigheid ſchuldig maakt, er wel aan, dat het hier den goeden naam van zijnen evenmensch geldt, en dat zijne ligtgeloovigheid alras aanleiding geven kan, om hem van dit onwaardeerbaar goed voor altoos te berooven?

Doch ook in de beoefening der wetenſchappen, en vooral der Geſchiedenis, is het beoordeelen der geloofwaardigheid van getuigen van een onmiskenbaar belang, omdat, althans omtrent datgene, wat in vroeger' tijd gebeurd is, ons *weten* geheel en al daarvan afhangt. Het is waar, zoodra wij het voorregt genieten van een goed geheugen te bezitten, kunnen wij, door het lezen van vele Geſchiedkundige boeken, al ſpoedig eene menigte van gebeurteniſſen in ons hoofd opeenſtapelen,

die

die wij dan alle, zonder onderscheid, alsof wij er zelve bij tegenwoordig geweest waren, aan anderen meenen te mogen navertellen. Doch nu is de vraag: Is dit alles waar? Kunt gij op goede gronden zeggen te *weten*, wat gij daar vertelt? Hebt gij wel onderzocht, of gij het veilig als waar kunt aannemen? — Ja, zult gij zeggen, ik ben er niet bij geweest, doch ik heb het gelezen. — Waar? — In een boek over de Geschiedenis. — Is dan hij, die dat boek geschreven heeft, er bij geweest? — Neen, want de Schrijver leeft nog, en hij spreekt van dingen, die eeuwen geleden zijn. — Kent gij dan de bronnen, waaruit hij geput heeft? — Neen, want hij noemt ze niet. — Maar als hij zich nu eens op HERODOTUS, THUCYDIDES, XENOPHON, LIVIUS en TACITUS had beroepen, zoudt gij dan in staat zijn, om die Schrijvers zelve te raadplegen, en over hunne geloofwaardigheid te oordeelen? — Neen, want ik versta de taal niet, waarin zij geschreven hebben, enz. — In één woord, de zaak komt hierop neder. Indien wij bij het beoefenen der Geschiedenis geene gestrenge *kritiek* of *oordeelkunde* paren, om het ware van het twijfelachtige en valsche te onderscheiden, en wij slechts alles aannemen, wat ons door elken Schrijver, onder den naam van Geschiedenis, wordt opgedischt, loopen wij dan geen gevaar, om ons zelven en anderen, onder den naam van *wetenschap*, allerlei onwaarheden op te dringen? En zullen deze ons dan niet bij de verdere toepassing, die wij er van maken willen, tot allerlei verkeerde besluiten en gevolgtrekkingen brengen?

Laat ons dus eens nader en meer in bijzonderheden zien, welke de hoofdpunten zijn, waarop het bij deze beoordeeling aankomt. SAILER zegt (*): „Hoe kan de „getuigenis zich zelve ten hoogste *geloofwaardig* ma„ken? Antwoord: Wanneer zij: 1. van ooggetuigen, „of ten minste van de naaste oorgetuigen; 2. van meer „dan éénen getuige; 3. omstandig, en 4. echter in de „hoofdzaken overeenstemmend; 5. zonder in bijzaken „elkander volkomen gelijk te zijn; 6. in eenen eenvou„digen toon verhaald, 7. en met daden, omstandighe„den en voorvallen verbonden is, welke al het be„drogen zijn, al het bedriegen willen, en al het be-

„drie-

(*) I. D. p. 92. Verg. SNELL, I. D. §. 173, volg.

„ driegen kunnen, zoo veel als onmogelijk maken."
Passen wij nu deze hoofdkenmerken op de geloofwaardigheid der ons overgeleverde geschiedverhalen toe, zoo vinden wij:

1°. *Als ooggetuigen en naaste oorgetuigen*, de eigenlijke bronnen der Geschiedkunde, die bij ons ongetwijfeld boven al de daaruit afgeleide kanalen en beken den voorrang verdienen, en die wij dan, wanneer het er op aankomt, om op belangrijke punten en bijzonderheden ons geloof te vestigen, uitsluitend moeten kunnen raadplegen en beoordeelen. Doch daar in de Oude Geschiedenis deze bronnen voor een groot gedeelte zijn verloren geraakt, en het in de Nieuwere aan weinigen vergund is dezelve te raadplegen, zoo sluiten zich hier terstond aan de getuigen van den tweeden rang, die hunne getuigenis zelve uit gemelde bronnen hebben zamengesteld, en die wij veilig dan *mogen gelooven*, wanneer hunne geloofwaardigheid ons, hetzij door hunne ons bekende gevoelens, doorzigt en bekwaamheid, hetzij door de gelegenheid, waarin zij zich bevonden hebben, om de eerste en beste bronnen te raadplegen, hetzij eindelijk door ons eigen onderzoek, of dat van deskundigen, wordt bevestigd; doch die wij, bij eene geheele ontstentenis der eerste bronnen, *moeten* gelooven, zoo lang hunne getuigenis noch door eenige stellige onwaarschijnlijkheid, noch door geloofwaardiger getuigenissen wordt wedersproken.

2°. *Van meer dan éénen getuige*. Van dezen grondslag der geloofwaardigheid hebben wij reeds met een woord gesproken. Het spreekwoord zegt hierom ook te regt: „Vier oogen zien meer dan twee;" te weten, niet *objectief*, want als er slechts één voorwerp te zien is, zullen twintig menschen toch *niet meer* dan dat ééne voorwerp zien; maar *subjectief* zullen zij *meer zien*, omdat twintig altoos negentienmaal *meer* is dan één, en dus de geloofwaardigheid naar die zelfde evenredigheid ook moet toenemen.

3°. *Omstandig*. Dat de zoogenoemde kleine omstandigheden in de getuigenis van een geschiedverhaal zijn opgenomen, geeft aan dezelve, vooreerst, eene meerdere *geloofwaardigheid*, omdat zij meer bewijs voor eene naauwkeurige waarneming opleveren, en daarentegen het vermoeden van verdichting van grond ontblooten; ten andere eene meerdere belangrijkheid, omdat zij den

men

menschenkenner doorgaans eene diepere inzage in het menschelijk hart verschaffen, en dikwijls beter dan groote en algemeene trekken, de verborgene en moeijelijk te ontdekkene waarheid aan het licht brengen, en hiervan levert de Grieksche Geschiedschrijver PLUTARCHUS, in zijne *Levens van beroemde Mannen*, een duidelijk en veel afdoend bewijs.

4°. Evenwel kan en moet de *geloofwaardigheid* der getuigenis van verschillende getuigen niet enkel in de *overeenstemming* dier *kleine omstandigheden*, maar vooral in die *der hoofdzaken* worden gesteld, omdat het natuurlijk is, dat niet alle met dezelfde naauwkeurigheid waarnemen, of hetzelfde belang in die kleinigheden stellen, om dezelve alle even naauwkeurig te vermelden, en daarenboven mistasting of vergissing in zoodanig eene vermelding zeer gemakkelijk plaats heeft, zonder de hoofdzaak eenigermate twijfelachtig te maken. Is er, b. v., wel één veldslag geleverd, waarin de Geschiedschrijvers het omtrent het aantal strijdenden, gesneuvelden, gevangenen, enz. eens zijn; en wie zal daarom aan de echtheid dier verhalen twijfelen, wanneer zij in de hoofdzaak overeenstemmen? Heeft niet meermalen, althans in de Oude Geschiedenis, zoodanig verschil in Tijdrekenkundige opgaven, ja zelfs in de opgaven van namen, plaats, terwijl de hoofdzaak overeenstemt? enz.

5°. Dit *verschil* dus *in bijzaken* vermindert in geenen deele de geloofwaardigheid uit gebrek aan *overeenstemming*, daar de getuigen, gelijk alle menschen, in de waarneming van schijnbaar min belangrijke bijzonderheden, zeer ligt aan mistasting blootstaan, en daarentegen over het algemeen moeten gerekend worden, het grootste belang in de vermelding der hoofdzaak te stellen.

6°. Dat het verhaal van den getuige *eenvoudig* zij, is, gelijk in het dagelijksche leven, alzoo ook in de Geschiedenis, een allergewigtigst vereischte. „Het eenvoudige is het kenmerk der waarheid." Deze spreuk is vooral hierin van eene nuttige toepassing, en daarom bijna onbedriegelijk, omdat de eenvoudigheid in menschen-verhalen het beste, ja het eenigste bewijs is, dat hij, die verhaalt, niet door eigenliefde, eigenbelang, praal- of eerzucht wordt gedreven, en dat hij met zijn verhaal niet zijn eigen licht, maar dat der waarheid wil doen schijnen.

7°. Van zoodanige bijzonderheden, eindelijk, in het verhaal van den getuige, welke *al het bedrogen zijn en al het bedriegen willen en kunnen*, *zoo veel als onmogelijk maken*, zullen wij slechts één voorbeeld uit een oud Geschiedschrijver aanhalen, een voorbeeld, waarin het *niet gelooven* van den getuige zelven *ons* juist ten waarborg strekt, dat hij ons niet heeft willen bedriegen, en *wij* dus veilig gelooven kunnen. HERODOTUS, die, ook om zijn ongekunsteld verhaal, met alle regt den naam van Vader der Geschiedenis heeft verworven, verhaalt ons het volgende: „ De Pheniciërs," zegt hij, „ vertrokken uit „ de *Roode Zee*, en kwamen, na verloop van twee ja„ ren, in het derde jaar, door de *Zuilen van Herku„ les* (*Straat van Gibraltar*), in de *Middellandsche Zee* „ weder terug; doch zij verhaalden iets, hetgene *ik* niet „ gelooven kan (een ander moge het gelooven als hij „ wil), dat, toen zij *Libyë* (*Afrika*) omzeilden, zij „ de zon ter regterhand (in het noorden) hadden." — Dat dit zoo was of zijn konde, wist de Geschiedschrijver niet; in tegendeel, hij meende wel te weten, dat de zaak onmogelijk was; maar hij wilde zijne lezers niet bedriegen, en daarom verhaalt hij de zaak zoo als hij die wist, met zijne eigene dwaling, die alleenlijk uit eene bekrompenheid van kennis voortvloeide; doch is nu niet juist deze dwaling en de eerlijke eenvoudigheid van zijn verhaal een blijk zijner waarheidsliefde, en een bewijs voor de waarheid van het omzeilen van *Afrika* door de Pheniciërs?

Zietdaar dan kortelijk de algemeene hoofdvereischten, waarop het bij het bepalen der *Geschiedkundige geloofwaardigheid* nederkomt, en waarnaar wij ons *mogen* en *moeten gelooven* hebben in te rigten. Dit tot meer bijzonderheden te bepalen, en, als ware het, eene reeks van wetten voor te schrijven, aan welke men zich stiptelijk zoude moeten houden, is even ongerijmd, als dat men de werkzaamheid van het gezond verstand de wet wilde voorschrijven en aan banden leggen. De pligt van het *redelijk geloof* is, om den middelweg te bewandelen tusschen *bijgeloof* en *ligtgeloovigheid* aan den éénen, en *ongeloof* en *twijfelzucht* aan den anderen kant. Houden wij nu, bij het beoordeelen der getuigenissen in de *Geschiedkundige geloofwaardigheid*, de opgegevene gronden en beginselen in het oog, en laten wij het overige aan onzen inwendigen waarheidszin, aan onze be-

behoefte naar waarheid en aan ons gezond verstand over, dan loopen wij zeker het minste gevaar, om dat *redelijke geloof* te verzaken, en kunnen wij veilig in hetgene wij voor waar aannemen, blijven berusten (*).

Hetgene wij, in de tweede plaats, *inwendige geloofwaardigheid* noemden, is die, waarin de zaak zelve, uit aanmerking van het noodzakelijk verband tusschen ons voor waar houden in deszelfs zedelijk en verstandelijk doel, het *gelooven* van ons vordert. De stelling, b. v., dat er een leven na dit leven bestaat, heeft eene *inwendige geloofwaardigheid*, omdat dezelve in een noodzakelijk verband staat met onze zedelijke verpligting en verantwoordelijkheid, waarvan wij ons gewis geen denkbeeld zouden kunnen vormen, indien wij dit niet als deszelfs grondslag voor waar aannamen. Aan dit geloof geeft men ook wel den bijzonderen naam van *zedelijk geloof*, in zooverre het bepaaldelijk met de vervulling onzer pligten in verband staat. Zoo is ook het geloof aan de vrijheid van onzen wil een *zedelijk geloof*, omdat wij zonder hetzelve niet kunnen erkennen, dat er onder de menschen eenig zedelijk goed en kwaad bestaat, en zouden moeten besluiten, dat het denkbeeld van deugd en ondeugd tot de hersenschimmen behoorde. Het is waar, tot het aannemen van zulke waarheden, die wij niet dadelijk met onze rede bevatten, en die toch regtstreeks met onze zedelijke verpligting in verband staan, kan het *gezag* van hem, die ze ons voorhoudt, veel afdoen; b. v. wanneer een vader zijn' zoon tot deugd en Godsvrucht aanspoort, en hiertoe van hem vordert, dat deze alles voor waar aanneemt, wat hij hem als grondslagen tot bereiking van dit doel voorstelt. Hier kan bij den zoon de overweging, dat het zijn vader is, die hem enkel uit liefde vermaant, en die niet anders dan zijn geluk bedoelen kan, veel afdoen; doch de *geloofwaardigheid* van hetgene hij hem voorstelt, ligt desniettemin geheel en al in de zaak zelve, daar het voorgestelde zelfs in den mond van een' vreemden even waar zoude blijven en dus evenveel *geloof* zoude verdienen. Wel beschouwd, is dus datgene, wat men *inwendig* en *zedelijk geloof* noemen kan, voor het wel inrigten van onzen le-

(*) Vergel. SAILER, I. D. p. 105, volg.; VILLAUME, §. 264, volg.; REINHARD, *Chr. Zedel.* II. D. p. 104.

levenswandel van het hoogste belang. Kunnen jonge lieden, uit gebrek aan ervaring, en omdat hun verstand nog niet genoeg is ontwikkeld en geoefend, niet dadelijk dat verband beseffen, hetwelk er tusschen hun *gelooven* en deszelfs zedelijk doel bestaat, zoo mogen zij veilig daartoe het gezag van hen laten gelden, die dit *geloof* van hen vorderen, en wel bepaaldelijk uit aanmerking van de volstrekte belangeloosheid, waarmede het door deze wordt gevorderd, en het doel, waarmede zulks geschiedt, als zijnde dit laatste dan toch altoos gelegen in de bevordering van hun geluk. Konden wij alles, wat daartoe dient, beredeneren en begrijpen, zoo zoude er geen *zedelijk geloof* te pas komen. Doch moeten wij daarentegen bekennen, dat onze rede op zich zelve ongenoegzaam is, om, ten aanzien van ons zedelijk bestaan, het *hoe* en *waarom* altoos voldingend te beantwoorden, zoo moeten wij een *verstandig geloof* als den grond onzer pligtbetrachting aannemen, en daarnaar ons gedrag inrigten. Nemen wij dien grond weg, zoo breken wij ook de zuilen af, waarop Godsdienst en Zedeleer, en, bij gevolg, waarop onze dierbaarste belangen gebouwd zijn. De behoefte van ons hart dringt ons, in de meeste gevallen, welke op onze zedelijke verpligting en, bij gevolg, op ons tijdelijk en eeuwig geluk betrekking hebben, tot *geloof* en vertrouwen; onze rede, ons verstand heeft het slechts te wijzigen, en alzoo vestigen wij dan voor ons zelve eene waarheid in onze ziel, die den leidraad van ons levensgedrag uitmaakt. Kunnen wij dit nu zoodanig doen, dat wij met ons zelve niet in tweestrijd of tegenspraak komen, en ons geweten omtrent onze verantwoording gerust is, zoo mogen wij veilig in dat *geloof* blijven berusten, totdat hetzelve eenmaal in betere gewesten, waar wij het volle licht der waarheid zullen genieten, in aanschouwen zal veranderd zijn.

§. 30.

Hartstogt.

Wij hebben dus trapswijze gezien, langs welken weg, en op welke verschillende wijzen, wij tot de kennis der waarheid kunnen geraken. De vraag is nu slechts: Welke beletselen staan ons veeltijds hiertoe in den weg,

en wat kunnen wij doen, om dezelve uit den weg te ruimen? — Wij hebben nu en dan reeds ter loops aangetoond, dat onze *hartstogt* zich in het opsporen der waarheid vaak als een vijand onzer rede aanstelt; wij willen denzelven thans opzettelijk als zoodanig beschouwen, en hopen, dat deze beschouwing voor onze jeugdige lezers tevens tot eene waarschuwing en bestuiring zal dienen.

Wat doet onze *hartstogt?* Op welk eene wijze misleidt, ja belet dezelve ons geheel en al, om de waarheid te zien?

„ De *hartstogt* verwrikt het oogpunt, waaruit het
„ voorwerp bezien, en alleen regt bezien kan worden;
„ en wanneer het oogpunt verwrikt is, dan is het,
„ voor ditmaal, met de regte kennis gedaan. Immers,
„ wanneer gij de ster A wilt beschouwen, en uwen
„ verrekijker op dezelve wezenlijk gerigt hebt, maar
„ intusschen uw vriend heimelijk en onmerkbaar den
„ verrekijker verdraait, en dien op de ster Z rigt, dan
„ zult gij de ster Z zien en niet de ster A, en, wan-
„ neer gij de dwaling niet ontdekt, voorzeker de ster Z
„ voor de ster A moeten houden. De verrekijker was
„ dan, altijd, onschuldig aan uwe dwaling; want hij
„ moet zigtbaar maken, hetgene hem op zijnen weg
„ verschijnt. Uw oog was ook onschuldig; want het
„ moet zien, hetgene aan hetzelve vertoond wordt.
„ Het sterrelicht was ook onschuldig; want het ver-
„ lichtte het sterrenbeeld, dat het verlichten konde.
„ Maar uw vriend, die den verrekijker verdraaide, had
„ er de schuld van. Deze huisvriend, die ons het
„ meest den kijker verwrikt, en niet zelden zoo ge-
„ heim, dat wij de verwrikking niet ontdekken, is
„ onze *hartstogt* " (*).

Daar wij thans den *hartstogt* in het algemeen als eene hoofdoorzaak van dwaling en als een hinderpaal tot de waarheid hebben te beschouwen, doch dezelve zich onder verschillende gedaanten vertoont, en door verschillende neigingen of eigenschappen van onzen geest wordt bestuurd en gewijzigd, zoo zullen wij ons hier bij drie bijzondere bronnen van dwaling bepalen, te weten, *begeerlijkheid*, *eigenliefde* en *verbeelding*.

Onze *begeerlijkheid* of *lust* staat wel het meest met on-

(*) Sailer, II. D. p. 7. Verg. snell, I. D. §. 160.

onze zinnelijkheid in verband, en is, bij gevolg, onzer rede het meest vijandig. Wat wij wenschen, verlangen, begeeren, wordt dikwijls, zonder eenigzins de rede te raadplegen, voor waar gehouden, en de hersenschimmige verwachting, die uit dit begeeren voortspruit, doet alle verstandige berekening der waarschijnlijkheid ophouden. Men neme hier alleen tot voorbeeld het groot aantal der zoodanigen, die zich door dobbelspel, loterijen en speculatiën hebben bedorven; wat anders toch zet iemand hiertoe aan, dan begeerlijkheid en winzucht? En indien men eenmaal, al is het slechts in het klein, aan dezelve heeft toegegeven, wordt deze hartstogt van lieverlede eene liebbelijkheid, die, zoo zij al terstond geen erger ongeluk na zich sleept, de rede althans onderdrukt en voor het besef der waarheid onvatbaar maakt. — Even zoo is het met eene menigte andere omstandigheden des levens, b. v., het kiezen van een beroep, het bejagen van een ambt, het aangaan van huwelijks- en andere verbindtenissen, het doen van ondernemingen, enz., waarin de rede onze keuze en besluit behoorde te wijzigen, en waarin menig een, door alleen naar de stem der *begeerlijkheid* te luisteren, zijn ongeluk heeft bewerkt.

De tweede, zeer groote hoofdbron van dwaling is onze *eigenliefde*. Deze doet ons *ja* en *neen* zeggen op onze besluiten en overleggingen, niet omdat zij waar zijn, maar omdat zij *van ons komen*; en het is dan niet de rede en het gezond verstand, maar *ons eigen ik*, hetwelk oordeelt. Wij moeten van de verschillende hartstogten, die uit deze bron opwellen, hier in de allereerste plaats de *beslisšingzucht* noemen, een' hartstogt, die vooral voor jonge lieden allergevaarlijkst is, daar dezelve alleenlijk bestaat in eene overijling, om, zonder onderzoek, en dus zonder eenigen grond, te *beslissen* over zaken, die met regt aan twijfel onderhevig geacht worden, of die men althans vooraf in zijne overweging dient te nemen; en aan wie past zulk eene overijling minder dan aan de onervarene jeugd, bij welke de bescheidenheid in alles, doch inzonderheid in het oordeelen, een eerste pligt en een waar sieraad is? Het is hier alleen het zoo geliefkoosd *eigen ik*, hetwelk dit onderzoek voor noodeloos verklaart, en, door het *beslissen*, zoo goed als onmogelijk maakt. Hiertegenover staat *twijfelzucht*. Twijfelen, dit hebben wij

reeds

reeds aangetoond, is voor den verstandigen een *middel* tot het ontdekken der waarheid, doch een even groot beletsel voor hem, die het twijfelen tot het *doel* zijner overdenkingen maakt, en twijfelt, omdat hij twijfelen *wil*. Ook dit is meestal een gevolg van *eigenliefde*, omdat de twijfelaar datgene, wat ons gezond menschenverstand, ons redelijk geloof, ja onze zintuigen voor waar houden, loochent; en waarom loochent? Omdat deze gewone, gemakkelijke en algemeene middelen, om de waarheid te erkennen, alwederom zijn *eigen ik* niet streelen; hij wil zich zelven van het aannemen eener waarheid meer verdiensten toekennen; hij wil zich over de klaarblijkelijkste zaken liever suf denken; over de meest erkende waarheden liever bergen van zwarigheden, bedenkingen en twijfelingen opstapelen, dan met de overigen eenvoudig toegeven, aannemen en gelooven; en zoo hij al in het begin door lust naar onderzoek werd gedreven, het kan niet missen, of hij eindigt met te *willen twijfelen*, of, hetgene hetzelfde is, met zich van de waarheid hoe langer hoe meer te verwijderen. „Die „twijfelt," zegt de Apostel JACOBUS, „is gelijk „eene baar der zee, die van den wind ginds en herwaarts wordt gedreven."

Aan dezen hartstogt grenst een nog erger, te weten de *zucht tot tegenspraak*: erger, zeggen wij, omdat deze ons *neen* doet zeggen, alleen omdat anderen *ja* zeggen, en omgekeerd, en alzoo de onedelste, onverstandigste en hatelijkste is van al de hartstogten, welke uit *eigenliefde* geboren worden. Tegenspraak, zelfs bij algemeen aangenomene waarheden of meeningen, mits zij zelve niet regelregt tegen het algemeen gezond menschenverstand aandruischt, is hoogst nuttig, ja zelfs somtijds noodzakelijk, omdat zij menigmaal het eenigste middel is, om heerschende dwalingen en verkeerdheden aan het licht te brengen; doch de *zucht tot tegenspraak* heeft deze bedoeling (wij zagen dat reeds in de Les over de *meening*) evenmin als de twijfelzucht. Hij, die door dezen hartstogt beheerscht wordt, wil tegenspreken, om tegen te spreken, even zoo als de twijfelaar twijfelt, omdat hij wil twijfelen: het is hem niet om waarheid te doen, hij wil alleen zijne meening en zijn gevoelen doen gelden, en neemt, ten einde dit oogmerk, het koste wat het wille, te bereiken, en zich zelven gelijk te blijven, doorgaans zijne toevlugt tot magtsprenken en ver-

veroordeelingen, die, omdat hij het klaarblijkelijkste zelfs niet wil toegeven, juist de kenmerken zijner ware bedoeling medebrengen.

Uit dezelfde bron welt de hartstogt op der *rede-dweeperij*. Hoe menigmaal is deze niet de klip geweest, waarop Oudere en Nieuwere Wijsgeeren met hunne stelsels hebben schipbreuk geleden! Deze is het, die alles, ja de klaarblijkelijkste waarheden, wil betoogen, wil beredeneren, en bewijzen, wat niet te beredeneren en te bewijzen is. Een' dweeper nu in het algemeen noemen wij iemand, die een zeker geliefkoosd denkbeeld of gevoelen zoodanig ter harte neemt, zoodanig in zijne ziel inprent, dat hij, met de ongerijmdste toepassingen en met opoffering van het gezondste menschenverstand, dit alleen, om zoo te spreken, tot zijn' afgod maakt, en zich, in al zijn doen en laten, denken en handelen, door hetzelve laat beheerschen. Een *rede-dweeper* derhalve dweept met het denkbeeld, dat zijne rede hem genoegzaam is, om alles te weten; voor hem is de rede een afgod, dien hij raadpleegt, maar deze niet antwoorden kan, en aan wien hij alles, ja, eindelijk de waarheid zelve opoffert. Deze hartstogt is daarom vooral zeer gevaarlijk, omdat hij dengenen, die het ijverigst is in het onderzoek naar de waarheid, het spoedigst verleidt, om, als hij daartoe een- en andermaal met goed gevolg zijne rede heeft gebruikt, nu ook verder, door zijne rede alles te willen beslissen. En wat is er dan doorgaans het gevolg van? Of het maken van gedrogtelijke stelsels (zoo als de Schoolsche Wijsbegeerte ze in menigte kan toonen), die even spoedig door redenering worden vernietigd, als zij door redenering opgebouwd zijn, of twijfelarij, of volslagen ongeloof.

Aan dezen hartstogt grenst bijna die van *eigenwijsheid* en *geleerdheids-dweeperij*. Wij voegen hier deze twee hartstogten bijeen, niet omdat zij in alles dezelfde zijn, maar omdat zij zich op dezelfde wijze vertoonen.

De *eigenwijze* of *betweter* meent, bij elk nieuw onderzoek of betoog der waarheid, dat *hij* het *beter weet*; niet omdat hij zich in staat gevoelt, daarvan terstond de bewijzen te geven, maar omdat zijn dierbaar *ik* niet dulden kan, dat een ander hem onderrigt. Hij wil slechts door zijne *eigene wijsheid* en wetenschap

OR-

onderrigt en te regt gewezen worden, doch toont juist daardoor, dat het aandeel van wijsheid en wetenschap, hetwelk hij vermeent te bezitten, in vergelijking van zijn' eigenwaan en aanmatiging, onnoembaar gering is; daar hij, die waarlijk wijs en ervaren is, geene gelegenheid laat voorbijgaan, om zijne kennis te vermeerderen en de waarheid naderbij te komen. — De *geleerdheids-dweeperij* is daarentegen op wezenlijke geleerdheid en eene buitengewone vordering in kennis gegrond; doch juist omdat zij met die geleerdheid dweept, dat is, omdat zij *alles* daarin zoekt en vinden wil, wijst zij met minachting het onderzoek naar- en het betoog van eenvoudige, maar gewigtige waarheden van de hand, en wil niets weten of erkennen, dan hetgene die geleerdheid haar zegt. Het is dus alwederom de zoo zacht streelende en verleidelijke *eigenliefde*, die van deze geleerdheid en verkregene kennis, even als van de rede, een afgod maakt. Hij, daarentegen, die bedenkt, dat ons weten, hoe veel het ons ook moge toeschijnen, uiterst gebrekkig is, en dat alle kennis, zonder eenen opregten en nederigen waarheidszin, voor hem, die dezelve verkregen heeft, hare waarde verliest, zal niet ligt gevaar loopen, om zich aan dezen hartstogt over te geven.

Eindelijk doet nog onze eigenliefde eenen laatsten hartstogt ontstaan, die doorgaans met de meeste overige gepaard gaat, en van welken te overwinnen zeer veel afhangt, te weten de *zucht om vol te houden en gelijk te hebben*. Dat wij met de beste inzigten, om de waarheid op te sporen, van den weg kunnen afdwalen, ja dan zelfs, wanneer wij zeker meenen denzelven gehouden te hebben, daaraan zal wel niemand twijfelen. Niets is dus natuurlijker, dan dat wij ons door eene verstandige en welgegronde tegenspraak van onze dwaling laten overtuigen. Doch nu staat alwederom ons eigen *ik* ons in den weg; wij willen het eenmaal gestelde en voor waarheid aangenomene niet weder terugnemen; wij schamen ons (verkeerdelijk helaas!) om onze dwaling te erkennen, en wij willen, tegen de klaarste bewijzen aan, volhouden en gelijk hebben, niet omdat onze rede of onze opregte waarheidszin dit zegt, maar omdat wij ons gevoelen eenmaal *zoo* hebben vastgesteld, en nu geen vingerbreed daarvan willen afwijken. Wij mogen dan aan dezen hartstogt, zoo als wij meermalen onze ondeugden en verkeerdheden zoeken te ver-

O goe-

goelijken en te bewimpelen, den naam en den schijn van eene deugd geven; wij mogen denzelven, in plaats van stijfhoofdigheid, standvastigheid, of volharding noemen, hij is en blijft een trek van onze *eigenliefde*, die onze zwakheid verraadt, en ten eenemale onze oogen voor de waarheid blindhokt.

Eene derde hoofdbron van dwaling noemden wij de *verbeelding*. Wij hebben reeds in onze eerste Lessen gezien, welk een belangrijk en heilzaam zielsvermogen wij in onze verbeeldingskracht bezitten; doch, gelijk al onze vermogens, zoo kunnen wij ook dit misbruiken; want het heilzame bestaat niet daarin, dat wij het bezitten, maar dat wij er een goed gebruik van maken. Zoodra wij dus, in plaats van onze verbeeldingskracht aan de geregelde werkzaamheid onzes denkvermogens dienstbaar te maken, de voorstellingen, die zij ons geeft, uitsluitend tot de voorwerpen onzer beschouwing maken, en bij het zoeken naar waarheid altijd tot dezelve onze toevlugt nemen, zoo vervallen wij tot eene soort van *verbeeldings-dweeperij*; wij maken van onze *verbeelding* een' afgod, aan welken wij zuiveren waarheidszin, gezond verstand en redenering opofferen, met dat gevolg dikwijls, dat wij onze rede geheel en al door dezelve laten beheerschen, en, waar zij zich aan onzen hartstogt paart, gevaar loopen, om tot volslagene zinneloosheid over te slaan. Men moet dus, om de rampzalige gevolgen van dit kwaad te verhoeden, zorg dragen, dat men, bij het beschouwen en overdenken van die waarheden, welke alleen, of door onze rede, of door onze ervaring, of door ons geloof moeten worden beslist, geen voedsel aan zijne verbeeldingskracht geve; want zij is verleidelijk, en voert, eer men het zelf weet, op den weg der dwaling en verbijstering. Zoo lang het op waarheid aankomt, vergenoege men zich met te *zien* en te *hooren*, waar gezien en gehoord kan worden; men *redenere* daar, waar ons de rede licht kan geven, en men *geloove* eenvoudig en bescheiden daar, waar het gelooven van ons wordt gevorderd; en al wie, vóórdat hij de waarheid kan aannemen, zijne verbeeldingskracht te hulp roept, doet den eersten stap tot de dweeperij, waarvan wij spreken, en stelt zich, in plaats van hulpmiddelen, beletselen in den weg tot de waarheid.

§. 31.

§. 31.

Vooroordeel.

Een tweede hinderpaal, welke ons, in het getrouw blijven aan de waarheid, in den weg staat, is het *vooroordeel.* Wat dit is, kan men, in het algemeen althans, uit het woord zelf opmaken; een *oordeel* namelijk *vóór* den tijd, *vóór* het onderzoek, kortom *vóór*dat men bevoegd is om te oordeelen. Het is een kwaad, hetwelk, helaas! zoo algemeen is in de wereld, dat er geen volk, geene Maatschappij, geen stand bestaat, waarin het niet heerscht, zoodat men bijna zou mogen zeggen, dat het miskennen van de waarheid onder de menschen wel grootstendeels aan het *vooroordeel* is toe te schrijven; doch ook daarom juist is het van te meer belang, hetzelve te leeren kennen en bestrijden. Welligt vraagt iemand: „Hoe komt dan het *vooroordeel* in de „wereld; want als wij eenmaal den wortel van het „kwaad weten, is het niet moeijelijk meer, hetzelve „uit te roeijen?" Wat het eerste betreft, het zal wel niet moeijelijk vallen, den oorsprong van het kwaad in het algemeen op te geven; doch het laatste moeten wij eer voor wenschelijk dan voor uitvoerbaar verklaren, immers zoo lang het menschdom niet tot dien trap van volkomenheid is geklommen, dat het zich boven alle zwakheid, dwaling en ondeugd verheven kan achten. Desniettemin blijft voor ieder, die in de gelegenheid is om beter onderrigt te worden, en om goed van kwaad te leeren onderscheiden, de verpligting bestaan, om de bron zijner verkeerdheden te leeren kennen, en dezelve af te leggen; en daarom willen wij dan ook hier eenigzins nader aanwijzen, wat *vooroordeel* is.

Van nature zijn wij menschen, zoo lang wij tot geene volslagene onverschilligheid, omtrent hetgene waar of onwaar is, zijn vervallen, tot oordeelen en beslissen geneigd, en worden daarin niet zelden (dit hebben wij reeds gezien) door de inspraak onzer eigenliefde geleid; doch zijn wij nu ook evenzeer geneigd tot nadenken en onderzoeken? Dit is juist het struikelblok; dat onderzoeken en dat nadenken kost moeite en hoofdbreken, en men wil zoo gaarne zonder moeite, zonder opoffering, verkrijgen, wat men hebben wil. Im-

mers, menig een zou wel wijs willen zijn, indien hem slechts de wijsheid slapend kon worden ingegeven; menig een wil wel bekwaam, kundig en geleerd worden; maar de grondbeginselen der wetenschap te leeren, neen, dit valt te zwaar; ja, menig een zal misschien wel willen leeren denken, oordeelen en redeneren, doch zoodra men van hem vergt, *dat hij denke*, en zijnen geest eenigermate daartoe inspanne, geeft hij den arbeid op, omdat hij dien misschien te droog en te vervelend vindt. Nu, zoo gaat het ook in het bijzonder met het onderzoek naar de waarheid. Het denken laat men aan anderen over, want dit is veel gemakkelijker dan het zelf te doen; maar het beslissen, dit staat men niet af, zulks gedoogt de eigenliefde niet: men volgt, meestal uit gewoonte, en zonder er bij te denken, zekeren stelregel, dien men eenmaal voor vast heeft aangenomen, — waarom, weet men soms zelf niet, — en daarmede houdt men dan de zaak voor voldongen. Gelukkig, indien dit dan nog maar enkel gewoonte en onbedachtzaamheid is, en men zich ten laatste tot nadenken laat brengen! Rampzalig, daarentegen, indien zich stijfhoofdigheid en verwaandheid in het spel mengen! In dit geval is de kwaal meestal ongeneeslijk.

De waarschuwing, die dus in het algemeen tegen het opvatten van *vooroordeelen* te geven is, komt hierop neder: Wees bedacht om geene algemeene zoogenoemde beginselen en stelregels op te vatten, die uw oordeelen en handelen ten grondslag moeten verstrekken, ten zij dezelve den toets der waarheid en der gezonde rede hebben doorgestaan. Leg voor het overige uw oordeel aan geene banden, maar houd het vrij, en handel altijd naar den gulden regel: *Onderzoek alle dingen en behoud het goede*, zoo zult gij niet ligt gevaar loopen, om van *vooroordeel* te worden beschuldigd.

Hetgene, waartegen men zich in het bijzonder te wachten heeft, is *vooringenomenheid*, of, zoo als men dit in de wandeling noemt, *met iets weg te loopen*. Immers, het schijnt onzer natuur eigen te zijn, dat wij, in onzen ijver, vooral wanneer wij door eene levendige verbeeldingskracht en warm gevoel zijn bezield, meestal tot uitersten vervallen; en waar ligt doorgaans de waarheid? In het midden. Zoo wordt hij, die met het *oude* is vooringenomen, alligt tot *vooroordeel* gebragt

bragt tegen het *nieuwe*, en hij, die met al wat *nieuw* is wegloopt, heeft gemeenlijk een *vooroordeel* tegen het *oude*. Intusschen weet hij, die bedaard nadenkt en juist oordeelt, voor en tegen beide het zijne in te brengen, en deze is het dan, die der waarheid het naaste bij komt. Wat zou, b. v., het geval zijn, indien de *vooringenomenheid* met het *oude*, dat is, met hetgene reeds vroeger bestaan heeft en in gebruik geweest is, eens van den beginne af in de wereld de overhand had behouden? Dan zoude immers het menschdom nog heden ten dage in denzelfden staat verkeeren, waarin de vroegste menschen-geslachten hadden verkeerd, en men zoude nergens, noch in kunst, noch in wetenschap, noch in huishoudelijke, noch in maatschappelijke inrigtingen, één' stap zijn vooruitgegaan! De boer derhalve, die zijnen ploeg en zijne eg niet naar eene betere uitvinding veranderen wil, omdat zijn vader, grootvader en overgrootvader dezelve altijd zoo als ze nu nog zijn gebruikt hebben, is met een *vooroordeel voor het oude* behebt. Een Leermeester, die zijnen trant van onderwijzen niet veranderen wil, omdat men vóór een of twee eeuwen reeds zoo onderwezen heeft, is *voor het oude* bevooroordeeld, en de beminnaar van kunst of wetenschap, die de voortbrengselen van den nieuweren tijd minacht, omdat zij niet uit de oude wereld afstammen, heeft een *vooroordeel voor het oude*. Stellen wij nu, daarentegen, dat het *vooroordeel voor het nieuwe* steeds den schepter gezwaaid had en nog zwaaide, dan moesten wij alles, wat onze Voorouders hadden gedaan, gebruikt en voortgebragt, veroordeelen, verbannen en afbreken, en elk nieuw geslacht moest wederom iets nieuws in de plaats stellen, of ten minste trachten te stellen; en waar zoude het dan henen? Hier kan dus noch het eene, noch het andere *vooroordeel* tot waarheid leiden; doch de verstandige en onbevooroordeelde zegt: het oude is goed, schoon, voortreffelijk; het nieuwe is beter, aannemelijker, doeltreffender, zoodra hem dit uit onderzoek, nadenken of ondervinding blijkt; en zoo lang hem dit niet blijkt, schort hij zijn oordeel op, en toont zich steeds bereid de waarheid op te sporen, of op overtuigende gronden aan te nemen. Even zoo is het met het *vooroordeel voor het gezag*, en het *vooroordeel voor verwerping*. Het eerste is met het denkbeeld van gezag vooringenomen, en

neemt *alle* gezag aan, zonder deszelfs bevoegdheid te onderzoeken; het tweede *verwerpt* alles, en wil alles onderzoeken, en door zich zelf weten, zonder in aanmerking te nemen, of het wel immer onderzoeken en zelf weten kan. Het is toch, b. v., geheel iets anders, of een kwakzalver mij met zeer veel deftigheid en nadruk de kracht en de waardij van zeker geneesmiddel aanprijst, dan of een bekwaam en ervaren Geneesheer dit doet; die nu *voor* het gezag is bevooroordeeld, neemt beider verzekeringen, schoon zij lijnregt tegen elkander strijden, aan, en die *tegen* het gezag is vooringenomen, verwerpt beider verzekering. Wie van hen is nu op den weg om de waarheid te vinden? Geen van beide; want zij ligt tusschen beide vooroordeelen in. Dezelfde uitersten vertoont het *vooroordeel der navolging* aan den eenen, en het *vooroordeel van ons eigen doen en laten* aan den anderen kant. Hij, die altoos vooringenomen is met het denkbeeld, dat al hetgene anderen doen navolgenswaardig is, doet de ongerijmdste dingen, omdat anderen dit ook zoo doen; die dingen kunnen nu voor anderen soms goed wezen, zonder dat zij daarom *voor ons* geschikt zijn. Iemand, b. v., die ruime inkomsten heeft, bewoont een fraai huis, heeft kostbare meubelen, houdt verscheidene dienstboden, rigt maaltijden aan, neemt deel aan alle openbare vermakelijkheden, enz. Zal nu een ander, die, schoon in rang en geboorte, of andere betrekkingen, met dezen gelijk staande, van een meer beperkt inkomen leven moet, verstandig handelen, met zijne levenswijze op denzelfden voet in te rigten, en zich dan met regt verontschuldigen, als hij zegt: wel! een ander leeft ook zoo! of is het niet beter, dat hij zich zelven vraagt: wat kan, wat mag, wat wil *ik* doen? — Het *vooroordeel*, daarentegen, *voor ons eigen doen en laten* doet ons de navolging van de loffelijkste voorbeelden, zoowel in het klein als in het groot, schuwen; wij zonderen ons, door die vooringenomenheid met ons eigen doen en laten, van andere menschen, ja van de maatschappelijke zamenleving af, en wij doen ons zelve als eigenzinnige wezens opmerken, onvatbaar voor dat goede, nuttige en aangename, wat ons de levenswandel van anderen ter navolging aanbiedt. Ligt nu ook hier de waarheid niet in het midden, en is het niet blijkbaar, dat beide *vooroordeelen* van de waar-

waarheid, en dus van hetgene goed en prijsselijk is, afdwalen?

Wij zouden op deze wijze nog verscheidene vooroordeelen kunnen opnoemen, doch zullen nog slechts bij twee derzelve stilstaan, omdat zij belangrijk en tamelijk algemeen zijn. Het zijn de vooroordeelen vóór het *eigene* en voor het *vreemde*. Eene zekere vooringenomenheid met hetgene ons eigen is, staat, zoo als ligt te begrijpen is, met onze eigenliefde in een naauw verband, en is dus aan den eenen kant, even als de eigenliefde, wanneer zij gematigd en verstandig gewijzigd is, gepast, ja zelfs heilzaam; maar aan den anderen kant, leidt zij ook tot *vooroordeel*, en is dus voor de kennis der waarheid allernadeeligst. Zoodra de vooringenomenheid met ons Vaderland, met al deszelfs eigenschappen, voortbrengselen, gewoonten, zeden, ja met deszelfs nadeelen en ongemakken, ons hetzelve vóór alle andere Landen der wereld doet liefhebben, onze dankbaarheid en tevredenheid opwekt en gaande houdt, zoo is dezelve zonder twijfel heilzaam, want zij doet ons datgene beminnen en waarderen, wat God ons als ons eigen deel heeft toegedeeld of aangewezen. Doch sluiten wij, als het op beoordeelen aankomt, door die vooringenomenheid, onze oogen voor het goede, hetwelk andere Landen bezitten of opleveren, of ook, veroordeelen wij hetzelve, omdat *wij* het niet hebben, zoo doet ons *vooroordeel* uitspraak ten koste van de waarheid. Deze vooringenomenheid nu met de plaats, waar *wij* leven, met hetgene *wij* hebben, en met hetgene *wij* gewoon zijn te doen, daalt met hare goede en kwade gevolgen tot in de kleinste bijzonderheden af. Het is, b. v., zeer goed en regtmatig, dat iemand aan het gewest, ja zelfs aan de stad, waar hij geboren is en altijd gewoond heeft, de voorkeur geeft boven andere steden en gewesten zijns Vaderlands, zoo lang dit strekt, om zijne tevredenheid en erkentelijkheid voor het goede, hetwelk zij, *hem* vooral, opleveren, te bevorderen; doch het wordt een *vooroordeel*, zoodra zij hem met minachting op al wat vreemd is, dat is, op alles, wat uit andere steden en gewesten komt, doet nederzien, en hem, omdat het niet aan *zijne* stad of aan *zijn* gewest eigen is, doet veroordeelen alles, wat elders in zijn Vaderland goed, nuttig, aangenaam of regtmatig bestaat en gebruikelijk is. En even zoo is het

 ver-

verder hiermede gelegen, als het te pas komt, om ons eigen huis, onze eigene gewoonten, onze eigene bezittingen en betrekkingen met die van anderen of vreemden te vergelijken. Ik mag, b. v., mijne eigene kamer, mijn eigen bed, mijne eigene kleederen, *voor mij zelven* oneindig beter keuren dan het fraaiste vertrek, het zachtste bed, of de fijnste kleederen van een' ander; doch daarom staat het mij niet vrij, die van anderen onbepaald te veroordeelen, en de mijne even zoo boven dezelve te verheffen; die dit doet, gaat naar zijn *vooroordeel* voor hetgene *hem eigen is*, te werk, en laat zich door hetzelve tot dwaling medeslepen. Hiertegenover nu staat het *vooroordeel voor het vreemde*, hetwelk ongetwijfeld in zijne gevolgen nog vrij wat beklagelijker is dan het vorige. Immers hij, die *voor het vreemde* vooringenomen is, is van zelven *tegen al, wat eigen is*, bevooroordeeld; en hij wordt daardoor, behalve dat zijn *vooroordeel* wederom der waarheid te kort doet, doorgaans gebragt tot ontevredenheid en afkeuring van hetgene hij zelf heeft of gemakkelijk verkrijgen kan; en hoe vele nadeelen berokkent hij daardoor en zich zelven en anderen niet! Door welke beweegoorzaak gedreven, stroomt, b. v., de groote hoop naar het magazijn van een' vreemden koopman, die in onze stad koopwaren heeft uitgestald, welke wij misschien bij een' of meer onzer stadgenooten even goed en mogelijk beter kunnen bekomen? Waarom geeft men dikwijls aan de voortbrengselen van vreemde of uitlandsche fabrijken de voorkeur boven die, welke in ons eigen Vaderland worden vervaardigd? Waarom volgt de *mode* (en wat is grilliger en onbestendiger dan *mode?*) meestal hetgene vreemd en niet eigen is? Men mag dan het betere, het goedkoope, het gemakkelijke, het fraaije en bevallige tot redenen opgeven; wel beschouwd, is doorgaans het *vooroordeel voor het vreemde* de eerste en ware drijfveêr. Hoe komt het, dat men zoo vaak het belangrijke en merkwaardige van zijne eigene stad, van het gewest, hetwelk men bewoont, ja van geheel zijn Vaderland over het hoofd ziet, en vreemde Landen bereist, om aldaar al de merkwaardigheden met veel zorg en naauwkeurigheid op te nemen? Hoe komt het, dat velen de grondige kennis hunner eigene taal verwaarloozen, en zich met veel zorg en naauwkeurigheid op het leeren spreken en schrijven van vreemde talen toe-

toeleggen? Hoe komt het, dat zoo menig een met veel belangstelling naspoort, wat er in *Frankrijk*, *Spanje*, *Italië* of *Duitschland*, zoowel in vroegeren als in lateren tijd, gebeurd is, terwijl hij de Geschiedboeken zijns Vaderlands, of onaangeroerd laat liggen, of zich althans met eene oppervlakkige kennis van dezelve vergenoegt? Hoe komt het eindelijk, dat zoo vele menschen de opvoeding hunner kinderen bij voorkeur aan vreemden toevertrouwen, of hen, te dien einde, verre van huis wegzenden, met dat gevolg, dat zij in korten tijd hunne eigene taal vergeten zijn, en hunne Vaderlandsche zeden afgelegd hebben? In dit alles speelt het *vooroordeel voor het vreemde* eene hoofdrol; het is juist wel niet altijd zeker, dat *dit alleen* hiertoe aanspoort; doch onze neiging tot *vooringenomenheid* en *vooroordeel* is zoo ligt oorzaak, dat wij het bedaard en onpartijdig onderzoek verzuimen, en, bijna zonder het te weten, de waarheid, die, gelijk wij reeds zeiden, doorgaans tusschen de twee uitersten in ligt, miskennen (*).

Dit zij genoeg, om aan te toonen, hoe schadelijk het *vooroordeel* is voor de waarheid, en hoe zeer het zich tot in aangelegenheden zelfs van het dagelijksche leven uitbreidt. Hoe algemeener een kwaad is, des te zorgvuldiger behoort men er tegen te waken, en vooral toe te zien, dat men niet van het eene in het andere vervalle, hetgene met *vooroordeelen* zoo vaak het geval is. Wij hopen nu, dat onze waarschuwingen en wenken ook hier onze jeugdige lezers tot nadenken zullen brengen; hetgene wij althans van hen verwachten, die zich de moeite wel willen geven, om *te denken*, en omtrent de waarheid niet geheel en al onverschillig zijn. Doch over dit laatste nog een woord ten besluite.

§. 32.

Onverschilligheid omtrent de waarheid. Besluit.

Omtrent de waarheid onverschillig te zijn, ja, dit is, zoo niet erger, althans even erg als *hartstogt* en *vooroordeel*. Hij, die met deze laatstgenoemde kwalen behebt is, *kan* ten minste denken, en *zal* het ongetwijfeld

(*) Vergel. SAILER, II. D. p. 82, volg.; VILLAUME, §. 108, volg.; SNELL, I. D. §. 163.

leed doen; zoodra hij inziet, dat hij, om de waarheid te vinden, op een' verkeerden weg is. Doch een onverschillige *wil* niet denken; *waarheid* is voor hem een nietsbeduidende klank, en alle moeite, om hem daarvoor belang in te boezemen, moet noodwendig vergeefsch zijn. Immers: „ Gelijk ik van een' steen niet kan vor„ deren, dat hij onderzoeke, wat waar of valsch is, naar„ dien het denzelven aan alle vermogen om te onderzoe„ ken ontbreekt, even zoomin kan ik van den onver„ schilligen verwachten, dat hij in de waarheid belang „ zal stellen, want hij heeft voor de waarheid geen „ hart, gelijk de steen geen' zin" (*). De vraag is dus hier niet, wat zullen wij doen, om den *onverschilligen* te bewegen, dat hij in de waarheid belang stelle, maar wel, wat is het beste middel, om tegen de *onverschilligheid* te waken, en zorg te dragen, dat het niet zoo ver kome?

Vooreerst dus: waaruit spruit dit kwaad meestal voort? Alwederom moeten wij hier in de eerste plaats den *hartstogt* noemen. Wat is er toch, dat meer onze geheele ziel beheerscht? Het *willen denken*, het belang stellen in de waarheid is immers louter een trek van onze rede; en het is dus natuurlijk, dat, naar mate onze hartstogt toeneemt, en over onze rede het gebied voert, die belangstelling hoe langer hoe minder moet worden, en dat, zoo hij de rede geheel en al onderdrukt en tot zwijgen brengt, al het willen denken, en alle belangstelling in de waarheid ten eenemale moet ophouden? Het kan dus niet anders, of hij, die zich op den duur door zijne hartstogten laat medeslepen, en die het zich tot eene hebbelijkheid gemaakt heeft, om bij zijn oordeelen en handelen niet anders dan zijne hartstogten te volgen, moet, voor hetgene waar is, volstrekt *onverschillig* worden. Welke waarschuwing valt hier dus anders te geven, dan andermaal deze: Wees tegen het gebied van den hartstogt op uwe hoede, beheersch u zelven, en laat het nimmer zoo ver komen, dat uwe rede geheel en al hare kracht en invloed verliest.

Buiten den hartstogt evenwel kan de *onverschilligheid* nog wel uit andere oorzaken voortspruiten, te weten, uit zekere traagheid of loomheid, om den geest tot denken in te spannen, of wel uit eene gestadige

af-

(*) SAILER, II. D. p. 72. Verg. REINHARD, *Chr. Zedel.* II. D. p. 49.

afleiding en verstrooijing, die ons, al wilden wij het, den tijd niet gunnen om na te denken. *Traagheid*, dit is zeker al eene erge kwaal, men zou bijna zeggen, dat zij de *onverschilligheid* zelve was, en in dit geval is er inderdaad bezwaarlijk genezen aan. Is iemand *onverschillig*, enkel uit traagheid om te denken, dan kan men hem geen ander middel aanbevelen, dan zich zelven uit die traagheid op te wekken. Maar nu het middel tot dat middel? Dat opwekken is immers regtstreeks strijdig met zijne traagheid. Zal men verwachten, dat hij, die eene slaapziekte heeft, zich zelven zal wakker maken? Zekerlijk, indien het zoo verre met hem gekomen is, dat hij zich voor alle genezing onvatbaar rekent, kunnen wij niets anders doen dan hem laten, die hij is, en — hem beklagen. Is de trage daarentegen nog *in staat om te denken*, dan is het eenige middel, wat wij hem kunnen aanprijzen, het nadenken over de heillooze gevolgen der onverschilligheid, het nadenken over de waarde der zelfbeheersching, het nadenken over de genoegens, die uit de kennis der waarheid ontstaan. Dit nadenken zal hem zoo veel moeite niet kosten; hij behoeft slechts zijne verbeeldingskracht te hulp te roepen, en zich aan den eenen kant voor te stellen het beeld van den luijen dienstknecht, die, wegens het ongebruikt laten van het hem toevertrouwde talent, ter verantwoording geroepen, de regtmatige straf zijner werkeloosheid ondergaat; en aan den anderen kant dat van de goede en getrouwe dienstknechten, die voor het goede gebruik van hetgene hun toevertrouwd was, en voor de winst, daarmede gedaan, luisterrijk beloond worden en tot het vreugdefeest huns Heeren ingaan.

Geheel anders is het met hem gelegen, wien afleiding en verstrooijing tot onverschilligheid brengen. Er zijn namelijk menschen, die het leven hier op aarde als een vreugdefeest schijnen te beschouwen; die, als zij denken, slechts denken om te genieten, en daardoor noch tijd noch lust overhouden, om zich aan waarheid, kennis, pligt en rede, in één woord aan het welzijn van hunnen onsterfelijken geest, te laten gelegen zijn. De gewoonte moet dus dienaangaande eene volstrekte *onverschilligheid* te weeg brengen; want datgene, waarover zij denken en waarin zij belang stellen, is geheel iets anders. Ook deze moeten, gelijk de trage, tot nadenken

komen over de gevolgen van het kwaad. — Doch het middel daartoe? — Gaat de beginselen tegen; want zijt gij eens in den maalstroom, zoo zult gij er u bezwaarlijk kunnen uitredden. En waarlijk, dit middel is zoo moeijelijk niet, indien men tegen de verleiding en het kwade voorbeeld slechts bestand is. Het is waar, het is oneindig veel streelender voor onze zinnen, het is uitlokkender en vermakelijker, om zich aan allerlei geneugten over te geven, dan om den geest met afgetrokkene gedachten en bespiegelingen te kwellen; doch er komt vroeg of laat, meestal nog in dit leven, een tijd, dat die zinnelijke geneugten wegvallen, en dat ons meer aan de *kennis der waarheid* gelegen is dan aan het kinderachtige poppenspel der wereld; en hoe is het dan met hem gelegen, die zijn' kostelijken tijd heeft verbeuzeld en zijne rede onder de nietigheden van het vermaak en de verstrooijing heeft versmoord? Hij heeft nooit ernstig nagedacht; zal hij het thans doen, nu het misschien te laat is? Hij is *onverschillig* geworden; wie of wat zal hem uit den slaap wekken, en hem belangstelling in de waarheid inboezemen?

Het kan evenwel ook gebeuren, dat afleiding en verstrooijing juist niet het gevolg zijn van enkel zingenot en ijdelheid. Gestadige en ingespannene bezigheden zijn wel eens oorzaak, dat men tijd en lust verliest, om zich met het opscherpen en ontwikkelen van den geest, en alzoo met datgene, wat ons in kennis en waarheid doet belang stellen, bezig te houden; zoodat hieruit dan van zelve eene onverschilligheid omtrent dat gewigtig punt voortspruit. Doch ook hier houde men in het oog, dat, hoe vele en van welken aard ook die bezigheden mogen zijn, zij nimmer in zich zelve de noodzakelijkheid tot zulk eene gemoedsgesteldheid medebrengen. Een weldenkend jongeling, of een verstandig en braaf huisvader, zal immers nooit, hoe overkropt ook van bezigheden, de belangen zijner redelijke en zedelijke natuur en het verhevene zijner bestemming geheel en al uit het oog verliezen; het moge hem dan aan genoegzamen tijd tot eigene oefening en onderzoek ontbreken, hij zal nimmer omtrent de zaak zelve *onverschillig* behoeven te worden, en zoo lang hij dit niet is, houdt hij den weg tot kennis en waarheid voor zich geopend; doch alleen hij, die zich aan zulk een werktuigelijk leven zoodanig overgeeft, alsof hij daarmede zijne geheele bestemming vervulde, moet tot eene

vol-

volslagene *onverschilligheid* omtrent zijne meer edele belangen vervallen, en daardoor voor altoos dien weg voor zich gesloten houden. De vraag is dus, hoe kunnen wij de beginselen van dat kwaad tegengaan? Het antwoord komt kortelijk hierop neder:

Eene verstandige en op de ontwikkeling van onze redelijke en zedelijke vermogens gegronde opvoeding legt, zonder twijfel, den eersten grondslag tot onze toekomstige vorming; veelal hangt er ons geluk van af. Doch wat baat zij, indien zij zich bij de kinderjaren bepaalt, en de jongeling, zoodra hij de tucht der school of van het ouderlijk huis ontwassen is, zich, deels door zoogenaamde beroepsbezigheden, deels door het zoeken van allerlei zinnelijke verstrooijing, den tijd tot nadenken ten eenemale laat ontstelen, de goede zaden, die in hem gestrooid waren, door het verwaarloozen eener voortgezette oefening laat verstikken, en zich alzoo van lieverlede aan eenen werktuigelijken levenswandel overgeeft, die voor de ontwikkeling zijner meer edele vermogens niet dan verderfelijk zijn kan? Hebben de beginselen van *onverschilligheid* omtrent hetgene waar, goed en schoon is, zich eenmaal van zijne ziel meester gemaakt, zoo zal het hem, uit kracht der gewoonte, moeijelijk vallen, het gevoel, den lust en de belangstelling hierin weder op te wekken. Hij wapene zich dus, tegen deze, helaas! te algemeen heerschende en sterke verleiding, vroegtijdig door eene voortgezette ontwikkeling en vorming van zich zelven; eenige weinige oogenblikken aan het lezen van een of ander nuttig boek besteed, het bijwonen van zoodanige openbare of bijzondere bijeenkomsten, die het onderzoek naar waarheid en de vorming van verstand en hart ten doel hebben; de omgang met zoodanige, hetzij jeugdige, hetzij meer bejaarde vrienden, wier opgeklaard verstand en gegronde kennis hem tot voorbeeld en leiding kunnen verstrekken, — ziedaar de gemakkelijke en alom verkrijgbare behoedmiddelen tegen de verleiding tot *onverschilligheid*. Geene afleiding of verstrooijing is zoo sterk en dringend, of zij laat hiertoe tijd en gelegenheid over; en zoo lang de lust tot nadenken, onderzoeken en leeren even als eene vonk in het smeulende vuur aanwezig blijft, zoo lang blijft ook de weg tot kennis en waarheid geopend; en het bewandelen van dezen weg, jongelingen! is immers ons aller bestemming!

Ja, jongelingen! onze bestemming is te verheven, dan, dat wij denken mogen dezelve bereikt te hebben, indien wij slechts voor de noodzakelijke behoeften dezes levens zorgen, en de, veeltijds beuzelachtige, vermaken, die hetzelve ons oplevert, najagen. Wij *mogen* van de genietingen, die ons de wereld aanbiedt, gebruik maken; wij *moeten* voor het onderhoud onzes tijdelijken levens zorgen; doch geen van beide ten koste van onzen onsterfelijken geest. De Hemelsche Vader heeft ons niet te vergeefs den aanleg geschonken, om meer te zijn dan het redelooze vee: Hij heeft ons niet te vergeefs met die vermogens uitgerust, welke ons op den naam van *mensch* trotsch doen zijn. Hij heeft met het geschenk onzer meerdere voortreffelijkheid de verpligting verbonden, om die vermogens te gebruiken en te ontwikkelen, en ons voor het voldoen aan die verpligting verantwoordelijk gesteld. — Zoo lang deze gedachte u vervult, zoo lang gij haar in uwe ziel tracht in te prenten, kunt en zult gij voor hetgene *waar*, *goed* en *schoon* is, niet *onverschillig* worden. En moogt gij dan (hetgene zonder twijfel gebeuren zal), bij uw streven naar *kennis* en *waarheid*, ook de beperktheid uwer menschelijke vermogens ondervinden, gij arbeidt, zoo lang Godsvrucht en Rede u leiden, aan uwe voorbereiding voor een beter leven, waarin al, wat hier duister, onbegrijpelijk en onvolmaakt was, door het helderst licht zal worden vervangen.

Met deze herinneringen en waarschuwingen eindig ik deze Lessen. Mogten zij aan het doel beantwoorden! Mogten zij u de *waarheid* leeren zoeken en vinden daar, waar zij voor onze kortzigtige, maar nogtans weldadige rede te zoeken en te vinden is! Zij zijn met dat oogmerk voor u, Nederlandsche jongelingen! opgesteld, in het vertrouwen, dat gij, indachtig aan de deugd, den ernst en de wijsheid onzer Voorvaderen, de moeite niet nutteloos, en den tijd niet verloren zult rekenen, die gij aan de ontwikkeling van ons edelste vermogen tot de kennis der waarheid zult besteed hebben.

Bene adhibita ratio cernit quid optimum sit; neglecta, multis implicatur erroribus.

CICERO.

IN-

INHOUD

EN

VOLGORDE

DER

LESSEN.

EERSTE AFDEELING.

OVER HET STREVEN NAAR WAARHEID BIJ HET GEBRUIK VAN ONS LAGER KENVERMOGEN, EN HET AANNEMEN VAN ONMIDDELLIJKE KLAARBLIJKELIJKHEDEN DES VERSTANDS.

TWEE-

INHOUD.

TWEEDE AFDEELING.

OVER DE WERKZAAMHEID VAN HET VERSTAND (HOOGER KENVERMOGEN) IN HET OPSPOREN EN BETOOGEN DER WAARHEID.

DERDE AFDEELING.

OVER DE GRONDEN ONZER KENNIS EN VAN ONS VOOR WAAR HOUDEN.

